

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**EVİRİMSEL AHLAKİ TEMELLERİN BİREYSEL
VE KÜLTÜREL DEĞİŞKENLER ARACILIĞIYLA
İŞBİRLİĞİ DAVRANIŞINA ETKİSİ**

YAĞMUR GÖZDE YERLİKAYA

2502160251

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SEVİM CESUR

İSTANBUL – 2021

ÖZ

EVİRİMSEL AHLAKİ TEMELLERİN BİREYSEL VE KÜLTÜREL DEĞİŞKENLER ARACILIĞIYLA İŞBİRLİĞİ DAVRANIŞINA ETKİSİ

Yağmur Gözde YERLİKAYA

İnsan ahlakının evrimsel temellerini incelemeyi amaçlayan bu araştırmada, ahlakı insanın evrimsel tarihinden getirdiği belirli temeller üzerine sosyal olarak inşa edilen bir fenomen olarak kabul eden Ahlaki Temeller Kuramı ve İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı çerçeve olarak alınmıştır. Bu iki kuramın öne sürdüğü boyutların yine insanın evrimsel tarihinde hayatta kalmasını desteklemiş olan işbirliği davranışıyla ilişkileri incelenmiş, bunu yaparken de özgecilik, empati, karanlık üçlü, bireyci ve toplulukçu kültürel özelliklerin söz konusu ilişkilere katkıları araştırılmıştır. Birinci çalışmada ($N = 171$), evrimsel ahlaki temellerin işbirliğindeki yordayıcı etkisini incelemek ve bu etki üzerinde özgecilik, empati ve karanlık üçlünün aracılıklarını araştırmak amaçlanmıştır. Öte yandan deneysel olarak desenlenen çalışmada, bir ön hazırlık aşaması ile katılımcıların bireysel ve toplulukçu kültürel özelliklerinin aktive edilmesi ile kültürel değişkenlerin moderatör etkisi incelenmek istenmiştir. İkinci çalışmanın pilot uygulaması olarak nitelendirilebilecek bu ilk çalışmada, araştırmada kullanılan ölçeklerin işlevliliğinin değerlendirilmesiyle birlikte yordanan değişken olan işbirliği için bir ölçek uyarlaması da gerçekleştirilmiştir. Bulgularda kuramların genel olarak işbirliğini yordadığı; boyutlardan bazılarının özgecilik üzerinden işbirliğini arttırırken karanlık üçlü üzerinden azalttığı görülmüştür. Daha kapsamlı olarak yürütülen ikinci çalışmada ($N = 868$) işbirliği hem tutumlar hem de yanılma tekniği ile davranışlar üzerinden ölçülmüştür. Davranış-tutum modellerinin analiz sonuçlarında ve işbirliği ölçümleri arasında önemli bir farklılaşma olmaması sebebiyle, genel bir işbirliği konsepti üzerinde kuram boyutlarının yordayıcı etkileri

ile ilişkiye katılan aracı etkiler incelenmiştir. Bu çalışmada bireyci ve toplulukçu kültürel özellikler de aracı değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Sonuçlara göre, İşbirliği Olarak Ahlak toplam etkisinde işbirliğini Ahlaki Temellerden daha yüksek düzeyde açıklamıştır. Boyutların tekil etkilerinde, bakım/zarar, adalet/hilekârlık, sadakat/ihanet, grup ve mülkiyet işbirliği ile doğrudan olumlu ilişkiler sergilemiştir. Özgecilik, empati ve toplulukçuluğun işbirliğini arttırıcı; karanlık l ve bireyciliğin ise düşürücü bir rol üstlendiği aracı etkilerde ise, boyutların işbirliğine giden yolunda olumlu ve olumsuz bulgular ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak evrimsel kodlar üzerine inşa edilen ahlak, sosyal ve kültürel etkiden bağımsız değildir. Dolayısıyla kuramların boyutları bağlama göre de değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ahlaki temeller, işbirliği olarak ahlak, işbirliği, özgecilik, empati, karanlık l, bireycilik, toplulukçuluk

ABSTRACT

THE EFFECT OF EVOLUTIONARY MORAL FOUNDATIONS ON COOPERATIVE BEHAVIOR THROUGH INDIVIDUAL AND CULTURAL VARIABLES

Yağmur Gözde YERLİKAYA

In this study, which aims to examine the evolutionary foundations of human morality, two theories that construe morality as a phenomenon that is socially constructed on certain foundations brought by human evolutionary history, namely Moral Foundations Theory and Morality as Cooperation Theory, were taken as a framework. The relationships among the foundations proposed by these two theories and cooperative behavior, which promoted human survival in evolutionary history, were investigated. The contributions of altruism, empathy, dark triad, individualism, and collectivism to these relationships were also investigated. The first study ($N = 171$) aimed to examine the predictor effect of evolutionary moral foundations on cooperation and to investigate the mediator effects of altruism, empathy, and the dark triad on this effect. This study also experimentally examined the moderator effect of cultural variables by activating individualist and collectivist cultural characteristics of the participants through priming. In the first study, which can be seen as the pilot work of the second study, a scale adaptation was performed for the outcome variable, cooperation, through the evaluation of the viability of the scales used in the study. Findings of this study suggested that the two theories generally predict cooperative behavior: some of the dimensions increased cooperation through altruism whereas some others decreased cooperation through the dark triad traits. In the more comprehensive second study ($N = 868$), cooperation was measured both in terms of attitudes and behaviors by using a deception technique. Since there was no significant difference between the analysis results of the behavior-attitude models

and the cooperation measures, the predictive effects of the theory dimensions on the general concept of cooperation and the mediator effects were examined. In the second study, individualistic and collectivistic cultural characteristics were also included in the model as mediator variables. According to the results, Morality as Cooperation explained cooperation in its total effect at a higher level than the Moral Foundations Theory. In the singular variable effects of the dimensions, it showed direct positive relationships with care/harm, fairness/cheating, loyalty/betrayal, group, and property cooperation. As for the mediating effects, altruism, empathy, and collectivism increased cooperation, while the dark triad traits and individualism decreased it. Consequently, morality built on evolutionary codes is not independent of social and cultural influence. It makes more sense to evaluate the dimensions of the theories within relevant social and cultural contexts.

Keywords: moral foundations, morality as cooperation, cooperation, altruism, empathy, dark triad, individualism, collectivism

ÖNSÖZ

Bu çalışmada insan ahlakının evrimsel tarihi araştırılmak istenmiş, bunu yaparken de Ahlaki Temeller Kuramı ve İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı'nın evrimsel ahlaki kodlara yönelik açıklamalarıyla yola çıkılmıştır. Evrimsel temellere sahip olduğu düşünülen insana dair hiçbir olgu bireysel, sosyal ve kültürel değişkenlerin etkilerinden muaf değildir. Dolayısıyla evrimsel temeller üzerine inşa edilen ahlak anlayışını etkileyebilecek bireysel ve kültürel değişkenlerin rolleri araştırmaya dâhil edilmiştir. Sonucunda da sosyal bir varlık olduğu için binlerce yıldır hayatta kalmayı ve üremeyi başaramamış insanın, tam da bununla bağlantılı olan işbirliği eğilimi ile ilişkiler kurularak merak edilen noktalar aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Evrimsel psikoloji her zaman en keyifle ilgilendiğim alan olmuştur. Bunun ahlak gibi felsefi ve manevi bir konuyla bu denli bağdaştırılabileceği insanın hayal gücünün sınırlarını zorlar. Öyle ki ne zaman tez konumu birilerine açıklamaya çalışsam, gözleri kocaman olmuş yüzleriyle karşılaşırım. Sanırım birçoğunun aksine, tezimin her aşamasından keyif aldım ve kendime bir sürü şey kattım; hayal gücümün sınırlarını bilimle zorladığım bir deneyimdi benim için. Bu deneyimimi inanılmaz derecede kolaylaştıran, her ihtiyacım olduğunda orada olan, en saçma sorularımı bile hiç sıkılmadan yanıtlayan, varlığıyla dahi duygusal desteğim olan, üstüne kişiliğiyle ve dünyaya bakış açısıyla fark etmeye çekindiğim boşluklarımı doldurmama ve bir nevi kendimi gerçekleştirmeme manevi yollar açan canım Sevim hocama çok teşekkür etmek istiyorum. İyi ki hayatımın en kaybolduğum dönemi beni onun okulunda doktora yapmaya itmiş ve iyi ki ona temas etmişim. Müteşekkirim.

Engin bilgileri, değişik bakış açıları, şahsına münhasır karakteri ile beni hem eğitim hayatımın hem de özel hayatımın sancılarında yıllardır desteklemekten çekinmeyen canım Hasan hocama da ne kadar teşekkür etsem az. Öyle şanslıyım ki kendisini artık iyi dostlarımdan biri olarak değerlendirebiliyorum. Ayrıca onunla birlikte sabırla tezimi izleyen, hiç bakmadığım noktaları bana gösteren ve desteğini her zaman hissettiren Göklem hocama çok çok teşekkür ediyorum. Kendisi doktora eğitimim boyunca beynimin hiç kullanılmamış alanlarının tozunu attırmış ve beni sosyal bilimlerin bambaşka alanlarına sürüklemiştir.

En önemli teşekkürlerimin sahibi ise Burak'tır. Candan arkadaşlığı, analiz yeteneği, keskin zekâsı, harika önerileri, iç rahatlatıcı gelecek yordamaları ve brownileri olmasa şüphesiz bu tez iki yıl daha uzardı. Hakkımı hiçbir şekilde ödeyemem ve hayatımın bir parçası olduğu için çok şanslıyım. Can dostum ve seçtiğim kardeşim Bahar'a ise, her zaman ve her koşulda yanımda olduğu, her sıkıştığımda ortaya çıkarak düğümlenen işlerimi çözdüğü ve yazmakla bitmeyecek daha nice kurtarıcı rolü için ona ve sadece hayatımın bir parçası olduğu için hayatın kendisine teşekkür ediyorum. Yine en sıkışık zamanlarımda işlerimi paylaşıp bana zaman ayırmaktan çekinmeyen İlayda, Tutku, Elif ve yanımda olan tüm dostlarıma çok çok teşekkür ediyorum.

Oldukça zahmet isteyen verilerimi toplama aşamasında bana çekinmeden yardımcı olan Prof. Dr. Sevim Cesur'a, Doç. Dr. İlknur Özalp Türetgen'e, Doç. Dr. Hanife Özlem Sertel Berk'e, Doç. Dr. Zümrüt Gedik'e, Dr. Öğr. Üyesi Belgüzar Nilay Türkan'a ve canım arkadaşlarım Yonca, Alper, Ogeday, Servet, Gizem ve Canan'a emekleri için çok teşekkür ediyorum. Ayrıca test bataryasını keyifle dolduran öğrencilerime de teşekkür ediyorum. Onların güzel geri bildirimleri motivasyonumu ziyadesiyle yükseltmiştir.

Her zaman yanımda ve arkamda olan, beni hayatımın her aşamasında destekleyen, her türlü seçime saygı duyan ve ömrümü sevgiye boğulmuş şekilde sürdürmemi sağlayan, hayattaki en şanslı insanlardan biri olmamın nedenleri canım annem, babam ve ablama sonsuz kere teşekkür ederim. Ayrıca tam olarak durumdan haberdar olmayacak olsalar da karantina döneminde evdeki yalnızlığımı paylaşarak tezim üzerinde çalışmayı daha keyifli hale getiren güzel kızım Minnoç'a, yüzlerce kez izlesem de sıkılmadığım harika dizi Friends'e ve fon müziğim olarak yaratıcılığımı arttırmamı sağlayan Khruangbin'e de teşekkür etmem gerek.

Son olarak 2211 Genel Doktora Burs Programı kapsamında eğitim hayatım boyunca tarafıma verdikleri başarı bursu için TÜBİTAK'a teşekkür ediyorum.

İstanbul, 2021

Yağmur Gözde YERLİKAYA

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Ahlak Psikolojisi: Kısa Bir Tarih	4
1.2. Ahlaka Evrimsel Bir Bakış Açısı	7
1.2.1. Ahlaki Temeller Kuramı	10
1.2.2. İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı	15
1.3. İşbirliği	20
1.4. Özgecilik	23
1.5. Empati	26
1.6. Karanlık Üçlü	29
1.7. Bireyci ve Toplulukçu Kültür	33
1.8. Araştırmanın Amacı	38

İKİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMA 1

2.1. Yöntem	40
2.1.1. Araştırma Deseni	40
2.1.2. Katılımcılar	40

2.1.3. Veri Toplama Araçları	42
2.1.3.1. Demografik Form	42
2.1.3.2. Kültürel Ön Hazırlık Çalışması	42
2.1.3.3. Ahlaki Temeller Ölçeği	42
2.1.3.4. İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği	43
2.1.3.5. Gözler Testi	43
2.1.3.6. Prosoyal Niyet Anketi	44
2.1.3.7. Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği	44
2.1.3.8. Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu	45
2.1.3.9. Alternatif Kar Yığını Oyunu	46
2.1.3.10. İşbirliği Ölçeği	48
2.1.4. İşlem	49
2.1.5. Veri Analizi	49
2.2. Bulgular	50
2.2.1. Birinci Çalışmada Kullanılan Değişkenler Arası İlişkiler	51
2.2.2. Aracılık Analizleri	55
2.2.2.1. Çalışma 1 – Model 1	55
2.2.2.2. Çalışma 1 – Model 2	58
2.2.2.3. Çalışma 1 – Model 3	59
2.2.2.4. Çalışma 1 – Model 4	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞMA 2

3.1. Yöntem	66
3.1.1. Araştırma Deseni	66
3.1.2. Katılımcılar	67
3.1.3. Veri Toplama Araçları	68
3.1.3.1. Demografik Form	69
3.1.3.2. Ahlaki Temeller Ölçeği	69
3.1.3.3. İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği	69
3.1.3.4. Prososyal Niyet Anketi	69

3.1.3.5. Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği	69
3.1.3.6. İşbirliği Ölçeği	69
3.1.3.7. Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu – Yanıltma	70
3.1.3.8. Bireycilik ve Toplulukçuluk Ölçeği	70
3.1.3.9. Temel Empati Ölçeği	71
3.1.4. İşlem	71
3.1.5. Veri Analizi	72
3.2. Bulgular	73
3.2.1. İkinci Çalışmada Kullanılan Değişkenler Arası İlişkiler	75
3.2.2. Aracılık Analizleri	78
3.2.2.1. Çalışma 2 – Model 1	79
3.2.2.2. Çalışma 2 – Model 2	84
3.2.2.3. Çalışma 2 – Model 3	89
3.2.2.4. Çalışma 2 – Model 4	93
3.2.3. İlave Analizler	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

4.1. İşbirliği	103
4.2. Evrimsel Temelli Ahlak Kuramlarının Karşılaştırılması	106
4.2.1. Kuramların Boyutlarının Karşılaştırılması	106
4.2.2. Kuramların İşbirliği ile İlişkisi	107
4.3. Bireysel Değişkenlerin Etkileri	111
4.3.1. Özgecilik ve Empati	111
4.3.2. Karanlık Üçlü	116
4.4. Kültürel Değişkenlerin Etkileri	120
4.4.1. Bireyci Kültürel Özellikler	120
4.4.2. Toplulukçu Kültürel Özellikler	123
4.5. Sınırlılıklar ve Güçlü Yönler	128
SONUÇ	130

KAYNAKÇA	133
EKLER	153
ÖZGEÇMİŞ	186

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 : Çalışma 1 – Katılımcıların Demografik Bilgileri	41
Tablo 2.2 : Çalışma 1 – Tanımlayıcı İstatistikler	51
Tablo 2.3 : Yordanan Değişkenler Arası Korelasyon Tablosu	52
Tablo 2.4 : Yordanan Değişkenler ile Diğer Değişkenler Arası Korelasyonlar	53
Tablo 2.5 : Çalışma 1 – Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar	54
Tablo 2.6 : Çalışma 1 – ATK ve İOAK Boyutları ile Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar	54
Tablo 3.1 : Çalışma 2 – Katılımcıların Demografik Bilgileri	68
Tablo 3.2 : Çalışma 2 – Tanımlayıcı İstatistikler	74
Tablo 3.3 : Yordanan Değişkenler ve Özgeçmiş Arası Korelasyonlar	75
Tablo 3.4 : Yordanan Değişkenler ile Alt Boyutlarıyla Birlikte Yordayıcı ve Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar	76
Tablo 3.5 : Çalışma 2 – Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar	77
Tablo 3.6 : Çalışma 2 – ATK ve İOAK Boyutları ile Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar	78
Tablo 3.7 : Cinsiyet ve Diğer Değişkenler İçin T-Testi	100
Tablo 3.8 : ATK ve İOAK Boyutları Arası Korelasyonlar	101

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 :	Çalışma 1 – ATK Boyutları ve İşbirliği (ATİO.3) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler	57
Şekil 2.2 :	Çalışma 1 – ATK Boyutları ve İşbirliği (İÖ) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler	59
Şekil 2.3 :	Çalışma 1 – İOAK Boyutları ve İşbirliği (ATİO.3) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler	61
Şekil 2.4 :	Çalışma 1 – İOAK Boyutları ve İşbirliği (İÖ) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler	63
Şekil 3.1 :	Çalışma 2 – ATK Boyutları ve İşbirliği (ATİO-Y) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler	83
Şekil 3.2 :	Çalışma 2 – ATK Boyutları ve İşbirliği (İÖ) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler	88
Şekil 3.3 :	Çalışma 2 – İOAK Boyutları ve İşbirliği (ATİO-Y) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler	92
Şekil 3.4 :	Çalışma 2 – İOAK Boyutları ve İşbirliği (İÖ) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler	97

KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
AKYO	: Alternatif Kar Yığını Oyunu
AKYO.3	: Alternatif Kar Yığını Oyunu ilk üç oyun toplam puanı
AKYO.L	: Alternatif Kar Yığını Oyunu Likert ölçümü
ATİO	: Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu
ATİO.3	: Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu ilk üç oyun toplam puanı
ATİO.L	: Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu Likert ölçümü
ATİO-Y	: Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu – Yanıltma
ATİO-YL	: Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu – Yanıltma Likert ölçümü
ATK	: Ahlaki Temeller Kuramı
ATÖ	: Ahlaki Temeller Ölçeği
B	: Regresyon katsayısı
Bkz.	: Bakınız
BTÖ	: Bireycilik ve Toplulukçuluk Ölçeği
Çev.	: Çeviren
DF	: Demografik Form
Ed.	: Editör
GA	: Güven Aralığı
GT	: Gözler Testi
İOAK	: İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı
İOAÖ	: İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği
İÖ	: İşbirliği Ölçeği
KKÜÖ	: Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği
Maks.	: Maksimum değer
Min.	: Minimum değer
N	: Sayı
Ort.	: Ortalama
PNA	: Prososyal Niyet Anketi

SH : Standart Hata
SS : Standart Sapma
TEÖ : Temel Empati Ölçeği
ve ark. : ve arkadaşları

GİRİŞ

... “Düşün ki herhangi bir zaman, milyarlarca yıl önce her şey yaratılırken, bu masalın eşiğinde dursaydın ve senin günün birinde bu gezegendeki bir hayata doğmak isteyip istememeyi seçme şansın olsaydı. Ne zaman yaşayacağını bilmeyecektin ve burada ne kadar kalabileceğini bilmeyecektin, ama ne olursa olsun kısa bir süreden bahsedilecekti. Eğer günün birinde dünyaya gelmeyi seçecek olursan, sadece bizim dediğimiz gibi zaman olgunlaşınca veya “zaman dürülünce”, onu ve üzerindeki her şeyi tekrar terk etmek zorunda kalacağını bilecektin. Belki bu sana büyük bir acı verecekti, çünkü birçok insan bu büyük masaldaki hayatı o kadar harika bulur ki sadece herhangi bir zaman bunun son bulacağını düşündüklerinde bile gözleri yaşarır. Burada her şey o kadar iyi olabilir ki günün birinde artık başka günlerin gelmeyeceğini düşünmek korkunç acı verir.” ...

... “Ya da kuralları kabul edemeyeceğin için bu oyuna katılmayı reddeder miydin?” ...

Portakal Kız (sf. 124)

Jostein Gaarder

Hayat gerçekten harika mıdır? Bu, insanlık tarihinin her döneminde böyle mi olmuştur? Örneğin yemeği alınmak istendiği için öldürülen mağara adamı o dönem haksızlığa uğramış biri olarak değerlendirilir miydi? Köleliğin olağan olduğu bir dönemde kafeste tutulan bir insan için dünya masalsı mıydı? Ya da Nazi kampında tüm ailesini kaybetmiş ve kendi sonunu bekleyen biri için ölüm hala katlanılamayacak bir düşünce miydi?

Portakal kızın dünyasında belli ki yazıldığı iki binler dönemindeki, yani nispeten günümüzdeki hayattan bahsediliyordu; son yüzyıllarda değişen algıyla daha “iyi” hale getirdiğimiz insan yaşamından. Belki bu kurallarla ve yasaklarla yapıldı, belki de zamanla inşa edildi. Dünyayı “iyi” bir yer haline getiren, getirmeye çabalayan, buna yönelik temellenen ve inşa edilen, beklenen ve istenen olguya şimdi

“Ahlak” diyoruz. Peki hangi dönem olursa olsun, insan neyin iyi neyin kötü olduğunu biliyor muydu? Çıkagelen duygu veya davranışlar bunu sinyalliyor olabilir miydi?

İnsanda ahlak olgusu ve insan ahlakının nereden geldiği yüzyıllardır felsefenin önemli bir odağı olmuştur. İnsan, iyi ve kötü ayrımını neye dayanarak yapmaktadır? Bu “İyi ve kötü” ayrımı evrensel midir? İnsanı ahlaklı veya ahlaksız yapan davranışlar nelerdir? Bu “Ahlaklı ve ahlaksız” ayrımı herkes için ve her yerde aynı mıdır? Ahlaki özellikler ve eğilimler düşünüldüğünde, bunları etkileyen bireysel ve çevresel faktörler nelerdir? Ahlakın kaynağı tam olarak neresidir?

Daha da çeşitlendirilebilecek tüm bu sorgulama uzun zamandır devam etmektedir. Bilim tarihinin ilerlemesi ve psikoloji biliminin gelişmesiyle, insanda ahlaki gelişimin temellerini anlamaya ve sınamaya yönelik araştırmalar silsilesi karşımıza çıkmaktadır. Böylece son altmış yıldır bu sorulara değerli yanıtlar sunan kuramsal yapılar oluşturmak ve ampirik çalışmalar eşliğinde çeşitli hipotezleri sınamak mümkün hale gelmiştir.

Bu çalışmanın temel motivasyonu, insan fizyolojisi ve davranış örüntüleriyle ilgili çoğu şeyde olduğu gibi insanın ahlakında da var olduğu düşünülen evrimsel tarihin izlerinin neler olduğu merakıdır. Son dönemde buna yönelik güçlü bir kuram olan Ahlaki Temeller Kuramı, insan ahlakının temellerinin onun evrimsel geçmişine dayandığını öne sürer. Buna göre evrimsel geçmişin hala devam eden etkilerinden temellenen insan ahlakı, bu temeller üzerine bireysel, sosyal ve kültürel olarak inşa edilir. Daha yeni olan İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı ise aynı bakış açısından yola çıkar ancak insan ahlakının odağına işbirliğini alır ve işbirliğinin evrimsel-ahlaki doğasından bahsederek kendi boyutları üzerine ahlakı inşa eder. Çalışmanın odağına alınan bu iki kuramın işbirliği davranışıyla olan ilişkisi incelenerek, bu araştırmada söz konusu evrimsel temellerin şimdiki sosyal davranışlara yansımalarını incelemek ve bu iki kuram genel olarak değerlendirilmek istenmiştir. Bunu yaparken de evrimsel ahlaki temellerden işbirliğine giden yolda önemli etkilere sahip olduğu düşünülen bazı bireysel ve kültürel fenomenler aracı rollerde incelenmiştir:

özgecilik, empati, karanlık üçlü kişilik örüntüsü ve bireyci-toplulukçu kültürel özellikler.

Birinci bölümde ahlak psikolojisinin kısa bir tarihi verildikten sonra ilgili kuramlar tanıtılacak, ardından diğer değişkenler ve bunlarla ilgili araştırmalar sunulacaktır. İkinci ve üçüncü bölümde araştırma kapsamında yürütülen çalışmalar yöntemleri ve analizleriyle birlikte aktarıldıktan sonra son bölümde araştırmanın tartışması yürütülecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Ahlak Psikolojisi: Kısa Bir Tarih

Ahlak psikolojisindeki ilk çalışmalar, ahlaki daha çok bilişsel kısmı ön planda olacak şekilde ele almış ve ahlaki muhakeme üzerinden değerlendirmiştir. Psikoloji tarihindeki ilk kapsamlı ve dikkat çeken ahlaki gelişim kuramı Lawrence Kohlberg tarafından geliştirilmiştir (Kohlberg, 1975; 2008). Kohlberg, ahlak gelişimini ilk kez sınavan ve bilişsel gelişime bağlı olarak izleyen Piaget'nin görüşlerinden yola çıkmış; bunları geliştirerek kapsamlı ve ayrıntılı başka bir kuram oluşturmuştur. Piaget'nin çalışmalarından esinlenerek oluşturduğu bir dizi varsayımsal ahlaki ikilem hikâyesini değişik yaş gruplarından çocuk ve ergenlere sunarak, ortaya çıkan ahlaki muhakemeleri bilişsel gelişim ile birlikte “Ahlaki gelişim” olarak izlemiştir. Yasal veya sosyal kurallara uyup uymama, ihtiyaçlar dâhilinde veya diğerlerinin iyiliği için otorite ile çatışıp çatışmama gibi sonuçları olan hikâyeler için, Kohlberg çocuklarla yaptığı görüşmelerde onların düşüncelerini ve bu düşüncelere geliş nedenlerini araştırmış; gelişim düzeylerine göre anlamlı sonuçlar elde ettiğini belirterek kuramını geliştirmeye başlamıştır. Kurama göre ahlaki akıl yürütmenin gelişimi, bilişsel gelişim ile tutarlı şekilde ancak kendi ayrı alanında ilerlemektedir (Kohlberg, 1975; 2008; Kohlberg ve Hersh, 1977).

Kohlberg, kuramını geliştirmek ve sınamak adına yıllarca hem boylamsal (örn. Colby, Kohlberg, Gibbs, Lieberman, Fischer ve Saltzstein, 1983) hem de kültürler arası (örn. Nisan ve Kohlberg, 1982) çalışmalar yapmış ve genel olarak kuramını desteklemiştir. Buna göre insanlar kendi bilişsel gelişimleriyle tutarlı olacak şekilde ahlaki muhakeme açısından da belirli bir düzeyde bulunmaktadır. Gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası olarak belirlenen ahlaki düzeyler, her bir düzeyde ikişer tane olmak üzere ahlaki gelişim ile ilerleyen basamaklardan oluşur ve bu basamaklar değişmez şekilde birbiri ardına gelen bir seyir izler. İnsan her zaman basamakta yükselecek şekilde gelişebilir ve gelişim bu sırayla gerçekleşir. Kohlberg,

kuramındaki hiyerarşik ahlaki basamakların evrensel olduğunu öne sürmüştür (Kohlberg, 1975; 2008; Kohlberg ve Hersh, 1977).

Kohlberg, temele adalet/eşitlik açısından değerlendirmeleri alarak ve bunun da diğerlerinin bakış açısını algılayabilme alanında bilişsel gelişmeyi takip ettiğini önererek insan ahlakını ele almıştır. Entelektüel yetiyi odağa alıp ahlaki bir üst biliş işi olarak görmesi, bunu da yalnızca adalet/eşitlik çerçevesinde değerlendirmesi dolayısıyla sonraları çokça eleştirilmiş; bu bakış açısı örneğin Graham ve arkadaşları (2013) tarafından monist (tek yönlü bir bakış açısı) olarak değerlendirilmiştir. Onlara göre, insan ahlakı bundan çok daha fazlası olmalıdır.

Öte yandan ahlakın tek bir evrensel yapıya sahip olmasının imkânsız olduğu; insana dair her sosyal fenomende olduğu gibi ahlakta da kültürün yadsınamaz derecede önemli etkilerinin bulunduğu vurgulanmıştır. Yalnızca adalet algısına dayalı bilişsel ahlaki muhakemelere dayanarak insan ahlakını değerlendirmek, esasen Batı toplumlarını ilgilendiren bir alt kümeyi incelemek olarak görülmüştür. Örneğin Shweder, Much, Mahapatra ve Park (2003), evrensel ahlak bakış açısına getirdikleri eleştiriler eşliğinde ahlakın kültürden kültüre şekillenen yapısına dikkat çekmişlerdir. Batı toplumları dışında yaptıkları çalışmalar ile ortaya attıkları Büyük Üçlü Kuramı'nda (The “Big Three” of Morality), içinde bulunulan kültüre göre şekillenen üç ahlaki söylem bulunmaktadır; otonomi, topluluk ve kutsallık. Ahlak anlayışını adalet temelinden alarak çeşitlendiren bu çoğulcu bakışa göre *otonomi etiği*, bireyin özerkliğini ve adaleti; *topluluk etiği*, bireyin sosyal rollerini ve sosyal düzeni; *kutsallık etiği* ise, doğanın düzeni, saflık ve maneviyatı içeren ahlaki değerleri temsil etmektedir. Shweder ve arkadaşları (2003) Hindistan'da yaşayan insanlarla yaptıkları görüşmelerde, ahlaken tamamen aykırı olarak değerlendirilen bazı davranışların diğer toplumlarda tuhaf karşılanabilmesi gibi örneklerle kültürel farkı vurgulamışlardır (örn. menstruasyon dönemindeki bir kadının yemek yapmasının Hindistan'da ahlaken kabul edilemez olması). Rai ve Fiske (2011) de kültürel alanın önemiyle birlikte ahlaki muhakemelerin sosyal ve ilişkisel bağlamdan ayrı şekilde ele alınamayacağını; o bağlamda var olan sosyal ilişki türüne göre ahlaki olanın tanımlandığını ileri sürmüşlerdir. Buna göre kültürden temel alan ilişkisel bir bağlamda doğru ve adil olan, bir diğerinde olmayabilir. İç grubun bütünlüğünü

korumak ve birlik içinde paylaşım için *birlik*; gruptaki üst-ast ilişkisi ve otorite düzeni için *hiyerarşi*; eşit haklar, fırsatlar ve karşılıklılık için *eşitlik* ve fayda-zarar/ödül-ceza dengesi ve orana dayalı düzen için *orantılılık* olarak belirledikleri dört ilişki modeline uygun şekilde ilişkilerin sürmesi için uygun ahlaki güdülerin olduğunu belirtmişlerdir. Anlaşılacağı üzere, yapılan çalışmalar ve ortaya atılan sonraki kuramlar, insanın ahlak anlayışının hem manevi alana hem de diğerleriyle birlikte olunan toplumsal, ilişkisel ve kültürel alana yayılarak incelenmesini önermektedir.

Ahlaka çoğulcu bir bakış ve ahlaki değerlendirmelerde kültürel ayrımın önemi vurgulanırken 1990'larla birlikte de ahlaki duyguların incelenmesinde ciddi bir sıçrayış meydana gelmiştir (örn. Fessler ve Haley, 2003; Haidt, 2003). Erken dönem çalışmaların birinde, Rozin, Lowery, Imada ve Haidt (1999), Shweder'in üç etiğiyle belli duyguların eşleştiğini göstermişlerdir. Çalışmaya göre ahlaki açıdan üç kritik duygu, özellikle etik ihlallerinde ortaya çıkmaktadır: Otonomi ihlalinde kızgınlık, topluluk ihlalinde aşağılama ve kutsallık ihlalinde tikslenme. Sonuçta ihlallere verilen tepkilerin açıklamaları farklı farklı olsa da temellerinde genel olarak bu duyguların yattığı anlaşılmıştır.

Ahlak ve duygu arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer çalışmalar da benzer şekilde, duyguların bazı davranışların ahlaki açıdan yanlış olduğunu anlamamıza yardımcı olduğu gibi, ahlaki ihlaller karşısında verilecek tepkiler için de motivasyon kaynağı olarak rol oynadıklarını göstermektedir. Öyle ki eğer bir karar içinde duygu barındırmıyorsa onun ahlaki bir karar olmadığı ileri sürülmüştür (Prinz ve Nichols, 2010). Ahlaki muhakemelerle bir arada bulunan ahlaki duyguları araştırma sıçrayışıyla birlikte; ahlakın bilinçli muhakemenin bir ürünü olmaktan çok sezgisel bir yana sahip olduğu ileri sürülmüş ve bilinçli muhakemeden farklı bir bakış açısı geliştirilmiştir (örn. Haidt, 2001).

Mantıklı insanlar olarak doğru, yanlış, suç, zarar, adalet, hakkaniyet gibi meseleleri ölçüp tartıp, ahlaki açıdan doğru sonuçlara vardığımızı kabul eden “İnsanlar ahlaki kararları ahlaki muhakemeler vasıtasıyla verirler” şeklindeki rasyonalist görüşün temelden sorgulanmasını sağlayan sezgici yaklaşımın sınanması

Jonathan Haidt ile kendini göstermiştir. Haidt (2001), muhakeme temelli görüşe aykırı olacak şekilde insanların hızlı-otomatik değerlendirmeler yapmasını sağlayan, evrimsel süreç ile taşınmış ahlaki duygulara ve sezgilere sahip olduklarını ileri sürmüştür. Bu görüşe göre, ilk ahlaki muhakeme çoktan yapıldıktan sonra, eğer ahlaki duruşun/kararın nedeni sorulursa mantıklı açıklamalar arandığı ve sezgisel olarak verilmiş ilk kararlar uyum içerisinde olması beklendiği iddia edilmiştir. Bu ani/otomatik tepkilerin temelinde duygular ve sezgiler yatmaktadır. Muhakeme öncesi ani/otomatik tepki bulgusunun muhtemel açıklaması ise, evrilmiş ahlaki duygular ve modüller aracılığıyla mümkün olmaktadır. Örneğin ahlaken yanlış bulunduğu için enste karşı ani şekilde ortaya çıkan negatif tepkinin tikslenme duygusu olduğu ve bunun da soy içi üremeyi engellemek için evrimsel süreçle desteklendiği öne sürülmektedir (Lieberman, Tooby ve Cosmides, 2003), çünkü soy içi üreme gen çeşitliliğini oldukça düşüren ve sağlıklı nesillere ket vuran bir durumdur.

1.2. Ahlaka Evrimsel Bir Bakış Açısı

Ahlaka sezgisel bir bakış açısı geliştirmek, insanın evrimsel tarihi üzerine çalışmayı beraberinde getirmiştir. Ahlakı evrimsel bir yönelimle incelemek, söz konusu ahlaki duygu, düşünce ve davranışların evrimsel süreçte tür içinde taşındığının farkındalığını gerektirir. Evrim tarihimizde fiziksel özelliklerimiz gibi psikolojik ve davranışsal özelliklerimizin de bir nevi genler aracılığıyla taşındığı; bu özelliklerin organizmamızda kodlanmış olduğu kabul edilir (Buss, 2008; Evans ve Zarate, 2004; Winston, 2016). Canlılar evrim tarihleri boyunca hayatta kalmalarını ve üremelerini sekteye uğratabilecek, yani soylarının tükenmesi tehdidi yaratabilen birçok adaptif problemle karşı karşıya kalırlar. Bu problemlerin üstesinden en iyi gelen daha çok ürer ve yaşar, dolayısıyla bu özellik nesilden nesle aktarılır (Bkz. Buss, 2008; Coyne, 2016). Bu bakış açısıyla insanda ahlaki olguları ele almak, bunların çeşitli adaptif problemleri çözücü nitelikler taşıdıkları için binlerce nesildir aktarıldığını ve dolayısıyla şu an biz insanlarda var olduğunu ileri sürmek anlamına gelir.

İnsan ahlakının sıkça çalışılan diğerlerini koruma ve diğerlerine yardım etme boyutları evrimsel açıdan incelendiğinde, ahlakın ilgi-koruma (care) açısından değerlendirilmesinin temelleri “Akraba seçilimi” (Hamilton, 1964) modeline uzanır. Buna göre diğerkâm/özgeci davranış en yakın akrabada en fazlayken uzaklaştıkça azalmaktadır. Dolayısıyla insan en çok çocuğuna, sonra da yakın akrabalarına yardım eder görüşü söz konusudur. Bu durum evrimin hayatta kalmayı ve kendi genlerini yaymak için üremeyi desteklemesi açısından mantıklı görünmektedir, insan bu yolla kendi neslini koruyup devamını destekleyebilecektir. Ancak insan ahlakını sadece “kendi akrabalarını kayırma” şeklinde bir gen bencilliğiyle sınırlamak dar bir bakış olacaktır. Başka bir deyişle bu görüş, insanın sadece akrabalarına yardım ediyor olmadığı gerçeğini açıklayamamaktadır. Bu düşünceyle sonraki yıllarda ahlakın kaynağını araştıran evrimsel teorisyenlerin en çok yoğunlaştığı “Karşılıklı diğerkâmlık” konusundan bahsetmek gerekir. Trivers (1971), akraba olmayanlara yönelik de var olan diğerkâmlık davranışını karşılıklı diğerkâmlıkla açıklamıştır. Bu durum, ileride gelecek karşılığa dayanarak yardım davranışında bulunmayı ve ikili ilişkilerde bu yaşıntıyı oluşturmayı içermektedir. Yardım gelecek bir tarihte gerçekleşecek olsa da yani pekiştireç uzak da olsa davranış gerçekleşir. Karşılıklı diğerkâmlık insan dışında birçok türde görülmekle birlikte çeşitli riskler içermektedir; yardımı yapacak kişi karşı tarafla olan geçmişine dikkat etmelidir ve aynı zamanda hile yapandan veya istismarcıdan kaçınmalıdır. Hatta insanlarda dedikodunun işlevi de böyle açıklanmaktadır (Dunbar, 2004). Hile yapanı, tehlikeli olanı, adı kötüye çıkanı insanlar birbirlerine aktarmaya meyillidir.

İnsanın tek başına olmasının hilekârdan korunmak için en kesin yol olduğu düşünülebilir. Ancak evrimsel süreçte insanın tek başına hayatta kalmasının neredeyse imkânsız olduğu; avlanmakta başarısız olup av olma şansının yükseleceği bilinmektedir. Dolayısıyla insanın evrimsel tarihinde gruplar halinde yaşamak, yani sosyallik, hayati öneme sahip bir konudur. Gruplar halinde yaşamak yardımlaşmayı ve güven ilişkisini zorunlu kılar (Bkz. Buss, 2008; Winston, 2016). Sosyal ilişkilerde hile yapanlar, güven ilişkisini zedeleyicidir ve kişiyi çeşitli kayıplara uğrattırır. Hile yapana karşı ortaya çıkan öfke duygusu, sosyal anlaşmaları bozanları cezalandırmaya yönelik olarak evrimleşmiş gibi görünmektedir. Burada öfke, öç almayı teşvik eder,

bu da diğerlerini hile yapma konusunda caydırıcı işlev görür. Örneğin Haidt ve Sabini'nin (2000) araştırmasına göre öç almak oldukça arzulanan bir olaydır. Araştırmada ciddi adaletsizlikle biten Hollywood filmlerine karşın katılımcılar, haksızlığa uğrayanın bunu kabullenmesini veya affetmesini kabul edilemez bulmuş; filmlere alternatif son olarak önerilen adaletsizliği yapanın bunun karşılığında ciddi anlamda acı çekmesi senaryolarını daha tatmin edici bulmuşlardır (akt. Haidt, 2003). Sonuç olarak aldatma, hile ve sosyal anlaşmaları bozmaya öfkeyle tepki vermenin işlevinin diğerlerini uyarmaya yaradığı; yani bu davranışları yapmamalarının teşvikine hizmet ettiği düşünülmektedir. Trivers (1971) da bu tarz duygusal sistemlerin insanlardaki işbirliği mekanizmasını düzenleyici görevi olduğunu öne sürmüştür. Çünkü işbirliği hayati derecede önemlidir. İnsanlar gruplar halinde yaşarken birbirlerini korumalı, beraber avlanmalı, hayatta kalma süreçlerinde yardımlaşmalıdırlar. Öte yandan Trivers, akraba seçilimi ile karşılıklı diğerkâmlığın esasen yakın konular olup, empati ve sempatinin gelişiminde önemli roller oynamış olabileceklerini öne sürmüştür. Buna göre, diğerinin acı çekmesi empatiyi aktive etmekte ve bu da yardım etme davranışına yöneltmektedir (de Waal, 2008; Hoffman, 1982).

Anlaşılabacağı üzere insan ahlakını evrimsel bakış açısıyla ele almak; ahlaki olan ve olmayan ayrımında ortaya çıkan duygu ve davranışların, insanın evrimsel sürecinde en temelde hayatta kalmasına ve üremesine katkı sağladığı için var olduklarını kabul etmeyi getirir. Evrimin (esasen doğal seçim teorisinin) babası kabul edilen Darwin dahi, “İnsanın Türeyişi” kitabında insanlar ve diğer hayvanların sezgisel anlamda benzeyen yanlarını vurgulayarak ahlak konusuna değinmiştir (akt. de Waal, 2006). Daha güncel anlamda kabul gören teoriler ise, evrimsel biyoloji ve evrimsel psikoloji alanındaki gelişmeler ile ortaya çıkmış ve ahlaki duygu, düşünce ve davranışlarla ilişkilendirilen bazı sosyal fenomenleri açıklamaya çalışmıştır.

Sonuç olarak ahlak psikolojisinin tarihi incelendiğinde, önce monist bir ahlaki muhakeme bakış açısını; bilinç düzeyinde ahlaki muhakemeler yapan insanı görmekteyiz. Artan çalışmalar ve ortaya atılan diğer kuramlarla birlikteyse ahlaki muhakemelerde işin içine kültürel ve duygusal etkilerin karıştığını kabul etmekteyiz. Ahlaki meselelerde insanın beynindeki bölgesel değişimleri ve aktiviteleri bile

inceleyebilme noktasına geldiğimiz şu yıllarda, sayısız alandan temellenerek bu tartışmalı konuyu inceleyebilmekteyiz. Bu çalışmanın temellendiği noktaya geldiğimizde ise, ahlakın en temel parametrelerinin merak edildiği ve bu merak ile insanın evrimsel geçmişine ilginin yöneldiğini görmekteyiz. Dolayısıyla çalışma, insan ahlakını evrimsel temellerine dayandırarak açıklamaya çalışmakta olan Ahlaki Temeller Kuramı ile görece daha yeni ortaya atılmış olan İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı üzerine kurulmuştur.

1.2.1. Ahlaki Temeller Kuramı

Evrimsel perspektif “Ahlaki Temeller Kuramı” (ATK; Moral Foundations Theory; Graham ve ark., 2013; Haidt, 2007; Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Joseph, 2008) ile ahlak alanında yerini kuvvetlendirmiştir. ATK, ahlaki muhakemelerin evrimleşmiş sezgilere dayandığını ileri sürer. Bu sezgilerin her biri evrimsel bir adaptasyona karşılık gelir. Aynı zamanda insanın sosyal yanını da dışlamayan kuram, bu temellerin şekillenişini kültürel özelliklere bağlamış; insan davranışlarına dair evrimsel ve kültürel açıklamaları entegre etmiştir. Kurama göre, insan türünün evrimsel tarihinde en sık karşılaştığı adaptif problemlerden kaynak alan, doğuştan geldiği için tüm kültürlerin alt yapısını da oluşturan beş ahlaki boyut/temel derlenmiştir: Bakım / Zarar, Adalet / Hilekârlık, Sadakat / İhanet, Otorite / Yıkım, Kutsallık / Bozulma. Boyutları açıklamadan önce kuramın temel bazı varsayımlarına değinmekte fayda vardır.

ATK, özellikle dört varsayım üzerinde durmaktadır:

- I. *Doğuştancılık*: İnsanlar belirli genlerle ve bu genlere işlenmiş belirli kodlarla dünyaya gelmektedir. Ahlak da bu yolla insanın evrimsel tarihi boyunca taşınmıştır. İnsanlar binlerce yıl boyunca tekrarlayan adaptif problemlerle karşılaşmış ve buna yönelik olarak (şu an ahlaki olarak kendini gösteren) etkili bilişsel adaptasyon geliştirmişlerdir. Bu bir “Hazır oluşluk” olarak görülmelidir¹; yani evrimsel olarak taşınmış olsa da çevresel etkilere yüksek derecede bağlı

¹ Yılan korkusunu öğrenmeye hazır oluşluk ile ilgili bebekler üzerinde yapılan bir çalışma için Bkz. DeLoache ve LoBue, 2009.

olan bu modüller, ilgili çevresel tetikleyicilerle aktive olur ve daha kolay kendilerini gerçekleştirir (Barrett ve Kurzban, 2006). Başka bir deyişle evrimsel olarak ahlaki olanın temeli zaten türün bireylerinde bulunmaktadır ve hâlihazırda olan temelin üzerine çevresel değişkenler rahat şekilde yapıyı inşa edebilir. İnsanın özgün evrimsel tarihi, onun ahlaki yönünün ön taslağını hazırlamıştır (Graham ve ark., 2013).

II. *Kültürel Öğrenme*: ATK'ye göre, evrimsel tarihle getirilen ön taslağın sonraki düzenlemelerini, insanın gelişim sürecinde kültür gerçekleştirir. Burada ön taslak ve kültür birbirini tamamlayıcı rol üstlenmektedir. Sadece ön taslağın olduğu ve kültürün etkili olmadığı durumda, tüm dünyada evrensel ve aynı ahlaki özelliklerin olması gerekirdi ve ahlakta kültürel çeşitlilik gözlenmezdi. Ancak ahlak psikolojisi çalışmalarının kültürün söz konusu önemini ve etkisini yadsınamaz hale getirdiği bilinmektedir (örn. Shweder ve ark., 2003). Toplumların ahlaki anlayışları kültürel özelliklerinden oldukça etkilenmektedir. Ancak dikkat edilmelidir ki kültür de ön taslak çerçevesinde etkisini gösterir; çünkü ön taslağın olmadığı kabulünde her kültürün kendi ütöpik ahlak anlayışını oluşturması beklenirdi. Burada ahlaki ön taslakların ve “temellerin” kültürel etkiyle çeşitlenişi konu edilmektedir ve ahlaki anlamda kültürel çeşitlilik gözlenirse de temeller kültürden kültüre farklı yoğunluklarla kendilerini gösterebilmek üzere evrenseldir (Graham ve ark., 2013).

III. *Sezgicilik*: ATK ahlaki muhakemeyi sezgilerden sonra gelen stratejik düşünceler olarak görür. Yani ahlaki kararları, entelektüel ve bilinçli bir muhasebeden çok ani ve otomatik tepkiler belirlemektedir. Haidt'ın (2001) Sosyal Sezgiselci Model'inden kaynak alan bu görüşe göre, ahlaki sezgiler aniden, bilinçli farkındalık olmadan, otomatik şekilde iyi/kötü değerlendirmelere yol açmaktadır. Sezgisel olarak şekillenen bu ahlaki karar da özünde duyguları barındırmaktadır. Buradaki sezgiler ve duygular, evrimsel olarak taşındığı gibi kültürel özelliklerden de etkilenmektedir. Örneğin ensest bir ilişkinin sunulduğu senaryoya ani şekilde bunun yanlış bir olay olduğu tepkisi vermek, entelektüel neden aramaktan önce kendini gösteren sezgisel karardır. Bu karara sıklıkla

tiksinme duygusu eşlik etmektedir ve kurama göre tüm bu sezgisel ve duygusal süreç insanın gelişim sürecindeki kültürel bağlamdan da etkilenmektedir (Graham ve ark., 2013).

IV. *Çoğulculuk*: Binlerce yıllık evrimsel tarihten hareketle, ATK’de ahlakın temeline çoğulcu bir bakış açısı savunulmaktadır. Süreç boyunca çok fazla adaptif problemle karşılaşmış ve dolayısıyla çok çeşitli ahlaki adaptasyonlar geliştirilmiştir. Haliyle birden fazla ahlaki temel olması beklendiktir (Graham ve ark., 2013). ATK, destekleyici çalışmalarla sayısının arttırılabileceğini de vurgulayarak beş ahlaki temel önermektedir:

1. *Bakım / Zarar* temeli; ihtiyacı olana (örneğin bebek) bakım ve şefkat verme, onu zararlardan koruma olarak tanımlanan ahlaki duyarlılığa işaret etmektedir. Türün devamı için savunmasız olan bebeğin bakılması ve korunmasının gerekliliği bir adaptif problem olarak düşünüldüğünde, insanın evrimsel geçmişiyle oldukça bağlantılı bir temeldir. ATK’ye göre bakım/zarar boyutunun atasal çevredeki orijinal tetikleyicisi, acı çeken bir canlı veya bebeğin bir ihtiyacının olması olabilir. Bu temel ile bağlantılı duygular ise mağdur/kurban olana yönelik merhamet ve şefkat; suç işleyene yönelik öfkedir. İnsanlar ihtiyacı olana ilgi göstermeye ve bir canlıya zarar verene öfkelenmeye meyillidir. Şefkatli, merhametli, iyi, nazik ve ilgili olmak, bu temelde olmanın erdemleri sayılmaktadır (Haidt, 2012, akt. Graham ve ark., 2013).

2. *Adalet / Hilekârlık* temeli; sosyal bir varlık olup gruplar halinde yaşayan insanlar için, grup içerisinde adalet ve düzenin sürdürülmesi; grubun uyumunu bozan hilekârların tespit edilmesi özelliği olarak tanımlanmaktadır. Karşılıklılık² ile ilişkili adaptasyonlar sonucu var olduğu düşünülen temel, orijinalinde işbirliği ve aldatma ile tetiklenmektedir. Adalet/hilekârlık boyutuyla ilişkili duygular öfke, suçluluk ve minnettarlık olarak görülmekte;

² Örneğin “Karşılıklı diğerkâmlık” (Trivers, 1971)

eşitlik, adalet ve güvenilirlik bu temelle ilişkili erdemler olmaktadır (Haidt, 2012, akt. Graham ve ark., 2013).

3. *Sadakat / İhanet* temeli; ait olduğu grubu korumayı ve diğerlerinden kayırmayı, grubuna karşı sadakatli olup ihanet etmekten kaçınmayı ve diğer gruplar ile yarışmayı içermektedir. Güçlü koalisyonlar oluşturma adaptif olduğu atasal çevreden geldiği düşünülen temel, grubun tehdidi ile tetiklenmektedir. İhanet edene öfke ve grubun üyesi olmaktan gurur duymak bu temel ile ilişkilendirilen duygulardır. Sadıklık, yurtseverlik ve grup için kendini feda etme gibi özelliklerin bu temelde yüksek olduğu düşünülmektedir (Haidt, 2012, akt. Graham ve ark., 2013).
4. *Otorite / Yıkım* temeli; çoğu hiyerarşik bir yapıda yaşamını sürdüren memelilerin ve dolayısıyla insanın bu hiyerarşik sosyal yapıya itaat etmesi ve saygı duymasına yönelik ahlaki duyarlılıktır. Hiyerarşi içerisinde faydalı ilişkiler kurmanın bir adaptasyon olması durumundan kaynağını alan temel ile saygı ve korku duygularının ilişkili olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla itaatkârlık ve hürmet etmek, otorite/yıkım boyutunda önem teşkil eden erdemlerdir (Haidt, 2012, akt. Graham ve ark., 2013).
5. *Kutsallık / Bozulma* temeli; çevreyi ve doğallığı korumayı, doğallığı bozan mikroplardan ve bulaşıcı hastalıklardan kaçınmayı içeren ahlaki temel olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla hayatta kalmayla ilişkili bir adaptasyon olma özelliği bulunmaktadır. Kutsallık/bozulma boyutunun tikslenme duygusuyla ve temizlik, namusluluk, kutsal olana hürmet etme ve doğal/ılımlı olma durumları ile bağlantısı olduğu düşünülmektedir (Haidt, 2012, akt. Graham ve ark., 2013).

Görüldüğü üzere ATK'nin tüm boyutları evrimsel temellere dayanmaktadır ve bu temellere belirli duygular ve davranış örüntüleri eşlik etmektedir. Örneğin ağlayan bir bebek merhamet duygusu ve bakım verme davranışıyla birlikte bakım/zarar temelini tetiklerken; bozulmuş bir et tikslenme duygusuyla birlikte kutsallık/bozulma temeline hitap etmektedir. Her bir temelin erdem saydığı belli düşünce ve davranış

biçimleri bulunmaktadır ve bunlara uyulmaması ahlakın ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.

Ahlaki temeller ayrıca, Shweder ve arkadaşlarının (2003) üç etiğine de karşılık gelmektedir; otonomi, topluluk ve kutsallık. Bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temelleri, otonomi ile bireyciliğin önemli bir ahlaki öge olmasına; bireyselliğin ihlal edilmesinin ahlaken kabul edilemez olmasına işaret etmektedir. Sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temelleri, toplulukçuluğun ve sosyal grupların ahlaki değerine; gruba ihanetin ahlaki ihlal sayılmasına atıf yapmaktadır. Son olarak kutsallık/bozulma temeli de kutsal ruhun ahlaki algısı ile vücut bütünlüğüne yönelik ihlalleri ahlak dışı bulmaya yönelmektedir (Haidt ve Graham 2007). Öte yandan otorite/yıkım temeli Rai ve Fiske'nin (2011) hiyerarşi ilişki modelinden alınmıştır (Graham ve ark., 2013).

Sözü geçen ihlalleri tüm insanların ahlaki olanın ihlal edilmesi olarak algılamaya meyilli oldukları söylenebilir ancak herkes ahlaki temelleri eşit şekilde deneyimlememektedir. Birçok değişik kültür ve alt kültürün farklı ahlaki meseleleri anlamlı bulduğu bilinmektedir ve sosyalizasyon sürecinde ahlaki temellere düşen ağırlığın belirlendiği düşünülmektedir. Bakım/zarar ve adalet/hilekârlığın (bireyselleştirici grup) daha çok bireysel haklara ve iyiliğe önem veren bireyci kültürlerin temellerini oluşturduğu, modern batı toplumlarının bu özellikte olduğu öne sürülmektedir. Modern batı tanımı dışında kalan diğer daha geleneksel diyebileceğimiz toplumların ise toplulukçu kültürel özelliklerinin baskın olduğu ve bireyden çok grubun iyiliğini öne koyan tutumlar ile sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma (bağlayıcı grup) ahlaki temellerini daha çok benimsedikleri düşünülmektedir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009; Haidt, 2008). Benzer şekilde politik görüşler göz önüne alındığında, bireysel değerleri ve özgürlüğü vurgulayan liberallerin bireyciliğe işaret eden ilk iki temeli ahlaken ihlal edilemez gördükleri ortaya çıkmıştır. Grup değerlerine daha bağlı olan muhafazakâr sağ kanadın ise beş temelin her birine ahlaki önem atfettikleri görülmüştür (Graham, Haidt ve Nosek, 2009; Graham, Nosek, Haidt, Iyer, Koleva ve Ditto, 2011; Haidt ve Graham, 2007; Iyer, Coleva, Graham, Ditto ve Haidt, 2010).

ATK, birçok farklı kültürde çeşitli araştırmalara konu olmuştur ve anlamlı sonuçlar vererek geçerliliğini desteklemiştir (Bkz. Graham ve ark., 2013). Türkiye’de ise ATK çalışmaları, iki boyutlu bireyselleştirici ve bağlayıcı gruplarda toplanmış temelleri desteklememiş, beş ahlaki temelin de ayrı birer ahlaki değerler bütünü olarak gözlendiğine dikkat çekmiştir (Yalçındağ ve ark., 2019; Yılmaz, Harma, Bahçekapılı ve Cesur, 2016; Yılmaz ve Sarıbay, 2017).

ATK ile ahlakın doğuştancı yanına dikkat çekilmiş olsa da, bunun iyi desteklenmemiş olduğu; çünkü daha kültürel temelli olan Shweder ve arkadaşlarının (2003) teorisinden yola çıkarak oluşturulmuş olduğu konusunda bazı eleştiriler mevcuttur (örn. Sinn ve Hyes, 2018). Bu noktada çok yeni ortaya atılmış olan “İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı” evrimsel ve doğuştancı meselesine başka boyutlar eklemiş gibi gözükmektedir.

1.2.2. İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı

İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı (İOAK; Morality as Cooperation; Curry, 2016; Curry, Jones Chesters ve Van Lissa, 2019; Curry, Mullins ve Whitehouse, 2019) ahlakın evrimsel olarak desteklenmiş ve insani bir özellik (bir adaptasyon) haline gelmiş olmasını, insanlar arasındaki işbirliğinin sürdürülmesini sağlamış (ve sağlıyor) olmasına bağlamaktadır. Başka bir deyişle insanların ahlaki olarak algıladığı her ne varsa, işbirliği açısından önemli olan adaptif problemlerin çözümü olarak ortaya çıkmıştır.

İOAK temelini, Oyun Teorisi’nin iki tarafın da çıkarına olan “Kazan-Kazan” (win-win, nonzero-sum games) mantığına ve dolayısıyla tür için daha avantajlı olduğundan evrimsel olarak taşınmış *işbirliği* davranışına dayandırmaktadır. Buna göre insanlar arasındaki işbirliği davranışı, tüm evrimsel tarihimiz boyunca ortaya çıkan ahlaki problemlere ahlaki çözümler üretmiştir. Öte yandan, doğal seçim sürecinde evrimsel özgünlüğü olan kültürel çözümler de işbirliğini güçlendirmeye katkı sağlamıştır. Bu biyolojik ve kültürel mekanizmalar birlikte çalışarak sosyal, işbirlikçi ve prososyal davranışların gelişmesini sağlamış; bireyleri ortak fayda sağlamayı bir değer olarak algılamaya itmiştir. Ayrıca bu mekanizmalar, diğerlerinin

davranışlarını da ahlaki açıdan değerlendirmek için standartlar sağlamıştır. İOAK insan ahlakını işbirliği problemlerine çözüm olarak alırken; ahlaki güdüler, sezgileri, düşünceleri ve gelenekleri de bu çözüm bütünlüğünün içerisinde kabul etmektedir.

İOAK, ATK’de olduğu gibi, ahlakın birden çok alanı/temeli olduğunu öne sürer; çünkü Oyun Teorisi’ne göre birden fazla işbirliği problemi olduğu gibi bunların da birden fazla çözümü vardır. Kurama göre problem alanları şu şekildedir: Kaynakların akraba ile paylaşılması; ortak fayda sağlama; karşılıklı alışveriş; savaşçı ve barışçı özelliklerin sergilendiği çatışmalar; bölüşme ve sahiplik. İnsan ahlakına problem çözme odaklı bakış açısına göre de doğal seçim ve insanoğlunun pratik zekâsı bu problemleri çözmektedir.

Kuram, yedi ayrı problem alanına yönelik yedi ahlaki boyut/temel öne sürmüştür:

1. *Aile* boyutu; akraba seçimini; akrabaya fayda sağlamak için ortaya çıkan adaptasyonların evrimsel olarak desteklenmesini içerir. Burada problem, kaynakların bölüştürülmesi üzerinedir. Çözüm olarak, kaynaklar yakından uzağa olacak şekilde akrabalar arasında bölüştürülür, yavrulara (hem anne hem baba tarafından) bakım verilir, aileye koruma ve yardım sağlanır, akraba evliliklerinden kaçınılır. Tüm bunlar ahlaki olarak doğru olanı temsil ettiği gibi kültürel olarak da desteklenmiş durumdadır.
2. *Grup* boyutu; tek başına olmaktansa birlikte çalışan bireylerin daha fazla yarar sağlıyor olmasını içerir. Karşılıklı işbirliği için uyum içerisinde çalışabilme probleminin çözümü olarak ortaya çıkmıştır. İşbirliği içerisinde avlanma veya düşmanlara karşı koalisyon içerisinde olma örneklerinde olduğu gibi, ortak fayda için uyumlu çalışma evrimsel süreçte insan sosyal hayatının bir parçası olmuştur ve kültürel olarak da desteklenmiştir. Koalisyonlar, ait olunan grubun kayrılması, grup içi yardımlaşma ve geleneklerin kabul edilmesi yollarıyla grupla uyum içerisinde olmak, ahlaki olarak doğruyu temsil eder. Gruba sadakat ve arkadaşlık da bu boyutun içerisinde yer almaktadır.

3. *Karşılıklılık* boyutu; sosyal değişim ve verilenin karşılığının alınması problemine yönelik ortak çıkarları içerir. Bu boyutta hilekârlığın ahlaki olarak doğru olmadığı ve karşılıklılığın sağlanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Sosyal gruplarda otlakçılık fenomeni her zaman bir problem olmuştur çünkü karşılıklılık her zaman aynı anda gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla yapılanın karşılığını verme, karşılıklı yardım ve verilen sözlerin tutulması ahlaken iyi olandır. Güven, sabır, minnet, özür, suçluluk ve affetme gibi alt bileşenleri bulunmaktadır. Bu boyut Oyun Teorisi'ndeki tutsaklar ikilemi (prisoner's dilemma) veya ortak iyilik (public goods) gibi ekonomi oyunları açısından ele alınmaktadır. Bu oyunlarda hilekâr ya da otlakçı olmak çoğu zaman işe yarar gibi durmaktadır ancak oyunların tekrarlı oynanması durumunda oyuncuların karşılıklılık ilkesine göre hareket ettikleri, dişe diş (tit-for-tat) stratejisi ile diğeri ne yapıyorsa ona göre karşılığını verdikleri görülmektedir. Karşılıklı diğerkâmlık meselesi de bu boyuta dâhil edilmektedir.
4. *Kahramanlık* ve 5. *İtaat* boyutları; yiyecek, bölge veya eş gibi önemli kaynaklar için çatışma/anlaşmazlık durumlarında ortaya çıkan iki stratejidir. Çatışma söz konusu olduğunda, Oyun Teorisi'ndeki bir tarafın kazanmasının diğerinin kaybetmesi anlamına gelen, işbirliğinin tersi rekabetçi oyunlar (zero-sum games) akla gelmektedir. Şahin-güvercin oyunu (hawk-dove games) olarak adlandırılan bu durumda, iki taraf da baskın (şahin) olursa maksimum zarar ortaya çıkar ve bu iki tarafın da zaman ve enerji kaybetmesi, hatta yaralanmalara maruz kalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bireylerin bundan kaçınma davranışları kazanç sağlamalarına yol açacaktır ve işbirliği adaptif olacaktır. Burada *kahramanlık* boyutu, güçlü tarafın güçsüz tarafla dövüşmek ve ikili olarak kayıplar vermek yerine, gücünü uygun yollarla sergilemesini ve dövüşün bedellerinden kaçınmasını içerir. *İtaat* boyutu ise daha güçlü taraf karşısında kalınmışsa dövüşün bedellerinden kaçınmak için daha barışçıl ve boyun eğici olmayı beraberinde getirir. Güçlü tarafın gücünü sergilemesini ve zayıf tarafın vazgeçmesini vurgulayan bu senaryoda kazanan ve kaybeden her halükarda aynı olmaktadır; artı olarak

dövüşün bedellerinden kaçınılmış olur. Tüm bunlar ahlaken uygun olan olarak algılanmaktadır; güçlü olanın mütevazı ve güçsüz olanın saygılı yaklaşımı kültürel olarak da onanmaktadır. Güç, saygı, baskı ve korku bu alanlarla ilişkilendirilmektedir.

6. *Adalet* boyutu; kaynakların dağılımı ve adil bölüşülmesi problemine karşılık gelir. Burada bölüşmeyle ilgili çatışmaları pazarlık, anlaşma ve eşitlik çözer. Ekonomi oyunlarında da eşit bölüşmek oldukça yaygın olarak tercih edilir. Eşitlik, adil dağılım, herkesin haklarının korunması ve herkesin aynı muameleyi görmesi ahlaken iyi olandır.

7. *Mülkiyet* boyutu; sahiplik hakkını ve mülkün sahibini tanımayı, diğerinin malını çalmaktan veya ona zarar vermekten kaçınmayı içerir. İlgili meseleler birçok durumda ve kültürde ahlaken kötü olarak kabul edilir; hırsızlık her yerde yasalarca yasaklanmıştır. Sahiplik durumunu tanımak, çatışma problemini çözmektedir.

Kurama göre özetle, insan ahlakı sosyal dünyadaki tekrarlayan çatışmalar ve işbirliği problemlerine biyolojik ve kültürel çözümlerin bir bütünü olarak alınmaktadır. İOAK ahlakın nereden geldiğini, nasıl çalıştığını ve ne için ortaya çıktığını açıkladığını iddia etmektedir. Aileye karşı sorumluluklar, karşılıklılık, cesaret, hiyerarşiye saygınlık, adalet ve mülkiyet hakları konularının ahlaken iyi olanı yansıttığı tüm insanlarca kabul edilmektedir. Çünkü tüm bu özellikler işbirliğini sağladığı için evrenselleşmiştir. Ancak yine de ahlaki sistemler her yerde birebir aynı değildir; farklı kültürler farklı ahlaki boyutların işleyişini veya farklı önceliklerde olmasını destekleyebilmektedir.

Curry (2016), ATK'nin de ahlaka işbirliği temelinde yaklaştığına dikkat çekerek ancak İOAK'nin ATK'den farklılaştığını öne sürmektedir. Buna göre ATK, akrabalık ile grubu ve karşılıklılık ile adaleti birbirlerine bağlamakta; kahramanlık ile mülkiyeti dışlamaktadır. ATK'nin kutsallık boyutu ise işbirliği ile alakasız bulunmaktadır. İOAK'nin bakış açısına göre ATK bu alanlarda yanılğıya düşmüş durumdadır. Öte yandan bu iki kuramın boyutları ortak noktaları açısından değerlendirildiğinde; ATK'nin bakım/zarar temeli İOAK'nin aile boyutuna,

ATK'nin adalet/hilekârlık temeli İOAK'nin karşılıklılık ve adalet boyutlarına, ATK'nin sadakat/ihanet temeli İOAK'nin aile ve grup boyutlarına, ATK'nin otorite/yıkım temeli İOAK'nin itaat boyutuna işaret etmektedir. Kutsallık/bozulma temeli ile kahramanlık ve mülkiyet boyutları kuramlar arası ilişkilendirilememektedir.

Curry, Mullins ve Whitehouse (2019), İOAK varsayımlarını ve işbirlikçi davranış örüntülerini vurgulayan yedi alt boyutu değerlendirmek için, 60 toplumun etnografik verilerini incelemişlerdir. Birçok kültürün binlerce sayfalık etnografik bilgilerinin bulunduğu bir veritabanından faydalanan araştırmacılar; Sahra altı Afrika, Akdeniz çevresi, Doğu Avrasya, Pasifik adaları bölgesi, Kuzey Amerika ve Güney Amerika kültürlerine odaklanmışlardır. İnceledikleri kültürlerde, işbirlikçi olmanın ve kuramın tüm boyutlarının içeriklerinin ahlaken iyi olarak kabul edildiği sonucuna varmışlardır. Bu araştırma kuramın evrensel boyutlar vurgusuna katkı sağlar görünmektedir.

İOAK devamında varsayımlarını test edebilmek amacıyla Curry, Jones Chesters ve Van Lissa (2019) bir ölçek geliştirme çalışması yürütmüşlerdir ve neticede kuramın yedi boyutunun desteklendiği İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği (Morality-as-Cooperation Questionnaire) ortaya çıkmıştır. Türkiye'de yürütülen yakın zamanlı bir çalışmada, Yılmaz, Harma ve Doğruyol (2021) ölçeği Türk kültüründe sınımış ve yedi boyutun da desteklenmesiyle kuramın temellendiği yaklaşımın iyi değerlendirilebilir olduğunu öne sürmüşlerdir. İOAK'yi ATK ile birlikte değerlendirdikleri çalışmalarının sonuçlarına göre, değişime karşı dirençli olmak aile, grup, kahramanlık ve itaat boyutlarından yüksek puan almayı beraberinde getirmiştir. ATK'nin tutuculukla yakından ilişkili olan bağlayıcı grup temelleriyle de (sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma; Graham ve ark., 2009) bu dört boyutun pozitif olarak ilişkili olduğu gözlenmiştir. Genel olarak da ATK ve İOAK boyutları birbirleriyle ilişkili çıkmıştır.

Henüz genç sayılabilecek İOAK ve görece daha köklü olan ATK, evrimsel olarak ahlak konusunda işbirliği davranışının öneminden çeşitli şekillerde bahsetmiştir. Türk Dil Kurumu'nca (b.t.) “Amaç ve çıkarları bir olanların

oluşturdukları çalışma ortaklığı” olarak tanımlanan işbirliği kavramını, evrimsel açıdan ele almak oldukça akla yatkın görünmektedir. İşbirliğinin sadece insanda değil, doğada birçok canlıda var olduğu bilinmektedir (örn. Tomasello ve Vaish, 2013; West, Griffin ve Gardner, 2007). Birlikte avlanarak veya çalışarak daha avantajlı miktarda yiyecek elde eden ve bunu paylaşan hayvanlar en basit düzeyde örneklerdendir. Benzer şekilde birçok tür, özellikle de insan türü, kurduğu işbirliği sayesinde uyum başarısını arttırarak daha fazla hayatta kalabilmiş ve üreyebilmiştir. Bu türden bir evrimsel temel, işbirliğinin yaşamsal önemde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla işbirliğinin günümüz ahlaki anlayışını temelden etkilemiş olma ihtimali merak uyandırıcı bir varsayımdır. Bu nedenle de bu çalışmada, söz konusu kuramlar dâhilindeki evrimsel ahlaki temeller ile işbirliği davranışı arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmaktadır.

1.3. İşbirliği

İnsanlar arasında binlerce yıldır var olan işbirliği fenomeni, türün sadece kendine³ değil hem diğerlerine hem de diğer türlere yaşamsal katkı sağlaması açısından ilginç bulunduğundan evrimsel yönüyle sıklıkla incelenmiştir (örn. Alexander, 1974; Cosmides ve Tooby, 2005; Henrich ve Muthukrishna, 2020; Lehmann ve Keller, 2006; Nowak, 2006; Rand ve Nowak, 2013; Sachs, Mueller, Wilcox ve Bull, 2004; West, Griffin ve Gardner, 2007). Evrimsel işbirliği modelleri sıklıkla akraba seçilimi (Hamilton, 1964), karşılıklı diğerkâmlık (Trivers, 1971), dolaylı diğerkâmlık⁴ (Nowak ve Sigmund, 1998; 2005) gibi konular üzerine odaklanmaktadır. Bu noktada prososyal davranışlar olarak işbirliği ve özgecilik⁵ davranışları arasında bir anlam bulanıklığı olabilmektedir ve bu kavramlar farklı sınıflamalara dâhil edilebilmektedir (West, Griffin ve Gardner, 2007). Prososyal

³ Evrimsel açıdan türlerin öncelikle kendi evrimsel başarılarına hizmet etmesi beklenir; dolayısıyla bunun aksi olan işbirlikçi ve özgeci davranışların varlığı evrimsel biyologlar tarafından “Altruizm problemi” olarak adlandırılmaktadır (Problem of Altruism; Cosmides ve Tooby, 2005; Nowak, 2006).

⁴ Dolaylı diğerkâmlık: Diğerkâmlık davranışın diğerleri tarafından gözlenmesiyle bu konuda itibar kazanmak ve gelecekteki olası yardımları güvence altına almak olarak açıklanmaktadır (Nowak ve Sigmund, 1998; 2005).

⁵ Özgecilik, diğerkâmlık ve altruizm (altruism) ile eş anlamlı bir kelimedir. Bu noktadan itibaren, belirli evrimsel kavramlar ile karışıklık yaşanmaması amacıyla “Kendinden verme pahasına bir başkasının yararını gözetmek ve bu yönde davranmak” anlamıyla özgecilik kelimesi kullanılacaktır (Epistemolojik bir inceleme için Bkz. Yeşilkaya, 2018).

yönelim, yardım etme, başkası veya başkaları için kendinden feda etme, paylaşma, işbirlikçi olma gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Bkz. Batson ve Powell, 2003). Bu noktada, özgecilik ile işbirliği davranışlarının zaman zaman birbirine karışarak⁶, zaman zaman birbirinin üst-alt başlığı olarak⁷; zaman zaman da birbirinden ayrılarak ele alındığı görülebilmektedir⁸. Özgecilik kendinden feda ederek diğerinin iyiliğini gözetme iken, işbirliği iki veya daha fazla kişinin ortak bir amaç uğruna bir araya gelmeleri ve bu uğurda çaba sarf etmeleri olarak tanımlanabilir⁹. Neticede çoğu zaman (özellikle de evrimsel temelli açıklamalar söz konusu olduğunda) aynı çatı altında ele alınan işbirlikçi ve özgeci yönelimlerin birbiriyle doğru orantılı oldukları düşünülebilir.

İşbirliğini özgecilikten ayırıştırarak rekabetçiliğin karşısında bir eğilim olarak kabul eden Deutsch (2006), kazan-kazan (*win-win*) işbirliğinin birçok sosyal çevrede ve durumda daha işlevsel olduğunu; benzer yönelimli insanların bulunduğu gruplara dâhil olmayı ve bu insanlarla bağlantıda kalmayı kolaylaştırdığını ileri sürmüştür. İşbirliğinde bulunmak; etkili iletişim sergilemeyi, tartışmalarda daha arkadaşça ve yardımsever bir tutumda olmayı, amaca yönelik daha etkin çabalayabilmeyi, diğerlerinin fikirlerini ve ihtiyaçlarını önemsemeyi ve çatışmaları ortak bir problem olarak görmeyi içermektedir. Johnson ve Johnson'ın (1989; 2003) bu alanda yaptığı çeşitli çalışmalara göre, işbirliği grubun üreticiliğini arttırmakta, kişiler arası ilişkileri olumlu yönde etkilemekte, psikolojik iyilik halini ve benlik saygısını yükseltmektedir (akt. Deutsch, 2006).

⁶ Örneğin; Cosmides ve Tooby (2005) ile Henrich ve Muthukrishna (2020); işbirliği ile prososyal ve özgeci davranışları ayırtırmadan incelemişlerdir. Hatta Güney ve Bahçekapılı (2010) bu konuyu “Özgeci işbirliği” kavramı ile çalışmışlardır.

⁷ Örneğin Sachs, Mueller, Wilcox ve Bull, (2004); özgeciliğin her bir türünü işbirliğine dâhil ederek, işbirliği üst başlığı altında sınıflarına ayırarak incelemişlerdir.

⁸ Örneğin Deutsch (2006) ve Xie, Yu, Chen ve Chen'in (2006) işbirliği bakış açısında; kişinin amacına ulaşması diğer kişinin de amacına ulaşmasıyla doğru orantılıdır ve ikisinin birlikte bu amaca ulaşması daha kolaydır; dolayısıyla işbirliği gerçekleşir. Burada özgeci bir tanımdan bahsedilmemektedir.

⁹ Türkçede de kavramların bu ayırım ile tanımlandığı görülmektedir:

Özgeci: “Kişisel yarar gözetmeksizin başkasına yararlı olmaya çalışan (kimse), diğerkâm.”;

İşbirliği: “Amaç ve çıkarları bir olanların oluşturdukları çalışma ortaklığı, teşrikimesai.”

(Türk Dil Kurumu; www.tdk.gov.tr)

İşbirliği davranışı Oyun Teorisi açısından ele alındığında, genellikle Tutsaklar İkilemi¹⁰ (Prisoner's Dilemma) üzerinden incelenmektedir (örn. Doebeli ve Hauert, 2005; Hoffman, Yoeli, Navarrete, 2016; Nowak, 2006; Rand ve Nowak, 2013). Ekonomi oyunlarında iki taraf için de en iyi sonucun ortaya çıkacağı şekilde Nash Dengesinin kurulması beklenir ancak insanlarla yapılan deneylerde bunun her zaman gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır (Capraro, 2013). Tek seferlik anonim oyunlarda kişilerin daha işbirlikçi oldukları görülmektedir (Marwell ve Ames, 1981); Tutsaklar İkileminin karşılıklı ve tekrarlı olarak oynandığı durumlarda ise tam bir karşılıklı diğerkâmlık gözlenmektedir ve en başarılı işbirliği stratejisinin göze göz diş diş (tit-for-tat; karşıdaki oyuncu ne yapıyorsa onu yapmak) olduğu öne sürülmektedir (Axelrod, 1984). Sonraki çalışmalar, kazançlı olunduğu sürece aynı stratejide kalmayı (win-stay) ve her kaybedildiğinde ise strateji değiştirmeyi (lose-shift) göze göz diş diş örüntüsünden daha avantajlı olarak önermiştir (Nowak ve Sigmund, 1993; Evrimsel Oyun Teorisi ile işbirliğinin ayrıntılı incelemesi için Bkz. Nowak ve Sigmund, 2004).

Anlaşılabacağı üzere, insana dair hemen hemen her şeyin onun sosyal yönünden ayrı ele alınamayacağı düşünüldüğünde, sosyal insanın diğerleriyle alışverişi olarak tabir edebileceğimiz işbirliği meselesi birçok önemli alanın inceleme konusudur. Dolayısıyla işbirliğinin insanın ahlaki yönüne; ahlak psikolojisi alanına dâhil edilmiş olması da şaşırtıcı değildir. İşbirliğini ahlaki bir mesele olarak ele alan başka yaklaşımlar da var olmakla birlikte (örn. Greene, 2015; Tomasello ve Vaish, 2013); ATK ve özellikle İOAK işbirliği fenomenini kuramsal açıdan temel bir yere oturtmuş görülmektedir. İOAK, yedi alt boyutunu da insanlar arasındaki işbirliği özelliklerine bağlamaktadır. ATK'de ise özellikle adalet/hilekârlık ve sadakat/ihanet temelleri işbirliğine işaret etmektedir. Ayrıca Haidt (2007) da Curry'nin (2016) ATK için düşündüğü gibi, ahlaki olan ile işbirliği arasında bağlantı kurmuştur. Dolayısıyla

¹⁰ Tutsaklar İkilemi hikâyesine göre; birlikte suç işlemiş iki kişi ayrı ayrı sorgulanmaktadır. Her birinin iki seçeneği vardır; sessiz kalmak, yani partnerine ihanet etmemek anlamına gelen işbirliği ve itiraf etmek, yani partnerine ihanet etmek anlamına gelen kaçış. İşledikleri suçun cezası 10 yıl hapidir; ikisi de sessiz kalırsa çok kısa bir süreliğine; ikisi de itiraf ederse görece daha uzun bir süreliğine hapis yatacaklardır. Biri itiraf eder diğeri sessiz kalırsa, itiraf eden kişi serbest kalırken cezanın tamamını sessiz kalan kişi çekecektir.

literatürde eksikliği gözlenen tüm bu evrimsel ahlaki temeller ile insanların işbirlikçi eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemek değerli görülmektedir.

Genel olarak evrimsel alt yapı ahlaki temeller ile işbirliği arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, bazı bireysel ve kültürel değişkenlerin bu ilişkiye katılıp katılmadığı merak unsurudur. Yazının devamında, tüm bu temellerle ve işbirliğiyle ilişkili olduğu düşünülen özgecilik, empatik eğilim, karanlık üçlü kişilik örüntüsü ve bireyci ve toplulukçu kültürel özellikler ile ilgili bilgiler sunulacaktır.

1.4. Özgecilik

Özgecilik, bireyin kendinden ziyade diğerlerinin yararını gözetmesi ve kendinden feda ederek diğerlerine yardım etmesi olarak tanımlanmaktadır. Doğası gereği, insanlarda gerçekten var olup olmadığı yüzyıllardır bir tartışma konusudur. İnsanın her davranışının altında kendi çıkarına/bencil bir yatırım mı vardır?¹¹ Yoksa kendisiyle hiç ilgisi olmadan sadece diğerinin faydasını gözetmesi onun bir yeteneği midir?¹² şeklindeki tartışmalar hala sürmektedir (Batson, 2011).

Evrimsel açıdan ele alındığında özgecilik, özgeci kişiye geri dönecek faydalardan dolayı evrimleşmiş davranış örüntüsüdür. Çünkü bir davranışın evrimsel süreç boyunca taşınması için bireyin kendisine veya türün devamına katkı sağlamış olduğu kabul edilir¹³. Evrimsel psikoloji alanındaki çalışmalarıyla bilinen de Waal (2008), üç çeşit direkt özgeci örüntüden bahsetmektedir:

1. *Özgeci dürtü*; diğerinin acı veya ihtiyaç sinyaline karşılık spontane, üzerine düşünmeden, önyargısız şekilde ve ani verilen yardım tepkisidir. Bu yolla

¹¹ Örneğin sokak hayvanlarına mama dağıtırken seyirciler tarafından ne kadar iyi birisi olunduğunun düşünülmesi bu aktivitedeki esas mesele olabilir mi? Ya da seyirci olmasa bile vicdanı rahat ettirmek gibi bir bencil kaygı olabilir mi?

¹² Örneğin arabaların hızla geçtiği bir yola koşturan çocuğun hiç düşünmeden neredeyse refleksif bir manevrayla kurtarıldığı bir senaryoda, henüz bencil faydaların bilince çıkmadığı saf özgeci bir davranış sergilenmiş olduğu düşünülebilir mi?

¹³ Bir davranış örüntüsünün evrimsel temelleri olup olmadığını araştırırken, biyolojik açıdan beyin görüntüleme çalışmaları önem kazanmaktadır. Özgeci davranmanın beyindeki ödül bölgeleriyle bağlantısının gösterildiği ve gen-kültür evrimiyle açıklandığı bir çalışma için Bkz. Moll, Krueger, Zahn, Pardini, Oliveire-Souza ve Grafman, (2006).

özgeciliğin bireye dönen faydalarının ve diğer iki türünün öğrenildiği düşünülür.

2. *Öğrenilmiş özgecilik*; özgeci kişiye dönen olumlu sonuçlarından dolayı pekiştirilmiş koşullu bir tepki olarak yardım etmektir. Özgeciliğin dönen faydalarını öğrenmiş olan kişi bu faydalar için özgeci davranır.
3. *Kasıtlı özgecilik*; davranışın sonuçlarının tahminine dayanarak yardım etmeyi simgelemektedir. Karşılığının gelecek olması (kasıtlı bencil özgecilik) ve gelen yardıma minnet ile karşılık verilmesi (kasıtlı özgeci özgecilik) şeklinde iki türü bulunmaktadır. Kişi ya karşılığının geri döneceğini bildiği için yardım eder ya da kendisine edilmiş yardımın karşılığını verir.

Önceki sayfalarda, ahlakı evrimsel olarak ele alan yaklaşımlarda ve evrimsel temelli işbirliği konularında da bahsedildiği üzere, özgecilik bu açıklamalar ile oldukça yakın, hatta iç içe bulunmaktadır (örn. akraba seçilimi, karşılıklı diğerkâmlık, dolaylı diğerkâmlık, prososyal davranışlar). Dolayısıyla insan ahlakı söz konusu olduğunda özgecilik konusu sıklıkla gündeme gelmektedir. Özgeci davranışların birçok kültürde de ahlaken iyi ve olması gereken şeklinde algılandığı bilinmektedir ve ahlakın kendisinin özgeciliği motive ettiği öne sürülmektedir (Batson ve Powell, 2003; Capraro ve Rand, 2018). Evrimsel açıdan oyun teorisi çalışmalarına göre de özgeciliğin (ve işbirlikçiliğin) daha avantajlı bir eylem olduğu düşünülmüştür (Nowak, 2006). Öte yandan akraba seçiliminin ve karşılıklılığın bu kadar güçlü bir örüntü olmasının evrimsel temelleri de sıklıkla özgecilikle ilişkilendirilmektedir (Cosmides ve Tooby, 2005; Nowak, 2006; Rand ve Nowak, 2013; West, Griffin ve Gardner, 2007¹⁴). Haliyle insanlar, akrabalarına olduğu gibi kendi grubundan olan (iç grup) insanlara daha özgeci davranma eğilimi göstermektedirler (Rand ve Nowak, 2013).

¹⁴ West ve çalışma arkadaşları (2007), akraba seçilimini genişleterek bunun olduğu gibi özgecilikle ilişkili bir işbirliği olduğunu savunurken; karşılıklı olan işbirliği senaryolarının, yardım eden aktörün kendisinin de fayda sağlıyor olmasından dolayı, özgeci olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Araştırmacılar, işbirliği problemini direkt uyum başarısı (direct fitness; özgeci değil) ve dolaylı uyum başarısı (indirect fitness; özgeci) şeklinde ikiye ayırarak ele almışlardır.

Ahlaki olanla ve işbirliğiyle bu kadar yakın ilişkili olarak alınan özgecilik, ATK ve İOAK açısından da önemli görülmektedir. ATK’de adalet/hilekârlık temelinin evrimsel arka planını karşılıklı diğerkâmlık (Trivers, 1971) yaklaşımı oluşturmaktadır. Benzer şekilde diğer dört temel için de özgeciliğin önemli bir değişken olduğu söylenebilir. Örneğin bakım/zarar temelindeki bakım direkt özgecilikle ilişkilidir; sadakat/ihanet temelinin iç gruba verdiği değer bu alanda özgeci olmayı beraberinde getirebilir; otorite/yıkım temelindeki hiyerarşik düzende yukarıdan aşağı veya aşağıdan yukarı özgecilik önemli görülebilir; kutsallık/bozulma temeli ise doğal olanı korumada özgeci yaklaşımı destekleyebilir (Graham ve ark., 2013). İOAK ele alındığında, kuramın temeli olan işbirliği kavramı gereği özgecilik de belirleyici bir değişken olarak kendini göstermektedir. Curry (2016), insanın ahlakla ilişkili biyolojik ve kültürel mekanizmalarının, onu daha sosyal, işbirlikçi ve özgeci davranışlar ortaya çıkarması için motive ettiğini öne sürer. Böylece insanlar ortak yarar sağlıyor olmayı değerli görmektedir. İOAK’nin aile alt boyutu, akrabaya yönelik özgeci davranışları vurgulamaktadır. Yine karşılıklılık boyutu ATK’deki adalet/hilekârlık temelinde olduğu gibi karşılıklı diğerkâmlığı vurgulamaktadır. Diğer taraftan kahramanlık boyutunda da cömertlik, cesaret, itibar gibi erdemleri beslediği için özgeci davranmaya yönelik bir motivasyon olduğu öne sürülmektedir. Genel olarak İOAK’nin ahlak ile işbirliği arasında ilişki kurarken buna özgeciliği de dâhil ettiği söylenebilir. Yılmaz, Harma ve Doğruyol (2021) çalışmalarında, İOAK ile özgecilik arasındaki ilişkiyi incelemiş ve alt boyutların her biri ile olumlu bir ilişki gözlemlemişlerdir¹⁵; buna göre alt boyutlardan yüksek puanlar almak özgecilik değerlerini de yükseltmektedir.

Türkiye’de özgecilik ile ilişkili yapılan diğer araştırmalarda genellikle sivil toplum kuruluşlarına üye olanların (örn. Ekşi, Sayın ve Çelebi, 2016), yardım derneklerinde gönüllü çalışanların (örn. Şanlı ve Koç, 2019; Yöntem ve İlhan, 2013) ve hemşirelik/ebelik gibi sağlık alanındaki meslek gruplarının (örn. Avcı, Aydın ve Özbaşaran, 2013; Ertekin ve Yıldırım, 2020) daha yüksek özgeci eğilimleri olduğunu

¹⁵ Bu çalışmada her bir alt boyut ve özgecilik arasında pozitif bir korelasyon gözlenmiştir ancak bunların dördü (aile, grup, karşılıklılık ve mülkiyet) istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki sergilemiştir. Araştırmacılar bu durumun özgeciliğin gözlenerek değil, anket yoluyla sorularak ölçülmeye çalışılmasından kaynaklanmış olabileceğini düşünmüşlerdir.

gösteren bulgular bulunmaktadır. Öte yandan kadınların erkeklerden daha özgeci olduğunu (örn. Ekşi, Sayın ve Çelebi, 2016; Khalımbaylı ve Taş, 2019) ve özgeciliğin psikolojik dayanıklılığı arttırdığını (Parmaksız, 2020) öne süren çalışmalar da mevcuttur.

İnsanın özgeci eğilimi, sıklıkla duygularla birlikte ele alınmaktadır. Örneğin de Waal (2008), empati yoluyla taşınan duygular açıklamasının yokluğunda, sosyal hayvanlarda var olan bu yüksek bedelli yardım davranışının açıklanamayacağını öne sürmektedir. Bireylerin özgeci davranışlarının diğerinin özellikle ihtiyacı olduğu durumlarda ortaya çıktığı düşünüldüğünde, empatinin rolü burada yüksek ve önemli görülmekte; özgeci davranmak için duyguların eşlik etmesi gerekmektedir. Batson (2011) da benzer şekilde empatik eğilimin özgeci davranmaya yönelik motivasyon kaynağı olduğunu ileri sürmüştür (Empati-Özgecilik Hipotezi). Yapılan araştırmalar, empati düzeyi yüksek kişilerin daha özgeci davrandıklarını ve empatik duygular sayesinde özgeci davranışlarının tetiklendiğini ortaya koymuştur (Bethlehem, Allison, van Andel, Coles, Neil ve Baron-Cohen, 2017; Sze, Gyurak, Goodkind ve Levenson, 2012). Bu noktada ahlaki olanla empati arasındaki ilişkiyi incelemek değerli görülmektedir.

1.5. Empati

Batson (2011) en basit haliyle empatiyi ihtiyacı olan kişiye odaklanmış duygulanım ve diğerinin duygusunu anlayabilme yetisi olarak tanımlamaktadır. Baron-Cohen (2011) ise, empatinin “Bilişsel empati” ve “Afektif empati” olmak üzere iki bileşeni olduğunu öne sürmektedirler. Bilişsel empati, diğerinin duygusunu fark edebilme veya çıkarsayabilme yeteneği iken; afektif empati, diğerinin düşüncelerine ve duygularına yönelik ortaya çıkan duygusal tepkidir ve kişiyi buna yönelik olarak harekete geçirir. Örneğin acı çeken birinin acı çekiyor olduğunu fark etmek bilişsel empati duymak ise, bu farkındalığa yönelik öz duyguyu hissedip onun acısını azaltmak için harekete geçmek afektif empati olmaktadır (akt. Bethlehem ve ark., 2017). Empatinin tamamen evrimsel olarak taşınmış olduğundan bahseden de

Waal¹⁶ (2008) ise, bu yeteneğin insanın hızlı ve otomatik şekilde diğerinin duygusal durumuyla ilişki kurmasını sağladığını; bunun da sosyal etkileşim, koordine eylemler ve işbirliği açısından oldukça önemli olduğunu söylemektedir. Öte yandan çalışmalar, empatinin gelişim, öğrenme ve pratik ile geliştirilebilir bir yetenek olduğunu göstermektedir (Schumann, Zaki ve Dweck, 2014).

Çok çeşitli araştırmaların konusu olan empatik eğilim Türkiye’de de sıklıkla araştırılmaktadır. Bu araştırmalara kadınların erkeklerden daha empatik olması (örn. Acar ve Apak, 2017; Akgün ve Çetin, 2018; Demir, Atlı ve Kıs, 2016); sağlıkçıların empati seviyeleri yükseldikçe merhamet seviyelerinin yükselmesi (Özdelikara ve Babur, 2020); yine sağlık alanında eğitim süresi ilerledikçe empatinin artması (Tuna Oran ve Kurul, 2019); empatik eğilimin öznel iyi oluşu (Gül, Ünlü ve Pekel, 2017) ve evlilik uyumunu arttırması (Soylu ve Kağnıcı, 2015; Tutarel Kışlak ve Çabukça, 2002) gibi bulgular örnek olarak verilebilir.

Empati söz konusu olduğunda, bu örüntüyle yakından bağlantılı Zihin Kuramı’ndan bahsetmek gerekir. İlk kez primat çalışmalarında ortaya konan Zihin Kuramı (Theory of Mind; Premack ve Woodruff, 1978), diğerinin zihinsel durumu hakkında çıkarsamalar yapabilme ve davranışlarını yordayabilme yetisi olarak tanımlanabilir. Bilişsel empati tanımı Zihin Kuramı’nı işaret etmektedir (Baron-Cohen, 2011; Blair ve Blair, 2009). Zihin kuramı evrimsel açıdan incelendiğinde, geniş sosyal gruplar içerisinde var olan insanların bu sosyallikle ilişkili problemlerini çözücü nitelikte olduğu düşünülür. Dolayısıyla işbirliği problemlerine de işbirlikçiyi ve hilekârı belirleyebilme açısından hitap etmektedir (Brüne ve Brüne-Cohrs, 2006). Yapılan bir araştırmada, diğerini anlayabilme kabiliyeti yüksek kişilerin işbirliğine daha yatkın oldukları görülmüştür (Curry ve Jones Chesters, 2012). Ayrıca sosyal bilişsel açıdan Zihin Kuramı’nın diğerini anlayabilme ve yordayabilme atfıyla aktive olan beyin bölgelerinin ahlaki muhakemelerde de aktive olduğu gösterilmiştir (Bzdok ve ark., 2012; Young, Cushman, Hauser ve Saxe, 2007).

¹⁶ de Waal’in (1996) primatlarla yaptığı çalışmalar empatinin sadece insan doğasına ait bir özellik olmadığını ve şempanzelerde de paylaşma ve sempati özelliklerinin bulunduğunu göstermiştir. Bu deneylerde şempanzeler, diğerine acı vermekten çekinme, diğeri de yemek yesin diye daha az yeme gibi çeşitli davranışlar sergilemiştir (Bkz. de Waal, 2006; 2014). Bu çalışmalar empatinin evrimsel süreç ile aktarılmış bir örüntü olduğunu desteklemektedir.

Ahlaki boyutlar ve işbirliği düşünüldüğünde, empatik eğilim ile insanın diğerinin duygusunu ve düşüncesini anlıyor oluşu, daha da özelinde bunu “sezebiliyor” oluşunun düzeyi önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Trivers (1971), akraba seçilimi ile karşılıklı diğerkâmlığın esasen yakın konular olup, empatinin gelişiminde önemli roller oynamış olabileceklerini öne sürmüştür. Buna göre diğerinin acı çekmesi empatiyi aktive etmekte ve bu da bireyleri yardım etme davranışına yöneltmektedir (de Waal, 2008; Hoffman, 1982). Akraba seçilimi üzerinden ele alındığında, konuşma yetisi henüz var olmayan bebeklerin ihtiyaçlarını algılayabilme ve karşılayabilme açısından önemli görülen empati, bu anlamda yaşamsal olarak genin devamını desteklediği için ortaya çıkmış olabilir. Akrabalara yönelik aynı örüntü primatlarda da görülmektedir (de Waal, 2008).

Yapılan çalışmalar, kişilerin diğerine empati duyduğu koşullarda, diğer kişi işbirliği içerisinde olunan biri ise onun acı çekmesinden rahatsız olduğunu ve rekabet içerisinde olunan biri ise ya da bu kişi tarafından işbirliğine ihanet edildiyse onun acı çekmesinden keyif alınabildiğini¹⁷ göstermiştir (Lanzetta ve Englis, 1989; Zillmann ve Cantor 1977; akt. de Waal, 2008). Sonraki beyin görüntüleme çalışmalarında da bu bulgular desteklenmiştir; işbirlikçi diğerinin acısı bireylerin acıyla ilişkili beyin bölgelerini aktive ederken, işbirliklerine ihanet etmiş diğerinin acısı ödül ile ilişkili beyin bölgelerini aktive etmiştir¹⁸ (Singer, Seymour, O’Doherty, Stephan, Dolan ve Frith, 2006). Dolayısıyla empati, yakın ve olumlu bir ilişki içerisinde olunan diğerlerinin varlığında aktive olurken; yabancı veya hilekârlara karşı baskılanmaktadır. Bu durum, akraba seçilimi ve karşılıklı diğerkâmlık teorilerindeki ‘tanıdık diğerleri ve işbirlikçileri kayırma’ ile ‘hilekârları dışlama’ açıklamalarıyla uyumlu görünmektedir (de Waal, 2008).

Anlaşılabacağı üzere empati, özgecilikle ve dolayısıyla işbirliği ile yakından ilişkili görünmektedir. Dolayısıyla empati, ahlaki olanla ve ahlaki muhakemeyele de yakından bağlantısı olan duygulardan biridir ve ahlakla ilişkili olarak sıklıkla

¹⁷ Başkasının zararına sevinme durumunu de Waal (2008) “Schadenfreude” Almanca kelimesi ile ifade eder. Tek bir kelime ile bu anlamı verdiği için ilginç bulunan bu kelimenin Osmanlıca karşılığı “Şematet”tir (Osmanlıca-Türkçe sözlük; www.luggat.com).

¹⁸ Bu bulgu sadece erkeklerde gözlenmiştir.

çalışılmıştır (Bkz. Haidt, 2003; Pizzaro, 2000; ayrıca Bkz. Decety ve Cowell, 2014; Prinz, 2011). ATK ve İOAK'nin sosyal ilişki ve işbirliği temelleri düşünüldüğünde, empati de özgecilik gibi ahlaki alt boyutlarla ilişkili görünmektedir. Örneğin ATK çerçevesinde çalışılan bir beyin görüntüleme çalışmasında, bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temelleri empatiyle ilişkili bir beyin bölgesiyle bağlantılı olarak gözlenmiştir (Lewis, Kanai, Bates ve Rees, 2012). Bakım/zarar temelinin korumacı, ilgili, zarardan kaçınan içeriği gereği (akraba seçilimi de göz önüne alındığında), bu temel empatinin evrimiyle yakından alakalı görünmektedir. Benzer şekilde adalet/hilekârlık temeli için de diğerini anlayabilme açısından empatik eğilim önemli olabilir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009). İOAK'de ise empati ve Zihin Kuramı, gruplar halinde olabilmek ve karşılıklılık açısından özellikle grup boyutuyla ilişkilendirilmektedir (Curry ve Jones Chesters, 2012; Curry, Jones Chesters ve Van Lisa, 2019). İnsanların birbirleriyle işbirliği kurması açısından diğerlerinin düşüncelerini ve niyetlerini yakalayabilmeleri önemli görülmektedir. Benzer şekilde kahramanlık ve itaat alt boyutlarında güçlü olan ile güçsüz olanın anlaşılması açısından (yüz ifadelerinin okunmasıyla da ilişkili olarak) bu sezgiler işlevsel olabilir (Curry, 2016).

Özgecilik ve empati genel olarak değerlendirildiğinde, hem evrimsel temelli ahlaki kuramlar ile hem de işbirliği eğilimi ile oldukça bağlantılı görünmektedir. İnsanların özgeci, empatik ve işbirlikçi yönelimleri genel olarak ahlaken iyi olanı simgelemektedir. Bu kavramlar ile ters düşen psikopati, narsisizm ve Makyavelizm gibi karanlık kişilik özelliklerinin ahlaken nasıl değerlendirildiği ve ahlaki temellerin neresine denk düştüğü de ayrı bir araştırma konusudur.

1.6. Karanlık Üçlü

Karanlık Üçlü Kişilik Örüntüsü (The Dark Triad of Personality; Paulhus ve Williams, 2002), düşük empati yeteneği, sosyal bağlamda manipülatif ve duyarsız/duygusuz olmayla kendini gösteren birtakım anti-sosyal eğilimleri içermektedir. Karanlık Üçlü, üç ayrı kişilik yapılanmasını betimlemektedir: *Makyavelizm*, klinik düzeyde olmayan *psikopati* ve klinik düzeyde olmayan

narsisizm. Karanlık üçlü kişilik örüntüsüne sahip bireylerin bencil, kendini abartı şekilde diğerlerinden üstün gören, diğerlerinin iyiliğini önemsemeyen, empati yeteneği azalmış, duyarsız/duygusuz, manipülatif ve diğerlerini sömüren uyumsuz bir yapıda oldukları görülmüştür. Söz konusu üç kişilik boyutu birbirleriyle kabul edilebilir düzeylerde ilişkili bulunsa da (özellikle duygusuz manipülasyon konusunda), temelde karanlık kişiliğin üç ayrı yönünü betimledikleri gösterilmiştir (Furnham, Richards ve Paulhus, 2013; Jones ve Paulhus, 2011; Paulhus ve Williams, 2002).

Grandiyöz düşünceler, kendini abartma ve aşırı sevmeye ile tanımlanan narsistik kişilik yapısı; kendini diğerlerinden daha baskın ve yetkin olarak algılamayı simgelemektedir. Güce ve diğerleri üzerinde üstünlük kurmaya yönelik güçlü arzularından dolayı narsist kişilerin empati yetenekleri düşüktür (Wai ve Tiliopoulos, 2012). Psikopati; hilekâr ve manipülatif olma gibi özelliklerden dolayı zayıf kişilerarası ilişki kurma becerisi, duygulanımda dengesizlik ve soğukluk, empati becerisinde yetersizlik, suça yatkınlık ve dürtüsel olma gibi davranım problemlerini içermektedir (Hare ve Neumann, 2008). Makyavelizm¹⁹ ise, genel olarak kendi çıkarları için diğerlerini kullanma ve manipüle etme eğilimlerini içerir. Makyavelist kişiler, geleneksel ahlaki kaygıları önemsemezler, kişisel amaçları ve diğerlerinin elde edeceği faydayı engellemek için çeşitli aldatma taktikleri uygularlar (Wilson, Near ve Miller, 1996). Karanlık üçlünün her bir boyutu ayrı yapılar olsa da her zaman birbiriyle pozitif ilişkili olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla altta yatan bazı ortak ve çekirdek elementler olduğu düşünülmektedir. Araştırmalara göre en güçlü temeller uyumsuzluk, empatiden yoksunluk ve kişiler arası ilişkilerde rekabetçilik (Furnham, Richards ve Paulhus, 2013; Jones ve Paulhus, 2011).

Karanlık üçlü kişilik örüntüsü son yıllarda Türkiye’de de çeşitli araştırmaların konusu haline gelmiştir. Çalışanların yöneticilerinde algıladıkları karanlık üçlü özelliklerinin tükenmişlik düzeylerini artırması (Özsoy, 2019); karanlık üçlü özellikleri yüksek bireylerin trafik ihlallerini daha çok gerçekleştirmeleri (Bıçaksız,

¹⁹ 15. yüzyılda yaşamış İtalyan düşünür Niccolo Machiavelli’nin politik çıkarlar için her yolun mümkün olduğunu savunduğu görüşlerinden yola çıkarak oluşturulmuş bir kavramdır (Christie ve Geis, 1970; akt. Jones ve Paulhus, 2011).

2019); psikopati ve narsisizm özellikleri yüksek kişilerin daha fazla dürtüsel davranışlarda bulunmaları (Satıcı, Kayış, Yılmaz ve Eraslan-Çapan, 2019) gibi bulgular bunlara örnek olarak verilebilir.

Karanlık üçlü hem birlikte hem de ayrı ayrı göz önüne alındığında, işbirliği, empati ve özgecilik açısından aykırı paternlere sahip olduğu görülmektedir. Tutsaklar ikilemi gibi işbirliğine dayalı ekonomi oyunlarında, karanlık üçlü kişilik örüntüsü yüksek olan bireylerin daha bencil ve işbirliğini bozucu davrandıkları görülmüştür (Deutchmann ve Sullivan, 2018; Malesza, 2018). Özellikle Makyavelizm evrimsel oyun teorisi açısından değerlendirildiğinde, tam olarak işbirliğinde ihanet/kaçış stratejisine denk düşmektedir; çünkü bu kişiler sosyal kontratları kendi çıkarları için sürdürdükleri gibi kendi çıkarları için de bozarlar (Wilson, Near ve Miller, 1996). Yapılan araştırmalarda Makyavelist bireylerin bu tarz ekonomi oyunlarında kendi çıkarları için karşılıklılığa ve işbirliğine ihanet ettikleri görülmüştür ve bu sonuç Makyavelizm'in, narsisizm ve psikopati arasında en sosyal olan yapı olmasıyla açıklanmıştır (Bereczkei ve Czibor, 2014; Bereczkei, Szabo ve Czibor, 2015; Gunnthorsdottir, McCabe ve Smith, 2002). Curry, Jones Chesters ve Viding (2011) de Tutsaklar İkilemi ekonomi oyunu ile işbirliğini değerlendirdikleri çalışmalarında, Makyavelistlerle birlikte psikopatik eğilimleri yüksek olan kişilerin düşük işbirlikçilik gösterdiklerini bulmuşlardır.

Karanlık yapıları özgecilik açısından ele alan çalışmalarda, Makyavelist ve psikopatik eğilimlere sahip kişilerin özgecilik açısından düşük seviyelerde oldukları gözlenmiş (Erzi, 2018); ek olarak erkek ve düşük özgeci olmanın psikopatiyi yordadığı sonucu ortaya çıkmıştır (Kovalski, Vernon ve Schermer, 2019). Özgeci eğilimlerin düşük olduğunu düşünebileceğimiz karanlık üçlü yapısı empati açısından da benzer bulgular vermektedir. Daha önce bahsedildiği üzere, genellikle üç boyutta da empatinin düşük seviyelerde olduğu ileri sürülmektedir. Özellikle psikopatide empati yeteneğinin düşük olduğu²⁰ ve bu nedenle psikopat kişilerin sosyal ve ahlaki

²⁰ Psikopati, empati ve zihin kuramı açısından yetersiz olan bir yapı olarak görülse de bu alanda çelişkili bulgular mevcuttur. Bazı çalışmalar psikopat bireylerin empati ve zihin kuramı açısından normal popülasyondan farklı sonuçlara sahip olmadığını göstermektedir. Bu durum evrimsel açıdan hile yapmanın avantajlı olabileceği durumlar göz önüne alınarak değerlendirilmiş; psikopatların sosyal

adaptasyonlar açısından başarısız oldukları ileri sürülmüştür. Buna göre, empati yeteneği düşük olan kişinin diğerinin duygusunu anlayamaması, yani empati ve zihin kuramı açısından eksik olması, ahlaki muhakeme yaparken de esas önemli olanı kaçırıyor olabileceği anlamına gelmektedir (Blair ve Blair, 2009). Sonuçta genel olarak karanlık üçlü, ahlaki olana ters algılanmakta ve ahlaken eksiklik olarak görülmektedir (örn. Deutchmann ve Sullivan, 2018) ve sosyal kontratları bozan hilekârlar ahlaki ihlal edenler olarak algılanmaktadır (Cosmides ve Tooby, 2005). Buradan yola çıkarak ATK ve İOAK açısından karanlık üçlünün hangi boyutlara nasıl denk düştüğü araştırma kapsamında önemli bir konudur.

Karanlık üçlü ve ATK ilişkisini inceleyen bir çalışmada, psikopati boyutunun beş temelde de düşük puanlar aldığı gözlenmiştir. Narsisizmde ise bu bulgunun tersi görülmüş, adalet/hilekârlık temeli dışında kalan dört temel ile pozitif ilişkiler sergilendiği ortaya çıkmıştır. Bu bulgunun narsistik yapıdaki sosyal onay arzusundan kaynaklanıyor olabileceği düşünülmüştür (Jonason, Strosser, Kroll, Duineveld ve Baruffi, 2015). Bir diğer çalışmada benzer şekilde, bakım/zarar, adalet/hilekârlık ve kutsallık/bozulma temelleri arttıkça psikopati değerleri düşmüştür (Mededovic ve Petrovic, 2016). Daha önceki çalışmalarda da bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temelleriyle negatif ilişki gösterdiği ortaya çıkan psikopatik eğilimlerin, ATK'nin bu temelleri içeren bireyselleştirici boyutuyla çeliştiği düşünülmektedir (Glenn, Iyer, Graham, Koleva ve Haidt, 2009). Petrovic'in (2019) sonraki çalışmasında da Makyavelizm ve psikopati, bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temelleri ile negatif ilişkiler sergilemiştir. Aynı çalışmada Makyavelizm ile sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temelleri arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir. Yine Mededovic ve Petrovic (2016) yordayıcı ilişkileri inceledikleri çalışmalarında, Makyavelizm ve psikopatinin sadakat/ihanet temelinin; Makyavelizm'in tek başına ayrıca otorite/yıkım temelinin pozitif anlamda yordadığını bulmuşlardır. Bu sonuç araştırmacıları, manipülasyon, sömürü, bencillik ve empati eksikliği ile ilişkilendirdikleri sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temellerinin ahlaki olandan çok ahlak dışı olanla

anlaşmalarda ve işbirliğinde iyi bir hilekâr olabilmeleri açısından empatik yeteneklerinin iyi düzeylerde olabileceği düşünülmüştür (Bkz. Brüne ve Brüne-Cohrs, 2006).

ilişkili olabileceği üzerine düşündürmüştür (ayrıca Bkz. Arvan, 2011). Bu anlamda ahlaki temeller ile karanlık üçlünün yordayıcı ilişkileri tartışmalı görünmektedir.

Karanlık üçlü İOAK açısından değerlendirildiğinde, kuramın temeline oturtulan işbirliği konusu gereği Makyavelizm, narsisizm ve psikopatinin tüm ahlaki alt boyutlar ile ters düşmesi beklenebilir. Ayrıca Curry, Jones Chesters ve Viding (2011) psikopatideki empati düşüklüğünü göz önüne alarak, özellikle karşıdakinin zihninden geçenleri (ve yüz ifadelerini) algılamayı içeren kahramanlık ve itaat boyutları açısından bu grubun düşük kalabileceğinden bahsetmişlerdir.

Anlaşılabileceği üzere Karanlık Üçlü kişilik örüntüsü ve alt boyutlarıyla ilgili çelişkili bulguların varlığı söz konusudur, ancak ahlaki olan olarak algılanan çoğu yapıyla kavramsal anlamda çeliştikleri açıktır. Dolayısıyla ahlaki olarak beklenen ve istenenin aksine davranma eğilimi olan bireylerin özelliklerini de işin içine katmak, çalışma açısından önemlidir.

Tüm bu bireysel değişkenler dışında ahlakın kültürel yönünü ele almak ve bunu da kültür çalışmalarında sıklıkla gündeme gelen bireyci ve toplulukçu kültürel yönelimleri inceleyerek araştırmaya dâhil etmek değerli görülmektedir.

1.7. Bireyci ve Toplulukçu Kültür

Bireycilik ve toplulukçuluk, dünyadaki çok çeşitli kültürel yapı göz önüne alındığında, kültürel farklılığın en önemli boyutlarından sayılmaktadır ve uzun yıllardır kültürler arası çalışmaların konusu olmaktadır.

Toplulukçuluk (collectivism), ilk olarak kendini bir veya daha fazla grubun (aile, sınıf, milliyet, meslek vs.) parçası olarak gören ve bu gruplara oldukça bağlı olan birbiriyle ilişkili bireyleri işaret eder. Toplulukçu kültürlerdeki bireyler, ait oldukları grupların kurallarına ve görevlerine öncelik verirler; kendi kişisel amaçlarındansa grubun amacına hizmet etmeyi daha değerli görürler ve grup içi bireylerin birbirine olan bağlılığının önemine vurgu yaparlar. Bireycilik (individualism) ise, kendini gruplardan bağımsız gören; kendi özel tercih, ihtiyaç ve haklarını öncelemiş bireyi tanımlamaktadır. Bireyci kültürlerdeki bireyler kendi

amaçlarını grupların amaçlarından öne koymakta, diğerleriyle olan bağlarını avantajlı olup olmama durumuna göre rasyonel olarak değerlendirmekte ve ona göre harekete geçmektedirler. Toplulukçu kültürlerdeki bireyler kendilerini ait oldukları gruplarla tanımlamakta iken (örn. Türk olma, memur olma, Kaya ailesi üyesi olma, X partili olma vs.), bireyci kültürlerdeki kişiler gruplardan bağımsız ve daha bireysel önceliklidir (Triandis, 1995; 1999; 2001). Özetle bireycilik ve toplulukçuluk denildiğinde; bireyin kendini ön planda tuttuğu ve “Ben” olduğu bireyci bir yapı ile bireyin ait olduğu topluluğu ön planda tuttuğu ve “Biz” olduğu toplulukçu yapı olarak tanımlayabileceğimiz kültürel özelliklerden bahsedilmektedir (Bkz. Hofstede, 1980; akt. Kağıtçıbaşı, 1997).

Triandis (1999), bireycilik ve toplulukçuluk yapılarını evrensel olarak tanımlayabilecek dört boyuttan bahsetmektedir:

1. *Benlik tanımı:* Toplulukçulukta benlik diğerleriyle ve grupla bağlantılı iken; bireycilikte benlik özerk ve gruplardan bağımsızdır. Sosyal davranışın belirleyicileri bireycilikte bireylerken; toplulukçulukta gruplardır.
2. *Amaçların yapısı:* Toplulukçulukta amaçlar, grubun amaçlarıyla uyumlu ve birincil amaçlar kişisel olandan ziyade grubun amaçları iken; bireycilikte amaçlar sıklıkla daha kişiseldir ve birincil amaçlar grubunkiler değil, bireyinkilerdir.
3. *Kurallar ve tutumlar:* Toplulukçular, bireycilere göre kurallara ve görevlere daha bağlı kalmaktadır. Bireyciler ise kurallardan çok, kişisel tutumları davranışın belirleyicisi olarak görmektedir ve kişisel ihtiyaçlara önem vermektedirler.
4. *İlişkisel ve rasyonellik:* Toplulukçulukta ilişkiler ve ilişkide olunan diğerlerinin ihtiyaçlarını hesaba katmak öncelenirken; bireycilikte ilişkinin yarar ve zararlarını rasyonel açıdan değerlendirmek ve ona göre davranmak söz konusudur.

Toplulukçu kültürler genel olarak “Doğu”; bireyci kültürler de genel olarak “Batı” kültürü olarak ifade edilir. Daha özelinde ise Kuzey ve Batı Avrupa ile Kuzey Amerika bölgeleri (örn. Almanya, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri) bireyci; Asya, Afrika ve Güney Amerika bölgeleri ise (örn. Brezilya, Hindistan, Rusya ve Japonya) toplulukçu kültürel özelliklere sahiptir (Triandis, 2001). Ancak ülkelerin bireyci ve toplulukçu özellikte oluş düzeyleri değişik olabileceği gibi, tüm ülkelerde farklı boyutlarda bireyci ve toplulukçu yapılar bir arada bulunmaktadır. Dil, tarihsel dönem ve coğrafi konum kültürel yapılar üzerinde oldukça etkilidir ve dolayısıyla bu, paylaşılan inançları, tutumları, rolleri ve değerleri etkiler. Dünya üzerinde binlerce farklı kültür bulunmaktadır ve bir ülke bütünüyle tek bir kültürel özellik göstermez; birçok alt kültürün varlığı söz konusudur. Genel hatlarda ülke kültürü benzeşebilir ancak alt kültürler oldukça farklılaşabilir. Öte yandan bireysel farklılıklar da önemli bir etken olarak alınmaktadır. Bireyden bireye belirli kültürel kodların kabulü değişebilir; allosentrik (allocentric; diğeri merkezli) kişiler daha toplulukçu iken, idiosentrik (idiocentric; kendi merkezli) kişiler daha bireycidir. Ayrıca bireyler hem bireyci hem toplulukçu bilişsel yapılarla sahiplerdir ve bütünüyle tek bir yapıya ait oldukları söylenemez (Triandis, 1995; 1999).

Bireyciliği ve toplulukçuluğu hem kültürel hem de bireysel açıdan ölçmeye ve anlamaya çalışan çok fazla yaklaşım bulunmaktadır. Bu konuda geniş çalışmalar yürüten Hofstede (1980), bireycilik ve toplulukçuluğu tek bir yapının iki zıt ucu olarak görmektedir (akt. Kağıtçıbaşı, 1997). Buna göre birey ya bireyci olabilir ya da toplulukçu. Ancak sonraki araştırmalarda, bu iki yapının bir düzlemin zıt kutuplarını değil, esasen ayrı boyutları temsil ettiği ve koşullara göre bireyin iki özelliği de sergileyebildiği görülmüştür (örn. Oyserman ve Lee, 2008). Öte yandan bireycilik ve toplulukçuluk, bu iki boyutun dışında çok boyutlu olarak da ele alınmıştır (örn. Taras ve ark., 2014; Triandis ve Gelfand, 1998). Neticede bireyciliği ve toplulukçuluğu hem kavramsallaştırma, hem boyutlandırma, hem de ölçme çabaları uzun yıllardır tam olarak sonuçlanamamış, süregelen bir problem/tartışma halindedir (Öztürk, Kılıçaslan Gökoğlu ve Kütahnecioğlu İnan, 2019). Oyserman, Coon ve Kimmelmeier (2002), bireycilik ve toplulukçuluğa yönelik yapılmış çeşitli araştırmalarla yürüttükleri meta-analiz çalışmalarında, iki yapı için üçer tane olmak

üzere altı boyut önermişlerdir. Buna göre, bireyciliğin alt boyutları *başarı* (kişinin kendi bireysel çalışmaları ile başarısına önem vermesi), *özgünlük* (kişinin kimliği ve bağımsızlığı ile diğerlerinden farklı olmaya önem vermesi) ve *özgürlük* (kişinin bireysel özgürlük ile kendi isteklerini yerine getirebilmeye önem vermesi) iken; toplulukçuluğun alt boyutları *aile* (aileye bağlılık ve ailedeki hiyerarşik yapılara önem verme), *kişilerarası ilişkiler* (grubuna ve grup içi ilişkiselliğe önem verme) ve *grup içi kadercilik* (etnik kimlik, milliyet, din gibi değerlere önem verme) olarak belirlenmiştir. Tüm bu boyutlar bireycilik ve toplulukçuluk kavramlarıyla ilişkili görülmektedir.

Türkiye kültürünün gelenekselliği ile genel aile ve grup yakınlığı yapısı düşünüldüğünde, toplulukçuluk özelliklerinin daha baskın olduğu kültürlerden olduğu düşünülebilir (İmamoğlu ve Karakitapoğlu Aygün, 2010), ancak araştırmalar bu düşünceyi tam olarak yansıtmamaktadır. Örneğin Göregenli (1995; 1997), araştırmasında Türkiye'nin tam olarak toplulukçuluk grubuna dâhil edilemeyeceğini, bulguların tam bir toplulukçuluğu karşılamadığını gözlemlemiştir. Kavramsal ve kültürel açıdan değerlendirildiğinde toplulukçu özellikler kendini gösterse de ölçüm söz konusu olduğunda tartışmalı bulgular ortaya çıkmaktadır (Bkz. Wasti ve Erdil, 2007).

Hem insanın tüm evrimsel süreci hem de işbirliği eğilimleri üzerinde kültürün çok önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir (Bkz. Bowles ve Gintis, 2011; Chudek ve Henrich, 2011; Richerson ve Boyd, 2005). Kültürel yapı işbirliği açısından değerlendirildiğinde, toplulukçu bireylerin bireycilere göre daha işbirlikçi oldukları görülmüştür ve bu bulgu toplulukçu kültürlerdeki grup bağlılığı eğilimi ile uyumlu görünmektedir (Cox, Lobel ve McLeod, 1991; Earley, 1993; Marcus ve Le, 2013; Wagner, 1995). Öte yandan toplulukçu bireylerin bireycilere göre daha özgeci oldukları da aynı nedenlerle açıklanmaktadır (Lampridis ve Papastilianou, 2014; Munroe, 2018). Toplulukçu kültürün özellikleri göz önüne alındığında, bireyci kültürlerle göre daha fazla işbirlikçi ve özgeci olmaları akla yatkın görünmektedir (ayrıca Bkz. Chen, Chen ve Meindl, 1998). Yine empati açısından söz konusu kültürel yapılar incelendiğinde (empati-özgecilik arası yakın ilişkiyle uyumlu olacak şekilde) toplulukçu bireyler, diğerlerine daha bağlı ve ilişkili oldukları için empati

eğilimleri daha yüksek görülmektedir (Chopik, O'Brien ve Konrath, 2017; Realo ve Luik, 2002²¹). Buna göre, diğerleriyle birlikte olmaları ve bu ilişkiselliği değerli bulmaları, diğerini anlama açısından daha duyarlı oldukları anlamına gelebilir. Daha önce de değinildiği üzere işbirliği, özgecilik ve empati birbirleriyle ilişkili ve yakın kavramlar olarak görülmektedir. Dolayısıyla daha grup ve ilişki odaklı olan toplulukçu bireylerde, bu kavramlara yönelik daha yüksek bir eğilim gözlenmesi beklendiktir. Ancak bu durum, bireyci kültürün üyelerinin empatik, özgeci ve işbirlikçi olmadıkları anlamına gelmemektedir. Sözü geçen araştırmalarda toplulukçu özellikteki bireylerde daha güçlü ilişkiler gözlemlendiğine işaret edilmektedir.

Bireyci ve toplulukçu kültürel özellikler karanlık üçlü kişilik örüntüsü açısından ele alındığında; işbirliği, özgecilik ve empati ile ters düşen karanlık üçlünün kültürel yönden de bu kavramlarla karşı noktalarda bulunabileceği düşünülebilir. Karanlık üçlünün kendini önde ve üstte tutma, diğerlerini manipüle etme ve duygusal donukluk gibi genel eğilimleri özellikle toplulukçu kültürlerle oldukça uyumsuz görülmekte; bu kültürün grup aidiyetine ve sadakatine verdiği öneme aykırı olmaktadır (O'Boyle, Forsyth, Banks ve McDaniel, 2012). Üçlünün alt boyutları incelendiğinde ise, psikopati (Lim, 2016) ve narsisizm (Foster, Campbell ve Twenge, 2003) eğiliminin bireyci özelliklere sahip kişilerde daha yüksek düzeylerde var olduğu görülmektedir. Türkiye'nin toplulukçu bir kültür olarak alındığı araştırmalarında Caldwell-Harris ve Ayçiçeği (2006) de narsistik ve psikopatik eğilimlerin bireyci özellikteki bireylerde daha yüksek seviyelerde olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu bulgular narsisizm ve psikopatinin kendini biricik görme özellikleriyle uyumlu görülmektedir.

Bireycilik ve toplulukçuluk özellikleri ahlaki muhakemeler ve değerler açısından da ayrı öneme sahiptir (Bkz. Smith ve Schwartz, 1997). İnsan ahlakının kültürel özelliklerle yakın ilişkili olmasının kabulü bir yana (örn. Shweder ve ark., 2003), bu çalışma dahilindeki ahlaki evrimsel temellere dayandıran ATK ve İOAK da söz konusu temellerin üzerine kurulan kültürel etkileri başından kabul etmektedir.

²¹ Bu çalışmada toplulukçuluk ve empati arasında kısmi bir ilişki gözlenmiştir.

Kültürel özellikler hem bireysel anlamda hem de grup ilişkileri anlamında ahlaki olanın algısında kaçınılmaz öneme sahiptir.

ATK'nin boyutlarına göre bireyci ve toplulukçu kültürel yapılar farklılık gösterebilmektedir. Bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temellerini içeren ATK'nin bireyselleştirici boyutu bireyci kültürel özelliklerle; sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma temellerini içeren bağlayıcı boyut ise toplulukçu kültürel özelliklerle eşleşmektedir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009; Haidt, 2008); bireycilerin bireyselleştirici, toplulukçuların da bağlayıcı boyutlardaki değerlerinin daha yüksek olduğu gözlenmektedir (Kim, Kang ve Yun, 2012). Triandis'in (1995) kültürel farklılık betimlemeleriyle uyumlu olacak şekilde; araştırmalarda Doğu kültürlerinin (Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya) sadakat/ihanet ve kutsallık/bozulma ile ilişkili ahlaki temel değerlerinin Batı kültürlerinden (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Birleşik Krallık ve diğer Batı Avrupa ülkeleri) daha yüksek olduğu görülmüştür (Graham ve ark., 2011).

Yılmaz ve çalışma arkadaşları (2016) Türkiye'de yürüttükleri araştırmalarında, ahlaki temelleri incelemenden önce katılımcıları bireyci veya toplulukçu özelliklerini hazırlayıcı (priming; bilişsel olarak ortaya çıkarıcı şekilde hazırlama) bir ön aşamadan geçirmişlerdir. Sonuçlarda, bireyciliğin ortaya çıkartıldığı koşulda katılımcıların bakım/zarar ve (kısmi de olsa) adalet/hilekârlık temellerinin; toplulukçuluğun ortaya çıkartıldığı koşulda ise sadakat/ihanet temellerinin yüksek değerler aldığı görülmüştür. Bireyselleştirici/bağlayıcı boyutlar ve bireyci/toplulukçu kültürel özellikler ile beklenen tüm temeller eşleşmemiş/örtüşmemiş olsa da bu araştırmanın bulguları zihinde aktive edilebilen kültürel özellikler ile uyuşan spesifik temellerin olabileceğini ortaya koymasından değerlidir.

Bireyci ve toplulukçu kültürel özelliklerin görece yeni bir kuram olan İOAK'nin boyutları açısından ne tür bir değişim göstereceği ise merak konusudur. Curry (2016), İOAK'nin yedi alt boyutunun değerlerinin kültürel özelliklere göre değişim gösterebileceğini ileri sürmektedir. Özellikle aile, grup, karşılıklılık, kahramanlık ve itaat boyutlarının grup ilişkileriyle yakından ilişkili olduğu düşünülürse, toplulukçu özelliklere sahip bireylerin bu boyutlardan daha yüksek

değerler alması beklenebilir. Buna karşın eşitlik ve bireysel sahiplik haklarıyla ilişkili olan adalet ve mülkiyet boyutları da bireycilikle daha ilişkili olabilir.

1.8. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, evrimsel ahlaki temeller ile işbirliği davranışı arasındaki ilişkiyi incelemek üzerine kurulmuştur. Ahlakın evrimsel geçmişini kuramsallaştıran ATK ve İOAK çerçeve olarak alınmış ve bu kuramların önerdiği ahlaki temellerin insanın işbirliği davranışı üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bunu yaparken, bazı ilgili değişkenlerin de bu ilişkiye katılıp katılmadığı; başka bir deyişle evrimsel ahlaki temellerin işbirliği davranışına olan yordayıcı etkisi araştırılırken söz konusu değişkenlerin biçimlendirici ve aracı etkiye sahip olup olmadıklarını inceleyen modeller önerilmektedir. Graham ve çalışma arkadaşlarının (2013) da ileri sürdüğü üzere, insan ahlakının evrimsel temelleri olduğu gibi, ahlakın inşasında kültür, bireysel değişkenler ve yaşantılar da büyük etkindir. Dolayısıyla evrimsel ahlaki temellerle yakın ilişki olduğu düşünülen bazı bireysel ve kültürel değişkenler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Araştırma şu soruları sormaktadır:

- I. Ahlakın evrimsel tarihinin temeli sayılan işbirliği davranışı, ATK ve İOAK boyutları tarafından yordayabilir mi? Bu yordayıcılık İOAK için kuramın çıkış noktası gereği ATK'ye göre işbirliğini daha açıklayıcı olacak mı?
- II. Bu yordamada, özgecilik, empatik eğilim ve karanlık üçlü kişilik örüntüsünün aracı rolü nedir? Özgecilik ve empati, temeller ile işbirliği arasında beklenen ilişkiyi desteklerken; karanlık üçlü bu ilişkiyi olumsuz yönde etkileyecek mi?
- III. Bireyci veya toplulukçu kültürel özelliklere sahip olma, evrimsel ahlaki temeller ile işbirliği arasındaki ilişkiyi birbirinden farklı şekilde etkileyecek mi?

İKİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMA 1

2.1. Yöntem

2.1.1. Araştırma Deseni

Birinci çalışmanın amacı, ahlaki evrimsel temellere dayanarak açıklayan ATK ve İOAK'nin işbirliğindeki yordayıcı etkisini incelemek ve bu etki üzerinde özgecilik, empati ve karanlık üçlünün olası aracılıklarını araştırmaktır. Öte yandan deneysel olarak desenlenen çalışmada, bir ön hazırlık aşaması ile katılımcıların bireysel ve toplulukçu kültürel özelliklerinin uyandırılması/aktive edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için “Bireyci”, “Toplulukçu” ve kontrol amacıyla “Nötr” olmak üzere belirlenen üç grup, moderatör olarak alınmıştır. İkinci çalışmanın pilot uygulaması olarak nitelendirebileceğimiz bu ilk çalışmada, araştırmada kullanılan ölçeklerin işlerliğinin değerlendirilmesiyle birlikte, yordanan değişken olan işbirliği için bir ölçek uyarlaması da gerçekleştirilmiştir. Uyarlama çalışmaları sonrası tüm ölçekler değerlendirilmiş, analizlerin sonraki aşamasında değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiş, ardından yordayıcılık ve aracı ilişkilerini araştırmak amacıyla regresyon analizleri yürütülmüştür.

2.1.2. Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini bir devlet ve iki vakıf üniversitesinde lisans ve yüksek lisans öğrencisi olan 171 (142 kadın, 29 erkek) birey oluşturmaktadır. Gönüllülük esasına dayalı olarak araştırmaya katılım gösteren öğrenciler bunun karşılığında ders kredisi almışlardır. Yaşları 19 ile 45 arasında değişen katılımcıların yaklaşık %93'ü 19-25 yaş aralığındadır ($Ort. = 22$; $SS = 3.2$). Örneklemin genel gelir düzeyinin orta-iyi aralığında (%93) olduğu ve daha çok büyükşehir bölgelerinde yaşadıkları (%61) gözlenmiştir. Katılımcıların %87'si Müslüman olduğunu belirtmiş; politik görüş açısından ise %80'i aşırı sağ veya aşırı sol kanada kaymaktan çok

kendilerini orta düzeylerde konumlandırmışlardır. Araştırmanın örnekleminin ayrıntılı betimlemesi Tablo 2.1’de sunulmuştur.

Tablo 2.1 : Çalışma 1 - Katılımcıların Demografik Bilgileri

Sayı (N)	171
Cinsiyet	
Kadın	142 (%83)
Erkek	29 (%17)
Yaş [ortalama (SS)]	22 (3.2)
Sosyoekonomik Düzey	
Çok iyi	6 (%3.5)
İyi	59 (%34.5)
Orta	100 (%58.5)
Düşük	6 (%3.5)
Çok düşük	-
Yaşanılan yer	
Büyükşehir	105 (%61.4)
Şehir	30 (%17.5)
İlçe/Belde	35 (%20.5)
Köy	1 (%0.6)
Eğitim	
Üniversite öğrencisi	166 (%97.1)
Yüksek lisans öğrencisi	5 (%2.9)
Dini inanç	
Müslüman	148 (%86.5)
Deist	11 (%6.4)
Ateist	7 (%4.1)
Kararsız	5 (%2.9)
Politik görüş	
Sağ ve Sağ’a yakın	11 (%6.4)
Orta/Kararsız	126 (%79.5)
Sol ve Sol’a yakın	24 (%14)

2.1.3. Veri Toplama Araçları

2.1.3.1. Demografik Form (DF)

Katılımcıların yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey, yaşadıkları yer, dini inanç ve politik görüşlerine yönelik bilgilerinin alındığı formdur (Ek 1).

2.1.3.2. Kültürel Ön Hazırlık Çalışması

Bireyci ve toplulukçu kültürel özellikleri ortaya çıkartıcı ön hazırlama (priming) uygulaması için Yılmaz, Harma, Bahçekapılı ve Cesur'un (2016) Türkiye örnekleminde kullandıkları materyalden faydalanılmıştır (orijinali için Bkz. Trafimow, Triandis ve Goto, 1991; akt. Yılmaz ve ark., 2016). Uygulamada; bireyci grup için, katılımcıların kendi bireyselliklerini düşündürücü üç açık uçlu soru bulunmaktadır (örn. "Diğer insanlardan ne bakımlardan farklı olduğunuzu anlatan üç cümle yazın"). Toplulukçu grup için ise, katılımcıların ait oldukları grupları düşündürücü üç açık uçlu soru bulunmaktadır (örn. "Diğer insanlarla kaynaşım onların arasına karışmanın neden avantajlı olabileceğiyle ilgili üç cümle yazın"), (Ek 2).

2.1.3.3. Ahlaki Temeller Ölçeği (ATÖ)

Graham ve arkadaşları (2011) tarafından geliştirilip Yılmaz ve çalışma arkadaşları (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek, kuramın öne sürdüğü beş ahlaki boyutla (bakım/zarar, adalet/hilekârlık, sadakat/ihanet, otorite/yıkım, kutsallık/bozulma) ne kadar uyum sağlanıp sağlanmadığını ölçen 6'lı Likert tipi toplamda 30 maddeden oluşmaktadır ve iki bölümü bulunmaktadır. İlk bölümde katılımcılar, ahlaki kararlar verirken verilen cümlelerin önemini değerlendirirken (örn. "Birisinin otoriteye saygısızlık edip etmediği"; "0" Hiçbir şekilde alakalı değildir - "5" Kesinlikle alakalıdır); ikinci bölümde ise verilen ahlaki muhakemelere katılıp katılmadıklarını belirlemektedirler (örn. "Bir insanı öldürmek hiçbir zaman haklı bir hareket olamaz"; "0" Kesinlikle katılmıyorum - "5" Kesinlikle katılıyorum), (Ek 3). Her beş boyut için, temsil edildiği ilk bölümden üç ve ikinci bölümden üç olmak

üzere toplamda altı maddenin bileşke puanı oluşturulmaktadır; boyuta ait puanın yükselmesi o boyutun ahlaki değerlerinin daha çok benimsenmesi anlamına gelmektedir. Ölçeğin Türkçe adaptasyonunda ATÖ beş faktörlü boyutu desteklenmiştir. Bu çalışmada boyutların iç tutarlılık katsayıları; bakım/zarar için .50, adalet/hilekârlık için .49, sadakat/ihanet için .61, otorite/yıkım için .74 ve kutsallık/bozulma için .71 şeklindedir.

2.1.3.4. İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği (İOAÖ)

Curry, Jones Chesters ve Van Lissa (2019) tarafından geliştirilen ve İOAK'nın yedi boyutunu değerlendirmeyi amaçlayan ölçek, bu anlamda ATÖ mantığına benzer şekilde işlemektedir. İOAÖ, 6'lı Likert ile değerlendirilen toplamda 42 maddeden oluşmaktadır ve iki bölümü vardır. İlk bölümde, verilen cümlelerin ahlaki açıdan ilgililiği/önemi değerlendirilmekte; bir şeyin doğru veya yanlış olup olmadığına karar verirken bölümdeki cümlelerin ne kadar etkin olduğunun puanlanması istenmektedir (örn. “Birisinin hareketinin ailesine olan sevgisini yansıtıp yansıtmadığı”; “0” Hiçbir şekilde alakalı değildir - “5” Kesinlikle alakalıdır). İkinci bölümde ise, katılımcıların çeşitli ahlaki yargılara ne kadar katılıp katılmadıkları saptanmaktadır (örn. “Sana yardım edenlere yardım etmekle yükümlüsün”; “0” Kesinlikle katılmıyorum - “5” Kesinlikle katılıyorum). Her boyut için var olan 6 maddenin puanları göz önüne alınarak son değerler oluşturulmaktadır. Yılmaz, Harma ve Doğruyol (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçeğin tüm boyutları Türkiye örnekleminde de desteklenmiştir (Ek 4). Bu çalışma kapsamında boyutların iç tutarlılık katsayıları; aile için .80, grup için .80, karşılıklılık için .66, kahramanlık için .81, itaat için .85, adalet için .59 ve mülkiyet için .46'dır.

2.1.3.5. Gözler Testi (GT)

Baron-Cohen, Wheelwright, Hill, Raste ve Plumb (2001) tarafından geliştirilen ve Yıldırım, Kaşar, Güdük, Ateş, Küçükparlak ve Özalmete (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan GT, 32 adet duygu yansıtıcı insan gözlerinden oluşan resim ve her resim için dört seçenek içermektedir (bir doğru yanıt ve üç çeldirici). Katılımcıya

fazladan bir ısınma maddesi verilir. Ardından esas test maddeleri gösterilir ve her bir maddedeki resim için resimdeki gözlerin sahibinin düşündüğü veya hissettiği şeyi en iyi yansıtan seçeneği işaretlemesi istenir. Uygulama sırasında katılımcılara her bir seçenekteki duygunun tanımlarını içeren bir sözlük de verilmektedir. Değerlendirmede doğru yanıtlar esas alınır ve yüksek puan Zihin Kuramı yeteneklerinin ve empatik eğilimin yüksek olduğunu göstermektedir (Ek 5). Bu çalışmada GT'nin iç tutarlılık katsayısı .50 olarak bulunmuştur.

2.1.3.6. Prososyal Niyet Anketi (PNA)

Jordan, Mullen ve Murnighan (2011) tarafından oluşturulmuş; prososyal niyetlerle birlikte çeldiricilerin de bulunduğu cümlelerdeki davranışların önümüzdeki ay yapılma olasılıklarının sorulduğu bir ankettir. 7'li Likert ile ("1" Faaliyette bulunmam hiç olası değil - "7" Faaliyette bulunmam çok olası) değerlendirilen toplam 6 maddenin, 3'ü prososyal niyete yönelikken (örn. "Mahallenizdeki insanların sokak sokak dolaşarak aç sokak hayvanlarına yemek dağıtma projesi düzenlediğini varsayın. Bu projeye katılma ihtimaliniz nedir?"); 3'ü çeldirici amaçlı ilgisiz sorulardır (örn. "Bir alışveriş merkezinden yabancı bir ülkeye tatil kazandığınızı varsayın. Kabul edip bu tatile gitme ihtimaliniz nedir?"). Hedef 3 maddedeki belirlenen olasılığın artışı prososyal niyetin, dolayısıyla özgeciliğin artışı göstermektedir; maddeler doğası gereği özgeci davranışa örnek teşkil etmektedir ve yapılan analizler bu 3 maddenin bir faktörde toplandığını göstermektedir. Anketin Türkçe versiyonu Yılmaz ve Bahçekapılı'nın (2016) çalışmasında uyarlanarak sorunsuz şekilde kullanılmıştır (Ek 6). Ölçeğin bu çalışmadaki iç tutarlılık katsayısı .36'dır ve bu durumun tavan etkisinden dolayı gerçekleştiği düşünülmektedir. Analizlerin ilişkisel düzeyde gerçekleştirildiği göz önüne alınarak ölçeğin analizlerde kullanılmasında sakınca görülmemiştir.

2.1.3.7 Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği (KKÜÖ)

Jones ve Paulhus (2014) tarafından oluşturulan ölçek, kuramın Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati boyutları için üç faktörlü olarak analiz edilmiştir. Her

boyut için 9 madde olmak üzere 27 maddeden oluşmaktadır ve kişilerin ifadelerine ne kadar katıldıkları 7'li Likert değerlendirmesi ile ölçülmektedir (örn. Narsisizm: “İnsanlar beni doğal bir lider olarak görür”; Makyavelizm: “İnsanlarla doğrudan çatışmaktan kaçının, çünkü gelecekte işinize yarayabilirler”; Psikopati: “Bana bulaşanlar her zaman bundan pişman olur”; “1” Kesinlikle katılmıyorum - “7” Kesinlikle katılıyorum). Ölçeğin çeşitli adaptasyonları mevcut olmakla birlikte, bu çalışmada Sakman ve Alper (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmış versiyonu kullanılmıştır (Ek 7). Ölçek narsisizm, psikopati ve Makyavelizm olarak üç boyutu desteklemektedir; ancak bazı araştırmalar karanlık üçlüyü tek bir boyut olarak da değerlendirebilmektedir (örn. Deutchman ve Sullivan, 2018). Bu çalışmada karanlık üçlü boyutlarının iç tutarlılık katsayıları; narsisizm için .69, psikopati için .63 ve Makyavelizm için .72 olarak belirlenmiştir.

2.1.3.8. Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu (ATİO)

İşbirliğini ekonomik bir oyun ile incelemek amacıyla klasik Tutsak İkilemi oyununun (Prisoner's Dilemma; Flood ve Dreschner, 1950; Tucker, 1951; akt. Kuhn, 2019) alternatifi olarak bu çalışmada, aynı ikilemin öğrenciler için ders notu yükseltecek bir puan ile oynatılan bir versiyonu oluşturulmuştur. Buna göre; katılımcılara ortada dersin notuna eklenme ihtimali olan bir miktar puan olduğu (10 puan), aynı oyunu oynayan başka bir kişinin seçimleriyle kendi seçimlerinin seçkisiz olarak eşleştirileceği ve bunun herhangi bir kişinin seçimleri olabileceği aktarılmıştır. Oyunun kuralları ise aşağıdaki gibidir:

1. Bu puanla ilgili iki karar verilebilir; *BÖLÜŞ* veya *AL*.
2. *BÖLÜŞ*; puanı karşı tarafla bölüşmeyi, *AL* ise tüm puanı kendine almayı simgelemektedir.
3. Eğer iki oyuncu da *BÖLÜŞ*'ü seçerse, kişiler puanın yarı yarıya bölüştürülmüş miktarını alacaklardır (5 puan).
4. Eğer iki oyuncu da *AL*'ı seçerse, iki taraf da hiç puan alamayacaktır (0 puan).

5. Eğer bir oyuncu *BÖLÜŞ*'ü seçer ve diğer oyuncu *AL*'ı seçerse; *AL*'ı seçen oyuncu puanın tamamını alacak, dolayısıyla *BÖLÜŞ*'ü seçen oyuncu hiç puan alamayacaktır.

1. Öğrenci

2. Öğrenci

<i>ATİO</i>	<i>BÖLÜŞ</i>	<i>AL</i>
<i>BÖLÜŞ</i>	5 - 5	0 - 10
<i>AL</i>	10 - 0	0 - 0

Oyun, her seferinde aynı kişiyle değil başka birinin seçimleriyle seçkisiz olarak tercihlerin eşleştirileceği bilgisi verilerek üç defa art arda oynatılmıştır. Oyunun 3 defa tekrar edilmesi sonrası, en düşük 0 ve en yüksek 3 puan elde edilmekte ve yüksek puanlar yüksek işbirliğini temsil etmektedir (*ATİO.3*). Tekrarların ardından ek olarak katılımcılardan bu ve benzeri durumlardaki işbirliği eğilimlerini 7'li Likert ile değerlendirmeleri istenmektedir (*ATİO.L*; Ek 8). Çalışmada ilk üç tercihten elde edilen puanın iç tutarlılık katsayısı .76 olarak tespit edilmiştir.

2.1.3.9. Alternatif Kar Yığını Oyunu (AKYO)

Alternatif Tutsak İkilemi'ne benzer şekilde, yine işbirliği eğilimlerini araştırabilmek amacıyla Kar Yığını oyununa (Snowdrift game; Sugden, 1986; akt. Hauert ve Doebeli, 2004) bir alternatif senaryo geliştirilmiştir. Buna göre çevrimiçi ortamda rastgele eşleştiği ve kim olduğunu bilmediği bir başka öğrenciyle ortak bir ödev yapmak durumunda olan katılımcı, başlangıçta yapması gereken bir seçime göre ödevi yapıp yapmamaya; yani işbirliği kurup kurmamaya karar verecektir. Oyunun kuralları aşağıdaki gibidir:

1. Ödevin başlangıcında iki seçenekten birine karar verilmelidir; *İŞBİRLİĞİ* veya *KAÇIŞ*.
2. *İŞBİRLİĞİ*, ödevde katkıda bulunmak ve ödevi birlikte yapmak anlamına gelirken; *KAÇIŞ*, ödevi bireysel olarak yapmamak ve kaçmak anlamına gelmektedir.

3. Öğrenciler birbirinden habersiz olarak aynı anda bu iki seçenektan birini tercih edeceklerdir ve yapılan tercihler geriye alınamayacaktır.
4. İki öğrenci de *İŞBİRLİĞİ*'ni seçerse, ikisi birden ilerleyen saatler boyunca ödevi tamamlayacaklardır.
5. Öğrencilerden biri *KAÇIŞ*'ı ve diğeri *İŞBİRLİĞİ*'ni seçerse; *İŞBİRLİĞİ*'ni seçen öğrenci tek başına ödevi tamamlayacak ve diğeri ödevle ilgili hiçbir şey yapmayacaktır. Sonucunda alınan not her iki öğrenci için de geçerli olmuş olacaktır; yani kaçan kişinin yerine diğeri ödevi yapmış olacaktır.
6. İki öğrenci de *KAÇIŞ*'ı seçerse, ödevi kimse yapmayacak ve öğrenciler bu durumda not alamayacaklardır.

1. Öğrenci

2. Öğrenci

AKYO	<i>İŞBİRLİĞİ</i>	<i>KAÇIŞ</i>
<i>İŞBİRLİĞİ</i>	İkisi de ödevi yapacak	Ödevi 2. öğrenci yapacak
<i>KAÇIŞ</i>	Ödevi 1. öğrenci yapacak	Ödevi kimse yapmayacak

Taraflara oyundan önce veya sonra birbirlerinin kararlarından haberdar olmayacakları ve birbirlerinin kim olduklarını hiçbir zaman öğrenmeyecekleri ifade edilmiştir. Öğrenciler tarafından çoktan yapılmış olan seçimlerin rastlantısal olarak eşleştirilmesi ile sonuçların belli olacağı bilgisi verilmiştir.

Her seferinde aynı kişiyle değil başka birinin seçimleriyle seçkisiz olarak tercihlerin eşleştirileceği bilgisi verilerek oyun üç defa art arda oynatılmıştır; böylece yükseldikçe işbirliği eğilimini simgeleyen 0-3 arası bir puanlama elde dilmiştir (AKYO.3). Tekrarlar sonrası katılımcılardan bu oyundakine benzer durumlarda işbirliği kurma veya kurmamaları eğilimlerini 7'li Likert üzerinden değerlendirmeleri

istenmiştir (AKYO.L; Ek 9). Çalışmada ilk üç tercihten elde edilen puanın iç tutarlılık katsayısı .53 olarak bulunmuştur.

2.1.3.10. İşbirliği Ölçeği (İÖ)

İşbirliği ve rekabet davranışını ölçmek amacıyla Xie, Yu, Chen ve Chen (2006) tarafından geliştirilen ölçeğin bu çalışma kapsamında Türkçeye uyarlanması planlanmıştır. Orijinal ölçekte işbirliğine yönelik 13; rekabete yönelik 10 madde bulunmaktadır. İşbirliğini ölçen 13 madde kendi içinde işbirliğine yönelik inançlar (5 madde; örn. “Bir işte başarı sağlayabilmek için kişi iş arkadaşlarıyla işbirliği kurmak zorundadır”), duygular (3 madde; örn. “Ekip arkadaşlarıyla ortak çalışmak beni mutlu eder”) ve davranışlar (5 madde; örn. “Ekip arkadaşlarıyla birlikte çalışırken, onlarla aynı fikirde olmasam bile sık sık görüşlerini alırım”) olmak üzere 3 boyuta ayrılmaktadır. Benzer şekilde, rekabeti ölçen 10 madde de birlikte çalışan kişiler arası rekabete yönelik inançlar (3 madde; örn. “Rekabeti severim, çünkü en iyi performansımı sergilemem olanak verir”), duygular (4 madde; örn. “Gruptaki diğer üyelerin benden daha iyi performans göstermesi sinirlerimi bozar”) ve davranışlar (3 madde; örn. “Ortak bir amaç uğruna çalışan bir grupta bile olsam, yine de diğerlerinden daha iyi performans göstermek isterim”) olarak 3 boyutta incelenmektedir. Yedili Likert ile (“1” Kesinlikle katılmıyorum - “7” Kesinlikle katılıyorum) değerlendirilen ölçeğin güvenirlik ve geçerlik çalışmaları Lu, Au, Jiang, Xie ve Yam (2012) tarafından yapılmış; işbirliği ve rekabet davranışlarının iki farklı boyut olduğu üzerinde durulmuştur.

Ölçeğin Türkçeye uyarlamasında öncelik bir işbirliği ölçeği elde etmek olduğundan, boyutlar odağa alınmaksızın işbirliğini en iyi temsil ettiği düşünülen maddeler seçilmeye ve dile adapte edilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada rekabet boyutundan seçilen en anlamlı maddeler ters madde olarak alınmış; ayrıca işbirliğini vurgulayan “Bir elin nesi var iki elin sesi var” atasözü de bir madde olarak eklenmiştir ve toplamda 16 maddelik bir İşbirliği Ölçeği elde edilerek araştırmada kullanılmıştır (Ek 10). Araştırma kapsamında yürütülen ölçeğin güvenirlik ve geçerlik çalışmaları sonucunda ölçek 11 maddelik son halini almış ($\alpha = .85$) ve analizlere bu şekilde dâhil edilmiştir (Ek 11; Tez çalışmasında kullanılmak üzere

gerçekleştirilmiş olan, İşbirliği Ölçeği'nin kültürel adaptasyon çalışmasının detayları için Bkz. Yerlikaya ve Doğruyol, 2020).

2.1.4. İşlem

Verilerin toplandığı üniversitelerde araştırmayla ilgili duyurular yapılmış ve öğrencilerin SurveyMonkey linki üzerinden katılım sağlamaları beklenmiştir. Öğrenciler araştırmaya katılmaları sonrası derslerinde ek kredi alacakları konusunda bilgilendirilmişlerdir. Toplamda 203 öğrenci araştırmaya katılım göstermiş; 171 öğrenci test bataryasını sonuna kadar tamamlayarak ek kredi almaya hak kazanmıştır.

SurveyMonkey linki ile gerçekleştirilen test bataryasının sunumunda, ilk sayfalarda araştırmayla ilgili bilgi edinen öğrenciler, onamları alındıktan sonra anketlere geçmişlerdir. İlk etapta ön hazırlık uygulamasından etkilenilmemesi adına çalışmaya dâhil edilen diğer DF, ATÖ, İOAÖ, GT, PNA ve KKÜÖ verilmiştir. Test bataryası doldurulduktan sonra katılımcılar seçkisiz atama yöntemiyle (SurveyMonkey'de ilgisiz 3 seçenekten birini seçmeleri istenerek) “Bireycilik”, “Toplulukçuluk” ve “Nötr” olarak belirlenen gruplara atanmışlardır. Bireycilik grubuna dâhil olan katılımcılar, kültürel bir özellik olarak bireyciliklerini ön plana çıkartıcı bir ön çalışma yapmışlardır. Benzer şekilde Toplulukçuluk grubu da kültürel bir özellik olarak toplulukçuluklarını ön plana çıkartıcı bir ön çalışma tamamlarken; Nötr grupta gösterilen bir renk tonu ile ilişkili olarak görüşler alınmış, ilgisiz bir konu üzerinde zihin meşguliyeti sağlanmıştır. Sonrasında tüm gruplara ATİÖ, AKYO ve İÖ verilmiştir.

2.1.5. Veri Analizi

Öncelikle hazırlayıcı analizler yapılmıştır ve verinin beklenen sayıtlıları karşıladığı görülmüştür. İki yüz üç kişilik veriden $\chi^2(22) = 40.289$ 'un üstünde olan çok değişkenli 5 uç değer (multivariate outliers) atılmıştır. Ardından tüm test bataryasını eksiksiz dolduran 171 kişi örneklemin son halini oluşturmuştur.

Analizlere bireyci ve toplulukçu kültürel etkiyi incelemeyi amaçlayan moderatör grupların (bireyci-toplulukçu-nötr) ANOVA ile karşılaştırılması ile başlanmıştır. Ardından çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon yöntemiyle incelenmiştir. Son olarak yordayıcı ve yordanan değişkenler arasındaki doğrudan ve aracılarla birlikte dolaylı etkileri test edebilmek amacıyla bir dizi aracı etki analizi yürütülmüştür.

2.2. Bulgular

Kültürel ön hazırlamanın etkilerini sınamak adına bireyci, toplulukçu ve nötr olmak üzere desenlenen üç grubun işbirliği puanları açısından farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmiştir. ANOVA sonuçlarına göre bu üç grup; ATİÖ.3, ATİÖ.L, AKYO.3 ve AKYO.L işbirliği puanları açısından birbirinden anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. İÖ işbirliği puanı açısından değerlendirildiğinde ise gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir ($F_{(2, 168)} = 4.33, p = .02$). Lsd Post-hoc sonuçlarına göre; bireyci grup ($Ort. = 47.27, SS = 7.15$), nötr ($Ort. = 44.13, SS = 6.04$) ve toplulukçu ($Ort. = 44.51, SS = 5.74$) gruplardan daha yüksek İÖ- işbirliği değerlerine sahiptir. Burada teknik bir hatadan dolayı katılımcıların grup atamalarında sayıların dengeli dağılmamış olduğuna dikkat edilmelidir (Bireyci grup $N = 79$, Toplulukçu grup $N = 53$, Nötr grup $N = 39$).

ANOVA sonuçları ve grup dağılımları göz önüne alındığında, ön hazırlık çalışmasının amaca yönelik işlev görmediği düşünülmüş ve buradan sonraki analizlere tüm gruplar karıştırılmış şekilde devam etmeye karar verilmiştir. Dolayısıyla Çalışma 1’de kültürün boyutlarının moderatör etkisi test edilememiştir.

Çalışmada kullanılan işbirliği ölçümleri (ATİÖ.3, ATİÖ.L, AKYO.3, AKYO.L ve İÖ), ahlaki temeller (ATK ve İOAK), özgecilik, empatik eğilim ve karanlık üçlüyle ilişkili tüm değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2.2’de sunulmuştur.

Tablo 2.2 : Çalışma 1 - Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
İşbirliği –ATİÖ.3	171	2.05	1.15	.00	3.00
İşbirliği – ATİÖ.L	171	4.38	2.13	.00	7.00
İşbirliği –AKYÖ.3	171	2.75	.60	.00	3.00
İşbirliği – AKYÖ.L	171	5.39	1.83	.00	7.00
İşbirliği - İÖ	171	45.70	6.62	24.00	55.00
ATK - Bakım/Zarar	171	29.42	3.62	16.00	36.00
ATK - Adalet/Hilekârlık	171	30.22	3.32	21.00	36.00
ATK - Sadakat/İhanet	171	24.12	4.74	11.00	34.00
ATK - Otorite/Yıkım	171	22.18	5.49	7.00	36.00
ATK - Kutsallık/Bozulma	171	23.81	5.73	6.00	36.00
İÖAK - Aile	171	23.02	5.21	9.00	33.00
İÖAK - Grup	171	24.56	4.63	10.00	33.00
İÖAK - Karşılıklılık	171	25.60	3.81	14.00	33.00
İÖAK - Kahramanlık	171	22.11	5.26	6.00	33.00
İÖAK - İtaat	171	19.91	5.46	6.00	33.00
İÖAK - Adalet	171	27.37	3.72	13.00	33.00
İÖAK - Mülkiyet	171	24.92	3.64	13.00	33.00
Özgecilik	171	17.60	2.95	9.00	21.00
Empati	171	23.80	3.26	11.00	30.00
KÜ – Narsisizm	171	34.83	8.75	15.00	59.00
KÜ – Psikopati	171	23.63	7.58	9.00	44.00
KÜ – Makyavelizm	171	38.21	9.80	14.00	63.00

KÜ: Karanlık üçlü

2.2.1. Birinci Çalışmada Kullanılan Değişkenler Arası İlişkiler

Çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin araştırıldığı bu bölümde ilk etapta yordanan değişken olan işbirliğini ölçmeye yönelik olarak oluşturulan ölçekler incelenmiştir. Burada İÖ'ye ek olarak işbirliğini incelemeye yönelik oluşturulmuş alternatif senaryolar 4 ayrı puan olarak alınmıştır: ATİÖ'nün ilk 3 sorusunun ve

Likert ölçümünün ayrı puanlarından oluşan ATİÖ.3 ve ATİÖ.L; AKYO'nun ilk 3 sorusunun ve Likert ölçümünün ayrı puanlarından oluşan AKYO.3 ve AKYO.L.

Tablo 2.3'te sunulan sonuçlara göre; ATİÖ.3 ve ATİÖ.L ($r = .74, p = .00$) ile AKYO.3 ve AKYO.L'nin ($r = .56, p = .00$) kendi ikili ölçümleri arasında yüksek ilişkiler olduğu gözlenmiştir. Öte yandan İÖ'nün ATİÖ.3 ($r = .25, p = .00$) ve AKYO.3 ($r = .16, p = .04$) ile anlamlı da olsa düşük düzeyde olumlu ilişkiler sergilediği görülmüştür. Bu sonuç, ATİÖ ve AKYO davranış senaryoları ile tutum ölçeği İÖ'nün işbirliğinin farklı alanlarına yönelik eğilimleri ölçüyor olabileceğini düşündürmüştür.

Tablo 2.3 : Yordanan Değişkenler Arası Korelasyon Tablosu

	ATİÖ.3	ATİÖ.L	AKYO.3	AKYO.L	İÖ
ATİÖ.3	1				
ATİÖ.L	.74***	1			
AKYO.3	.10	-.01	1		
AKYO.L	-.02	-.01	.56***	1	
İÖ	.25**	.13	.16*	.11	1

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Regresyon analizlerine geçmeden önce, analize sokulması planlanan yordanan değişkenler (işbirliği ölçümleri) ile yordayıcı (ATK ve İÖAK boyutları) ve aracı değişkenlerin korelasyonları incelenmiştir.

ATK'nın hiçbir boyutu ATİÖ ve AKYO ölçümleri ile korelasyon göstermezken; İÖ ile tüm boyutlar pozitif korelasyon sergilemiştir ($r = .15$ ile $.32$ arası). İÖAK boyutları incelendiğinde adalet ve mülkiyet boyutları dışındaki tüm boyutların benzer şekilde yalnızca İÖ'den alınan işbirliği puanlarıyla pozitif korelasyonlar gösterdiği gözlenmiştir ($r = .21$ ile $.37$ arası). Diğer taraftan özgecilik, AKYO ölçümleri hariç tüm işbirliği ölçümlerinden alınan puanlarla anlamlı düzeyde olumlu ilişkiler sergilerken ($r = .17$ ile $.27$ arası), GT ile ölçülmeye çalışılan empatik eğilimin hiçbir işbirliği ölçümüyle herhangi bir ilişkisi saptanamamıştır. Karanlık

üçlü alt boyutlarının ise ATİÖ ölçümleriyle olumsuz yönde anlamlı ilişkilere sahip olduğu dikkat çekerken ($r = -.20$ ile $-.24$ arası), İÖ ile yalnızca psikopatinin anlamlı olumsuz bir ilişki sergilediği görülmüştür ($r = -.17$, $p = .03$). Diğer tüm değerler Tablo 2.4'te gösterilmiştir.

Tablo 2.4 : Yordanan Değişkenler ile Diğer Değişkenler Arası Korelasyonlar

	ATİÖ.3	ATİÖ.L	AKYO.3	AKYO.L	İÖ
Bakım / Zarar	.05	.04	.12	.09	.26**
Adalet / Hilekârlık	-.08	-.06	.09	.05	.20*
Sadakat / İhanet	.13	.09	.01	-.01	.32***
Otorite / Yıkım	-.06	-.09	.01	-.05	.28***
Kutsallık / Bozulma	-.01	-.002	.08	.08	.15*
Aile	-.01	-.05	.08	.02	.27***
Grup	-.07	-.12	.02	-.03	.31***
Karşılıklılık	.00	-.01	.12	.14	.21**
Kahramanlık	-.03	.02	.01	-.05	.23**
İtaat	-.07	-.04	.07	-.07	.37***
Adalet	.01	.02	.08	.08	-.02
Mülkiyet	.08	.12	.10	.08	.22**
Özgecilik	.27***	.17*	.13	.10	.26**
Empatik Eğilim	-.01	-.06	-.01	.07	-.13
Narsisizm	-.20**	-.24**	-.09	-.01	.03
Psikopati	-.21**	-.22**	-.13	-.12	-.17*
Makyavelizm	-.21**	-.23**	-.05	-.01	-.03

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Aracı değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkiler incelenmiş; Tablo 2.5'te de görüldüğü üzere karanlık üçlü alt boyutları birbirleri arasında anlamlı ilişkiler sergilemiştir ($r = .27$ ile $.47$ arası). Empatik eğilim diğer aracı değişkenlerle herhangi bir anlamlı korelasyon göstermezken, özgeciliğin psikopati ($r = -.16$, $p = .03$) ve Makyavelizm ($r = -.18$, $p = .02$) ile olumsuz ve anlamlı ilişkiler içerisinde olduğu görülmüştür.

Tablo 2.5 : Çalışma 1 - Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar

	Özgecilik	Empatik Eğilim	Narsisizm	Psikopati	Makyavelizm
Özgecilik	1				
Empatik Eğilim	-.07	1			
Narsisizm	.10	-.08	1		
Psikopati	-.16*	.05	.27***	1	
Makyavelizm	-.18*	-.14	.45***	.47***	1

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Son olarak yordayıcı ve aracı değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiş ve Tablo 2.6'da sunulmuştur. Özgecilik ile bakım/zarar, sadakat/ihanet, aile ve karşılıklılık boyutları arasında anlamlı olumlu ilişkiler gözlenirken ($r = .23$ ile $.27$ arası); empatik eğilim de otorite/yıkım, kahramanlık ve itaat boyutlarıyla olumsuz ilişkiler sergilemiştir ($r = -.15$ ile $-.23$ arası). Bunlar dışında Makyavelizm'in bakım/zarar, adalet/hilekarlık, karşılıklılık, itaat, adalet ve mülkiyet dışındaki boyutlarla anlamlı ve olumlu bir ilişki içerisinde olduğu dikkat çekmiştir ($r = .18$ ile $.29$ arası).

Tablo 2.6 : Çalışma 1 - ATK ve İOAK Boyutları ile Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar

	BZ	AH	Sİ	OY	KB	Aile	Grup	Karş.	Kahr.	İtaat	Ada.	Mülk.
Ö	.23**	.10	.23**	.07	.07	.20**	.14	.27***	.05	.12	.15	-.04
E	.02	-.03	-.13	-.23**	-.04	-.16*	-.10	-.01	-.15*	-.20**	.05	-.11
N	.03	.01	.10	.06	.11	.20*	.10	.22**	.12	.06	.04	.20**
P	-.18*	-.12	-.01	.07	.09	-.01	.00	.03	.14	.06	-.04	.12
M	.03	.12	.18*	.29***	.21**	.24**	.20**	.15	.17*	.14	.10	.21**

BZ: ATK bakım/zarar; AH: ATK adalet/hilekarlık; Sİ: ATK sadakat/ihanet; OY: ATK otorite/yıkım; KB: ATK kutsallık/bozulma; Karş: İOAK karşılıklılık; Kahr: İOAK kahramanlık; Ada: İOAK adalet; Mülk: İOAK mülkiyet; Ö: Özgecilik; E: Empatik eğilim; N: Narsisizm; P: Psikopati; M: Makyavelizm.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Birinci çalışmanın değişkenleri arası korelasyonlar genel olarak incelendiğinde, diğer değişkenlerle herhangi bir ilişkisi olmadığı saptanan empatik eğilimin analizlerin devamına dâhil edilmemesine karar verilmiştir. Bu noktada empatik eğilim ölçeği GT'nin iyi çalışmamış olabileceği düşünülebilir. Öte yandan AKYO.3 ve AKYO.L ölçümleri de diğer değişkenlerle anlamlı korelasyonlar gösterme konusunda başarısız kalmıştır; dolayısıyla regresyon analizlerine ATİÖ.3 ve İÖ işbirliği ölçümleriyle yordanan değişkenler olarak devam edilmesine karar verilmiştir.

2.2.2. Aracılık Analizleri

Aracılık analizleri Preacher ve Hayes'in (2008) çok değişkenli MEDIANE uzantısı ile test edilmiş olup, aracı etkiler önyükleme (bootstrapping) tekniği ile hesaplanmıştır. Hesaplamalarda tekrarlanan örneklem sayısı 5000 olarak alınmıştır ve böylece 5000 hipotetik örneklem önyüklemesi ile elde edilen güven aralığı (GA; confidence interval) aracı etkilerin anlamlılık düzeylerini test etmek üzere kullanılmıştır. Analizler sonucu hesaplanan standart olmayan regresyon katsayıları (B) ve anlamlılık düzeyleri, ilgili aracı modellerin figürlerinde sunulmuştur.

Ahlaki temellerin işbirliği puanları üzerindeki yordayıcı etkisi test edilirken; iki ayrı yordanan değişken (ATİÖ.3 ve İÖ) ve iki ayrı yordayıcı değişken (ATK ve İÖAK) olduğundan toplamda 4 model analiz edilmiştir. Bu modellerde özgecilik ve karanlık üçlü alt boyutları narsisizm, psikopati ve Makyavelizm değişkenlerinin aracı etkisi incelenmiştir.

2.2.2.1. Çalışma 1 - Model 1

İlk modelde ATK'nin 5 alt boyutu yordayıcı; ATİÖ.3 işbirliği puanı yordanan; özgecilik, narsisizm, psikopati ve Makyavelizm aracı değişkenler olarak alınmıştır.

İlk aşamada ahlaki temellerin işbirliği üzerindeki toplam etkisi anlamlı olarak bulunmuştur ($F_{(5, 165)} = 2.72, p = .02$) ve model toplam varyansın %8'ini açıklamaktadır. Alt boyutlar incelendiğinde, sadakat/ihanet ($B = .07, p = .00$)

temelinin yüksek düzeyleri işbirliğinin yüksek düzeylerini yordarken; otorite/yıkım ($B = -.06, p = .01$) temellerinin yüksek düzeyleri işbirliği puanlarındaki düşüşü yordamıştır.

İkinci aşamada ATK boyutlarının aracı değişkenlerle ilişkileri incelenmiştir. Özgecilik değerlendirildiğinde, ahlaki temellerin özgeciliği anlamlı olarak yordadığı ($F_{(5, 165)} = 3.47, p = .01$) ve özgecilik toplam varyansının %10'unu açıkladığı gözlenmiştir. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, bakım/zarar ($B = .15, p = .05$) ve sadakat/ihanet ($B = .18, p = .01$) temellerinin yüksek düzeylerinin özgeciliğin yüksek düzeylerini anlamlı olarak yordadığı görülmüştür.

Karanlık üçlünün alt boyutları incelendiğinde, narsisizm üzerinde yordayıcı bir etkisi bulunmayan ahlaki temellerin psikopati alt boyutunu kısmen anlamlı olarak yordadığı ($F_{(5, 165)} = 2.14, p = .06$) ve varyansın %6'sını açıkladığı görülmüştür. Burada bakım/zarar alt boyutunun yüksek düzeyleri psikopatinin düşük düzeylerini yordamıştır ($B = -.33, p = .01$). Başka bir deyişle, bakım/zarar temeli arttıkça psikopat kişilik özelliği azalmaktadır. Öte yandan ahlaki temeller Makyavelizm üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir ($F_{(5, 165)} = 3.71, p = .00$) ve bu etki Makyavelizm varyansının %10'unu açıklamaktadır. Özelinde ise otorite/yıkım temelinin yüksek düzeyleri Makyavelizm'in yüksek düzeylerini anlamlı olarak yordamaktadır ($B = .51, p = .01$).

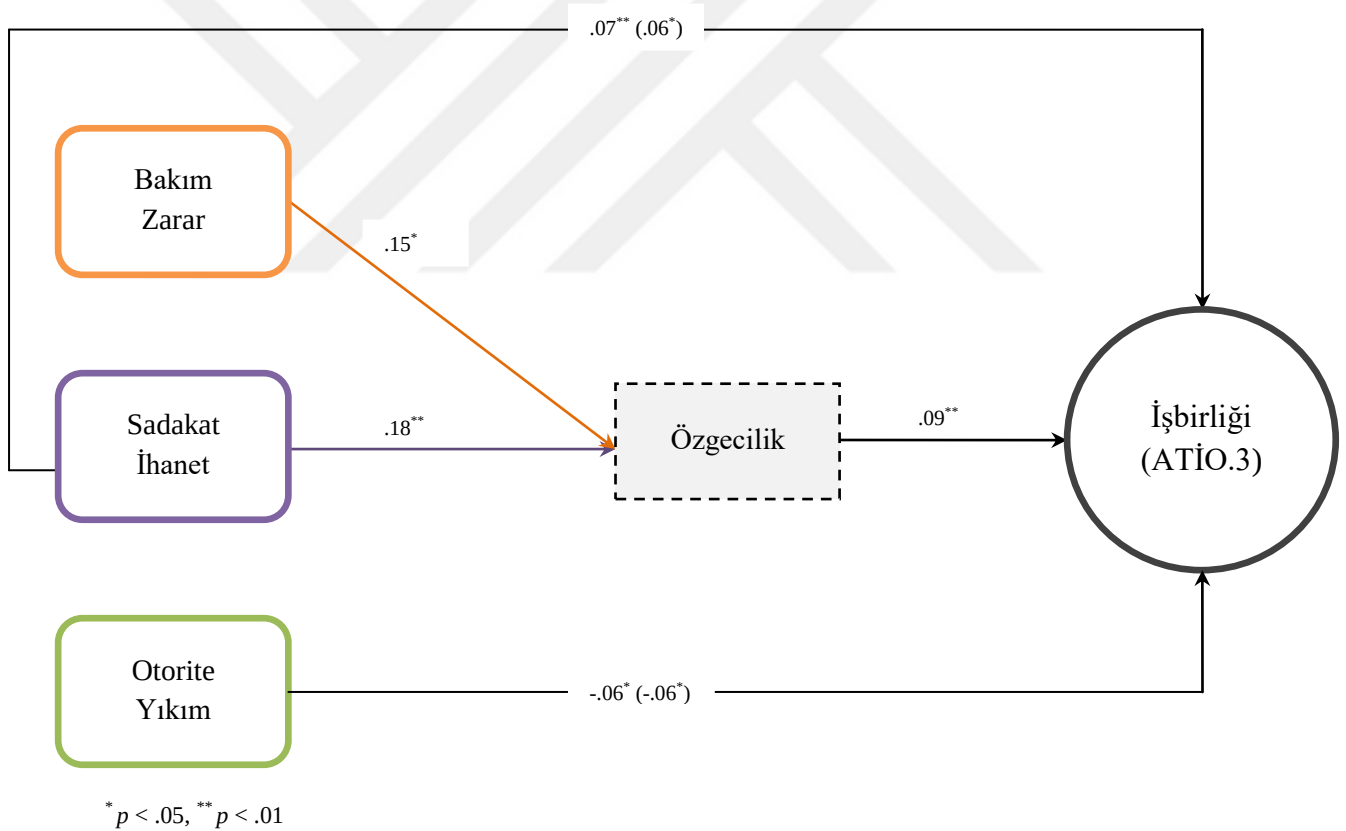
Üçüncü aşamada, aracı ilişkilerin incelendiği dolaylı etki analizleri yürütülmüştür. Özgeciliğin aracı rolü değerlendirildiğinde bakım/zarar ($B = .01, SH = .01, 90\% \text{ GA } [.00, .03]$) ve sadakat/ihanet ($B = .02, SH = .01, 90\% \text{ GA } [.01, .03]$) temellerinin işbirliğindeki yordayıcı etkisinde anlamlı bir aracılık rolü bulunduğu görülmüştür. Buna göre bakım/zarar ve sadakat/ihanet temelleri arttıkça özgecilik artmakta ve bu da işbirliğini arttırmaktadır. Zhao, Lynch ve Chen'in (2010) tanımlamasına göre özgecilik, bakım/zarar ve işbirliği için yalnız dolaylı aracılık¹

¹ Buradaki aracılık etkisi Baron ve Kenny'nin (1986) tam aracı etkisine karşılık gelmektedir. Bu bakış açısının son yıllarda önemli eleştiriler alması dolayısıyla güncel araştırmalarda Zhao, Lynch ve Chen'in (2010) aracı ilişki tanımlamaları kullanılmaktadır. Zhao, Lynch ve Chen (2010) ayrıca, Baron ve Kenny'nin (1986) aracı ilişkileri test edebilmek için ileri sürdükleri altın kuralların bir zorunluluk olmadığını savunmaktadırlar. Buna göre yordanan ve yordayıcı değişken arasında anlamlı bir ilişki olmasa da arada aracılık etkisi anlamlı olabilir.

(indirect only) etkisi gösterirken, sadakat/ihanet ve işbirliğinin hem doğrudan hem de özgecilik üzerinden dolaylı bir ilişkisi olması sebebiyle tamamlayıcı aracılık² (complementary) özelliği sergilemiştir. Öte yandan otorite/yıkım temelinin bu modelde aracı değişkenlerle ilişki kurmaksızın işbirliğini doğrudan yordayıcı etkiye sahip olması yalnız doğrudan (direct only) etki olarak tanımlanmaktadır.

Ahlaki temellerin işbirliğine olan yordayıcı etkisinde karanlık üçlü alt boyutlarının anlamlı bir aracı etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

Birinci modelin anlamlı olan doğrudan ve dolaylı etkileri *B* değerleriyle birlikte Şekil 2.1’de gösterilmiştir.

Şekil 2.1 : Çalışma 1 - ATK Boyutları ve İşbirliği (ATİO.3) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler

² Bu etki Baron ve Kenny’nin (1986) kısmi aracılık etkisine karşılık gelmektedir.

2.2.2.2. Çalışma 1 - Model 2

İkinci modelde ATK'nin 5 alt boyutu yordayıcı; İÖ işbirliği puanı yordanan; özgecilik, narsisizm, psikopati ve Makyavelizm aracı değişkenler olarak alınmıştır.

İlk aşamada ahlaki temellerin işbirliği üzerindeki toplam etkisi anlamlı olarak bulunmuştur ($F_{(5, 165)} = 6.04, p = .00$) ve model toplam varyansın %16'sını açıklamaktadır. Alt boyutlar incelendiğinde, sadakat/ihanet ($B = .29, p = .04$) temelinin yüksek düzeyleri işbirliğinin yüksek düzeylerini yordamıştır.

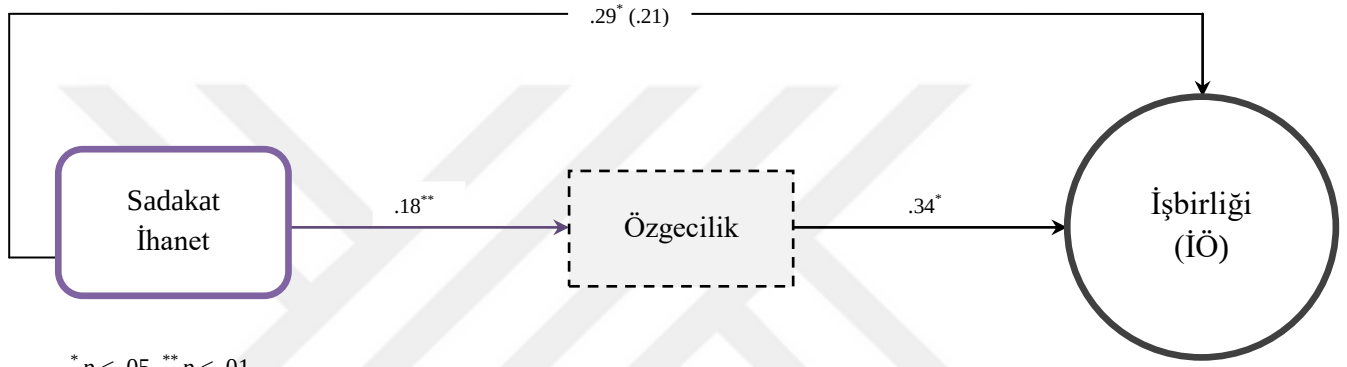
İkinci aşamada ATK boyutlarının aracı değişkenlerle ilişkileri incelenmiştir ve ahlaki temellerin özgeciliği anlamlı olarak yordadığı ($F_{(5, 165)} = 3.47, p = .01$) ve burada toplam varyansın %10'unu açıkladığı gözlenmiştir. Alt boyutların tekil etkilerine bakıldığında bakım/zarar ($B = .15, p = .05$) ve sadakat/ihanet ($B = .18, p = .01$) temellerinin yüksek düzeylerinin özgeciliğin yüksek düzeylerini anlamlı olarak yordadığı görülmüştür.

Karanlık üçlünün alt boyutları incelendiğinde, model 1'e benzer şekilde narsisizm üzerinde yordayıcı bir etkisi bulunmayan ahlaki temellerin psikopati alt boyutunu kısmen anlamlı olarak yordadığı ($F_{(5, 165)} = 2.14, p = .06$) ve varyansın %6'sını açıkladığı görülmüştür. Burada bakım/zarar alt boyutunun yüksek düzeyleri psikopatinin düşük düzeylerini yordamıştır ($B = -.41, p = .04$). Ahlaki temeller Makyavelizm üzerinde de anlamlı bir etkiye sahiptir ($F_{(5, 165)} = 3.71, p = .00$) ve bu etki Makyavelizm varyansının %10'unu açıklamaktadır. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde ise otorite/yıkım temelinin yüksek düzeylerinin Makyavelizm'in yüksek düzeylerini anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($B = .51, p = .01$).

Üçüncü aşamada, aracı ilişkilerin incelendiği dolaylı etki analizleri yürütülmüştür. Özgeciliğin aracı rolü değerlendirildiğinde sadakat/ihanet ($B = .06, SH = .04, 90\% GA [.01, .13]$) temellerinin işbirliğindeki yordayıcı etkisinde anlamlı bir aracılık rolü bulunduğu görülmüştür; sadakat/ihanet temeli arttıkça özgecilik artmakta ve bu da işbirliğini arttırmaktadır. Sadakat/ihanet temelinin hem doğrudan hem de özgecilik üzerinden işbirliği üzerinde olumlu ve anlamlı bir yordayıcılığı olduğundan, burada özgecilik tamamlayıcı aracılık özelliği sergilemektedir. Ahlaki

temellerin işbirliğine olan yordayıcı etkisinde karanlık üçlü alt boyutlarının anlamlı bir aracı etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

İkinci modelin anlamlı olan doğrudan ve dolaylı etkileri *B* değerleriyle birlikte Şekil 2.2’de gösterilmiştir.

Şekil 2.2 : Çalışma 1 - ATK Boyutları ve İşbirliği (İÖ) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler

2.2.2.3. Çalışma 1 - Model 3

Üçüncü modelde İÖAK'nin 7 alt boyutu yordayıcı; ATİÖ.3 işbirliği puanı yordanan; özgecilik, narsisizm, psikopati ve Makyavelizm aracı değişkenler olarak alınmıştır.

İlk aşamada işbirliği olarak ahlak boyutlarının işbirliği üzerindeki toplam etkisinin anlamlı bir farklılık yaratmadığı gözlenmiştir. Alt boyutlar ayrı ayrı da işbirliğini doğrudan yordayıcı bir etki göstermemiştir.

İÖAK boyutlarının aracı değişkenler üzerindeki etkilerinin incelendiği ikinci aşamada, boyutların genel olarak özgeciliği anlamlı olarak yordadığı ($F_{(7, 163)} = 2.48$,

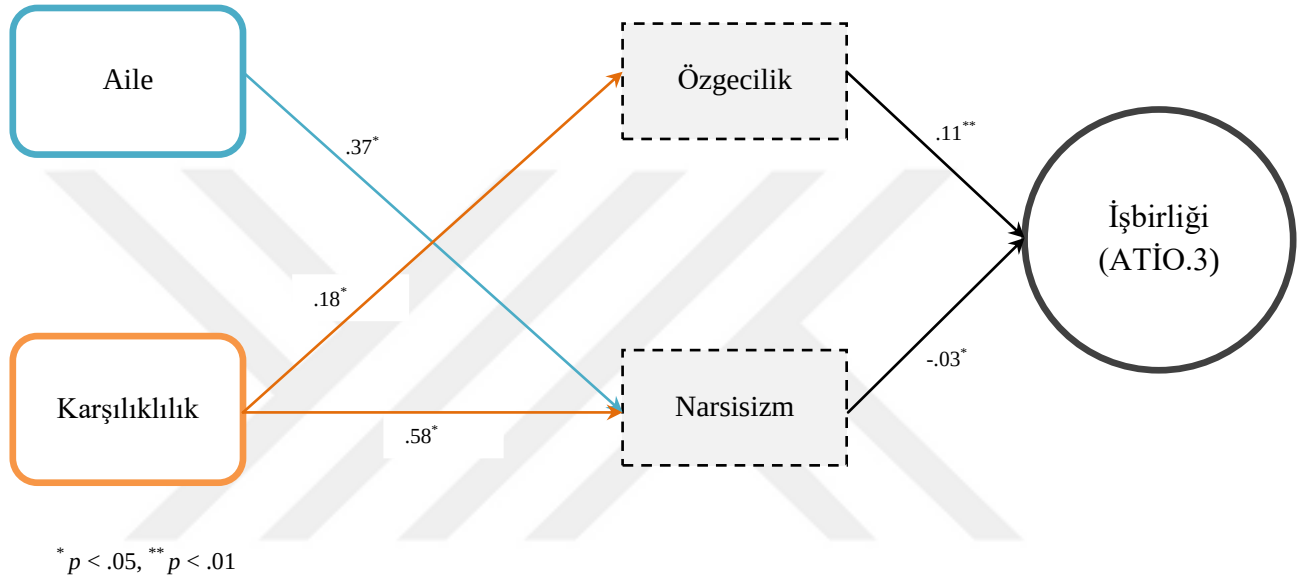
$p = .02$) ve burada toplam varyansın %10'unu açıkladığı görülmüştür. Boyutların tekil etkilerine göre karşılıklılık boyutunun yüksek düzeyleri özgeciliğin yüksek düzeylerini anlamlı olarak yordamaktadır ($B = .18, p = .02$).

İşbirliği olarak ahlakın boyutları karanlık üçlünün alt boyutu olan narsisizm üzerinde test edilmiş ve anlamlı bir yordayıcı etki gözlenmiştir ($F_{(7, 163)} = 2.78, p = .01$) ve bu etki varyansın %11'ini açıklamaktadır. İOAK boyutları ayrı ayrı incelendiğinde aile ($B = .37, p = .04$) ve karşılıklılık ($B = .58, p = .01$) boyutlarının narsisizmi anlamlı olarak yordadığı görülmüştür. Söz konusu boyutlar arttıkça narsisizm de artmaktadır. İOAK boyutlarının diğer karanlık üçlü alt boyutları üzerindeki yordayıcı etkileri incelendiğinde, psikopatinin anlamlı olarak yordandığı ($F_{(7, 163)} = 3.70, p = .00$) ve bu etkinin varyansın %14'ünü açıkladığı gözlenmiştir. Boyutlar tekil olarak incelendiğinde kahramanlık ($B = .32, p = .02$) boyutunun psikopatiyi arttırıcı ve mülkiyet ($B = -.74, p = .00$) boyutunun da psikopatiyi düşürücü bir yordayıcı etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Makyavelizm'in ise ($F_{(7, 163)} = 2.07, p = .05$) genelinde İOAK boyutları tarafından anlamlı olarak yordandığı ve bu etkinin Makyavelizmin varyansının %8'ini açıkladığı gözlenmiştir. Öte yandan boyutlar tekil olarak herhangi bir etkiye sahip değildir.

Üçüncü aşamada, aracı ilişkilerin incelendiği dolaylı etki analizleri yürütülmüştür. Özgecilik değerlendirildiğinde, karşılıklılık temelinin işbirliğindeki yordayıcı etkisinde özgeciliğin anlamlı bir yalnız dolaylı aracılık rolü bulunduğu görülmüştür ($B = .02, SH = .01, 90\% GA [.01, .04]$). Buna göre karşılıklılık alt boyutu arttıkça özgecilik artmakta ve bu da işbirliğini arttırmaktadır.

İOAK boyutlarının işbirliğine olan yordayıcı etkisinde, karanlık üçlü alt boyutlarının aracı etkileri incelenmiş; Makyavelizm ve psikopatinin anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Narsisizm alt boyutu incelendiğinde ise, aile ($B = -.01, SH = .01, 90\% GA [-.02, -.001]$) ve karşılıklılık ($B = -.02, SH = .01, 90\% GA [-.03, -.003]$) alt boyutlarının işbirliği üzerindeki yordayıcı etkilerinde narsisizmin anlamlı bir yalnız dolaylı aracılık rolü bulunduğu gözlenmiştir. Buna göre aile ve karşılıklılık alt boyutlarından alınan puanlar arttıkça narsisizm artmakta; artmış narsisizm de işbirliği puanlarını azaltmaktadır.

Üçüncü modelin anlamlı olan doğrudan ve dolaylı etkileri *B* değerleriyle birlikte Şekil 2.3'te gösterilmiştir.

Şekil 2.3 : Çalışma 1 - İOAK Boyutları ve İşbirliği (ATİO.3) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler

2.2.2.4. Çalışma 1 - Model 4

Dördüncü modelde İOAK'nin 7 alt boyutu yordayıcı; İÖ işbirliği puanı yordanan; özgecilik, narsisizm, psikopati ve Makyavelizm aracı değişkenler olarak alınmıştır.

İlk aşamada işbirliği olarak ahlak boyutlarının işbirliği üzerindeki toplam etkisi anlamlı olarak bulunmuştur ($F_{(7, 163)} = 5.95$, $p = .00$) ve model toplam varyansın %20'sini açıklamaktadır. Alt boyutlar incelendiğinde, itaat ($B = .33$, $p = .01$) ve

mülkiyet ($B = .41, p = .00$) boyutlarının yüksek düzeylerinin işbirliği puanlarındaki yükselişi anlamlı olarak yordadığı görülmüştür.

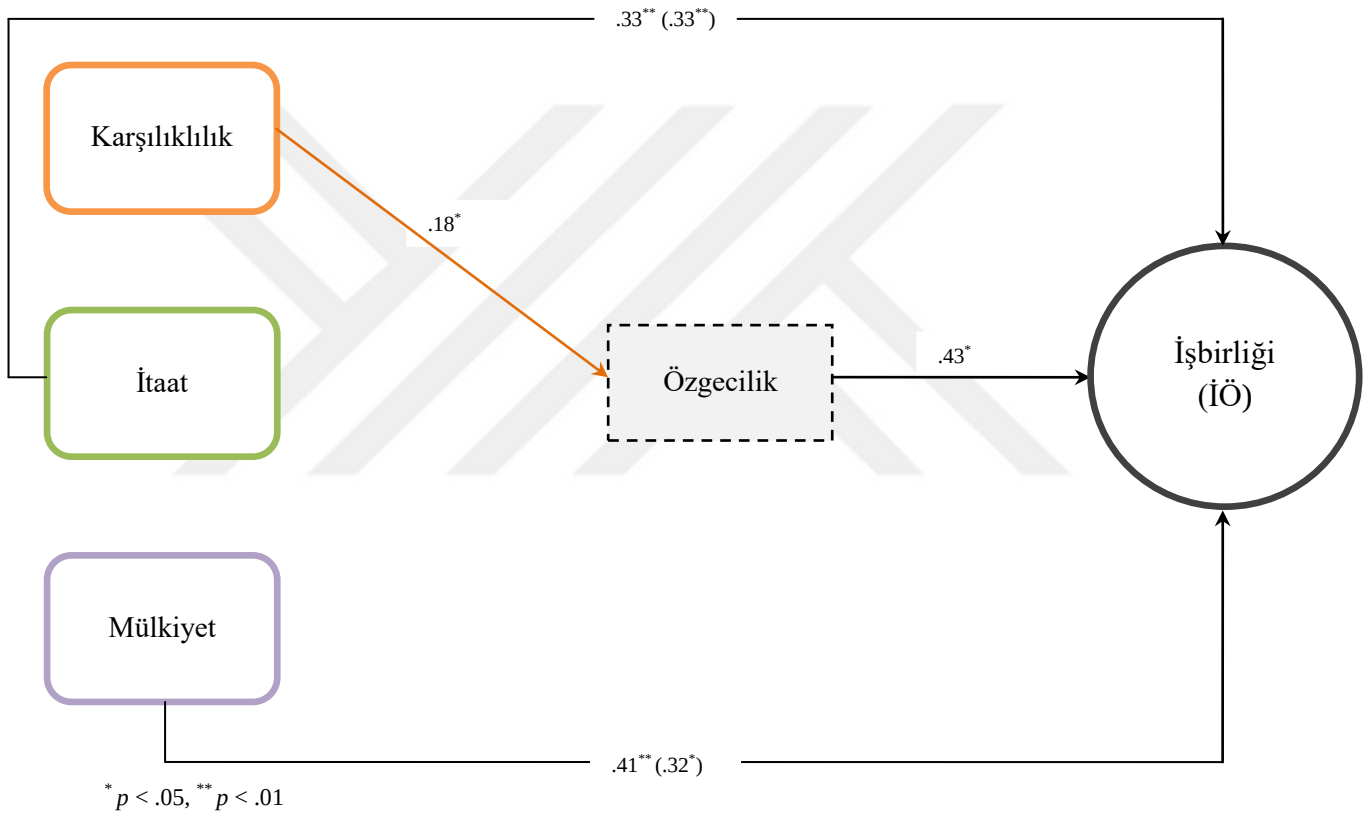
İOAK boyutlarının aracı değişkenler üzerindeki etkilerinin incelendiği ikinci aşamada, boyutların genel olarak özgeciliği anlamlı olarak yordadığı ($F_{(7, 163)} = 2.48, p = .02$) ve burada toplam varyansın %10'unu açıkladığı gözlenmiştir. Öte yandan karşılıklılık boyutunun yüksek düzeyleri özgeciliğin yüksek düzeylerini anlamlı olarak yordamaktadır ($B = .18, p = .02$).

İşbirliği olarak ahlakın boyutları karanlık üçlünün alt boyutu olan narsisizm üzerinde test edilmiş model 3'e oldukça benzer şekilde ve anlamlı bir yordayıcı etki gözlenmiştir ($F_{(7, 163)} = 2.20, p = .04$) ve bu etki varyansın %9'unu açıklamaktadır. İOAK boyutları ayrı ayrı incelendiğinde aile ($B = .37, p = .04$) ve karşılıklılık ($B = .58, p = .01$) ve boyutlarının narsisizmi anlamlı olarak yordadığı görülmüştür. Söz konusu boyutlar arttıkça narsisizm de artmaktadır. İOAK boyutlarının diğer karanlık üçlü alt boyutları üzerindeki yordayıcı etkileri incelendiğinde, psikopatinin anlamlı olarak yordandığı ($F_{(7, 163)} = 3.70, p = .00$) ve bu etkinin varyansın %14'ünü açıkladığı gözlenmiştir. Boyutlar tekil olarak incelendiğinde kahramanlık ($B = .32, p = .02$) boyutunun psikopatiyi arttırıcı ve mülkiyet ($B = -.74, p = .00$) boyutunun da psikopatiyi düşürücü bir yordayıcı etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Makyavelizm'in ise ($F_{(7, 163)} = 2.20, p = .04$) genelinde İOAK boyutları tarafından anlamlı olarak yordandığı ve bu etkinin Makyavelizm varyansının %9'unu açıkladığı gözlenmiştir. Öte yandan boyutlar tekil olarak herhangi bir etkiye sahip değildir.

Üçüncü aşamada, aracı ilişkilerin incelendiği dolaylı etki analizleri yürütülmüştür. Özgecilik değerlendirildiğinde, karşılıklılık temelinin işbirliğindeki yordayıcı etkisinde özgeciliğin anlamlı bir aracılık rolü bulunduğu görülmüştür ($B = .08, SH = .05, 90\% GA [.01, .17]$). Buna göre karşılıklılık alt boyutu arttıkça özgecilik artmakta ve bu da işbirliğini arttırmaktadır. Özgeciliğin karşılıklılık boyutunun işbirliğine giden yolundaki aracı rolü yalnız dolaylı aracılıktır. Bu bulgular model 3'e oldukça benzer niteliktedir. Öte yandan itaat ve mülkiyet boyutlarının bu modelde aracı değişkenlerle ilişki kurmaksızın işbirliğini doğrudan yordayıcı etkiye sahip olması yalnız doğrudan etki olarak tanımlanmaktadır. Son

olarak İOAK boyutlarının işbirliğine olan yordayıcı etkisinde, karanlık üçlü alt boyutlarının aracı bir etki sergilemedikleri görülmüştür.

Dördüncü modelin anlamlı olan doğrudan ve dolaylı etkileri *B* değerleriyle birlikte Şekil 2.4'te gösterilmiştir.

Şekil 2.4 : Çalışma 1 - İOAK Boyutları ve İşbirliği (İÖ) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler

Araştırmanın birinci sorusu, ATK ve İOAK boyutlarının işbirliği üzerinde yordayıcı etkisi olup olmadığı ve bu yordayıcı etkinin İOAK için kuramın çıkış noktası gereği ATK'ye göre işbirliğini daha açıklayıcı olup olmadığı üzerinedir. Birinci çalışmanın bulguları araştırma soruları bağlamında değerlendirildiğinde, ATK ve İOAK'nin İÖ ile hesaplanan işbirliğini anlamlı olarak yordadığı ve bu yordayıcılıkta İOAK'nin işbirliği üzerindeki açıklayıcılığının (%20) ATK'den (%16) bir miktar fazla olduğu görülmüştür. ATİO.3 ile ölçülen işbirliğinde ise yalnızca ATK'nin anlamlı bir yordayıcı etkisi olmuştur ve bu da işbirliği varyansının %8'lik bir dilimini açıklamıştır. Söz konusu bulgular araştırmanın ilk sorusuna cevap niteliğindedir. Kuramların boyutlarının işbirliğini genel olarak yordadığı sonucuna varılabilir; ancak İOAK'nin açıklayıcılığının ATK'den büyük bir fark yaratmaması ve ATİO.3 işbirliği ölçümünde yordayıcı etkisinin bulunmaması tartışma konusudur.

Araştırmanın ikinci sorusu özgecilik, empatik eğilim ve karanlık üçlü kişilik örüntüsünün aracı rolünü incelemek üzerinedir. Burada özgecilik ve empatinin temeller ile işbirliği arasında beklenen ilişkiyi desteklemesi; karanlık üçlünün ise bu ilişkiyi olumsuz yönde etkilemesi beklenmiştir. Aracı etkilerin odağa alındığı araştırmanın ikinci sorusu için, birinci çalışma kapsamında empatinin etkisi sınanamamıştır. Kuramlardan işbirliğine giden yolda özgeciliğin genel olarak işbirliğini arttırıcı bir aracı etkisi olduğu görülürken, karanlık üçlünden yalnızca model 3'te narsisizmin işbirliğini düşürücü bir aracı etkisi olduğu görülmüştür.

Bireyci veya toplulukçu kültürel özelliklere sahip olmanın evrimsel ahlaki temeller ile işbirliği arasındaki ilişkiyi birbirinden farklı şekilde etkileyip etkilemeyeceğinin araştırıldığı üçüncü soru ise, yapılan ilk çalışma kapsamında kültürel özelliklerin moderatör etkisi sınanamadığından cevaplanamamıştır. Örneklemenin bireyci, toplulukçu ve nötr olmak üzere üç gruba atanmasıyla sınanmak istenen kültürün moderatör etkisi için, katılımcılara kültürel ön hazırlık çalışması uygulanmıştır (Ek 2). Burada katılımcıların bireyci veya toplulukçu özelliklerinin bilişsel olarak aktive edilmesi için ilgili özelliği temsil eden açık uçlu cümleler oluşturmaları beklenmiştir. Nötr grup ise diğer gruplarla aynı bilişsel yorgunluğun sağlanması adına ilgisiz bir konu üzerine cümleler kurmuştur. Ancak ilk olarak gruplara seçkisiz atama aşamasında, kullanılan çevrimiçi programdan kaynaklı

olarak grup daşılımlarında eşitliğin sağlanamadığı görülmüştür. Buna rağmen y r t len analizlerde gruplar arasında bir farklılaşma olmaması, uzun test bataryası dolayısıyla katılımcıların zihinsel yorgunluklarının artmış olabileceğini ve bu tarz bir ön hazırlık çalışmasının  evrimi i koşullarda işlemeyebileceğini düşündürmüştür. Bu nedenle diğer çalışmada kültürel etkileri anlamak amacıyla başka bir ölçek kullanılması planlanmıştır.

Nispeten küçük bir örneklemede test edilen birinci çalışmanın, daha geniş kapsamlı yürütülmesi planlanan ikinci çalışmanın bir  n hazırlığı olduğu söylenebilir. Buradan elde edilen sonuçlar, ikinci çalışmada kullanılan ölçeklerde daha işlevsel değişikliklere gidilmesine yardımcı olmuştur. Öte yandan birinci çalışma kapsamında yeni bir işbirliği  l eği için kültürel adaptasyon çalışması da yapılmıştır (  ; Yerlikaya ve Doğruyol, 2020).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞMA 2

3.1. Yöntem

3.1.1. Araştırma Deseni

İnsan ahlakının evrimsel temellerini işbirliği eğilimleri üzerinden anlamaya çalışan İOAK ve ATK gereği, ikinci çalışmada insanların işbirliği davranışını deneysel olarak incelemek amaçlanmıştır¹. Davranışın doğal halini inceleyebilmek için katılımcılar araştırmanın amacı ve ilk yönergeler açısından bilinçli olarak yanıltılmış ve işbirliği eğilimleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda katılımcılara ayrıntılı bir açıklama ve özür sunulmuş; etik açıdan korunumları gözetilmiştir.

Bu çalışmada işbirliğini ölçmek amacıyla, birinci çalışmada diğer senaryolara göre daha iyi işleyen ölçek olması açısından ATİO odak noktasına alınarak, öğrenci katılımcılara Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu-Yanıltma (ATİO-Y) oynatılmıştır. Öğrencilere araştırmaya katılımları sonucu alacakları puanların oyunda yapacakları tercihlerin sonuçlarına göre belirleneceği bilgisi verilmiştir. Dolayısıyla katılımcıların yaptıkları işbirliği tercihlerinin gerçek davranışlarını temsil ettiği düşünülmektedir. Bununla birlikte birinci çalışma kapsamında uyarlanmış olan işbirliği tutumunu ölçmeye yönelik İÖ de bir diğer işbirliği ölçümü olarak kullanılmıştır.

Birinci çalışmada başarı sağlayamayan kültürel manipülasyon nedeniyle, bireyci ve toplulukçu kültürel özellikler bu çalışmada başka bir ölçek (Bireycilik ve Toplulukçuluk Ölçeği) ile değerlendirilerek aracı değişken olarak ele alınmıştır. Çevrimiçi ortamda veri toplamanın manipülasyon için yeterli kontrolü

¹ Yılmaz, Harma ve Doğruyol (2021), İOAK'nin ölçeğini Türkiye'de sınıadıkları araştırmalarında, sonraki çalışmaların işbirliği davranışını deneysel olarak veya ekonomik oyunlar oynatarak incelemelerinin faydalı olacağını önermişlerdir.

sağlayamaması ve test bataryasının uzunluğunun katılımcılarda zihinsel yorgunluğa sebep olabilmesi nedenleriyle bu noktada bir model değişikliğine gidilmiştir. Ahlakı evrimsel olarak ele alan kuramların çıkış noktaları gereği daha temel bir yapıdan bahsettikleri; bu temel yapıların üzerine inşa edilen ahlak fenomeninin üzerinde kültürel etkinin aracı bir rol üstlenebileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla bu ikinci çalışmada, bireyci ve toplulukçu kültürel özelliklerin moderatör değil aracı olduğu bir model tasarlanmıştır. Yine birinci çalışmada iyi işlemeyen Gözler Testi yerine empati eğilimi Temel Empati Ölçeği ile incelenmiştir. Onun dışında özgecilik ve karanlık üçlü özellikleri de aynı şekilde aracı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir.

Sonuç olarak ikinci araştırmada, ATK'nin beş ve İOAK'nin yedi boyutu yordayıcı; yanıltma içeren ATİO-Y ve tutum ölçen İÖ yordanan değişkenler olarak alınmış; bu ilişkiye katkıları araştırılan aracı değişkenler ise özgecilik, empati, karanlık üçlü ve bireyci-toplulukçu kültürel özellikler olmuştur.

Analizlerde öncelikle değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiş, ardından yordayıcılık ve aracı ilişkilerini araştırmak amacıyla regresyon analizleri yürütülmüştür.

3.1.2. Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini 868 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Anlaşma sağlanan akademisyenlerin desteğiyle dört devlet ve üç vakıf üniversitesinden veriler toplanmış, gönüllülük esas alınarak araştırmaya katılım sonucu öğrencilere ders kredisi verilmiştir. Örneklemin 685'i kadın ve 183'ü erkektir ve %96'sı 18-29 yaş aralığında bulunmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %90'ı orta-iyi sosyoekonomik düzeydedir ve %67'si hayatının büyük kısmını büyükşehirde geçirdiğini belirtmiştir. Dini inanç açısından katılımcıların büyük kısmı kendini Müslüman (%69); bir kısmı ise Deist (%16) veya Ateist (%9) olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte katılımcıların %6'sı Agnostik, Hristiyan, Yahudi, enerjiye inanan veya kararsız olduğunu belirtmiştir. Örneklemin politik yöneliminin genellikle kararsız (%42) veya sol görüşe yakın (%43), bir kısmının ise sağ görüşe yakın (%14) olduğu

gözlenmiştir. Bunun dışında katılımcılar ayrıca kendilerini Atatürkçü, Liberal, Demokrat veya Apolitik olarak değerlendirmişlerdir (%6). Araştırma örnekleminin ayrıntılı betimlemesi Tablo 3.1’de sunulmuştur.

Tablo 3.1 : Çalışma 2 - Katılımcıların Demografik Bilgileri

Sayı (N)	868
Cinsiyet	
Kadın	685 (%80)
Erkek	183 (%20)
Yaş [ortalama (SS)]	21.8 (2.9)
Sosyoekonomik Düzey	
Çok iyi	23 (%2.6)
İyi	276 (%31.8)
Orta	502 (%57.8)
Düşük	63 (%7.3)
Çok düşük	4 (%0.5)
Yaşanılan yer	
Büyükşehir	579 (%66.7)
Şehir	112 (%12.9)
İlçe/Belde	145 (%16.7)
Köy	32 (%3.7)
Dini inanç	
Müslüman	598 (%68.9)
Deist	139 (%16)
Ateist	76 (%8.8)
Diğer	51 (%5.9)
Politik görüş	
Sağ ve Sağ’a yakın	124 (%14)
Orta/Kararsız	366 (%42.2)
Sol ve Sol’a yakın	376 (%43.3)

3.1.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada daha önce yürütülen birinci çalışmada kullanılan Demografik Form, Ahlaki Temeller Ölçeği, İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği, Prososyal Niyet Anketi ve Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği’nin aynıları ile İşbirliği Ölçeği’nin uyarlanmış hali kullanılmıştır.

3.1.3.1. Demografik Form (DF)

Katılımcıların yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey, yaşadıkları yer, dini inanç ve politik görüşlerine yönelik bilgilerinin alındığı formdur (Ek 1).

3.1.3.2. Ahlaki Temeller Ölçeği (ATÖ)

ATÖ'nün boyutları ikinci çalışma kapsamında incelendiğinde; iç tutarlılık katsayıları bakım/zarar için .56, adalet/hilekârlık için .53, sadakat/ihanet için .65, otorite/yıkım için .74 ve kutsallık/bozulma için .75 şeklindedir (ayrıca Bkz. 2.1.3.3).

3.1.3.3. İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği (İOAÖ)

İOAÖ'nün boyutlarının iç tutarlılık katsayıları bu çalışmada; aile için .82, grup için .78, karşılıklılık için .68, kahramanlık için .78, itaat için .88, adalet için .59 ve mülkiyet için .44'tür (ayrıca Bkz. 2.1.3.4.).

3.1.3.4. Prososyal Niyet Anketi (PNA)

PNA'nın bu çalışmadaki iç tutarlılık katsayısı .51 olarak hesaplanmıştır (ayrıca Bkz. 2.1.3.6.).

3.1.3.5. Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği (KKÜÖ)

KKÜÖ'nün boyutlarının iç tutarlılık katsayıları; narsisizm için .68, psikopati için .71 ve Makyavelizm için .80 olarak bulunmuştur. Bununla birlikte ölçeğin toplamı hesap edildiğinde, iç tutarlılığı .85'tir (ayrıca Bkz. 2.1.3.7.).

3.1.3.6. İşbirliği Ölçeği (İÖ)

Önceki çalışmada geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış İÖ'nün bu çalışmada kullanılan 11 maddelik son halinin (Ek 11) iç tutarlılık katsayısı ise .87'dir (ayrıca Bkz. 2.1.3.10.).

3.1.3.7. Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu – Yanıltma (ATİO-Y)

Birinci çalışmada kullanılan ATİO senaryosu, bu çalışmada katılımcıların gerçek işbirliği davranışlarını gözlemlemek amacıyla yanıltma içeren bir versiyona dönüştürülmüştür (Ek 12). Oyunun içeriği ve puanlaması ATİO ile aynı olmasına karşın, ATİO-Y’de öğrencilere bir süreliğine gerçekten de bu oyunun sonuçlarına göre derslerine eklenecek puanın miktarının belirleneceği düşündürülmüştür. Buradan yola çıkarak sosyal beğenirliğe göre daha işbirlikçi davranma olasılığının önüne geçerek doğal davranışın gözlemlenmesi amaçlanmıştır. Uygulama sonrasında öğrenciler ile yanıltma durumuyla ilgili olarak bir bilgilendirme metni paylaşılmıştır (Ek 13).

Yanıltma aşamasında, öğrencilere yaptıkları tercihlerin raslantısal olarak başka bir öğrencinin tercihiyle eşleştirileceği ve alacakları puanın bu şekilde belli olacağı belirtilmiştir. Ayrıca oyun öğrencilere üç kez oynatılmış ve bu oyunlardan yine rastlantısal olarak birinin cevabının seçilerek işleme alınacağı bilgisi verilmiştir. Böylece ATİO ile benzer şekilde ATİO-Y için de 0-3 arası bir işbirliği puanı oluşturulmuştur ve iç tutarlılık katsayısı .64 olarak hesaplanmıştır. Son olarak katılımcılardan bu ve benzeri durumlardaki işbirliği eğilimlerini 7’li Likert ile değerlendirmeleri istenmiştir (ATİO-YL).

3.1.3.8. Bireycilik ve Toplulukçuluk Ölçeği (BTÖ)

Oyserman, Coon ve Kimmelmeier (2002) tarafından geliştirilen orijinal ölçek, araştırmacıların meta-analiz çalışmalarında Bireyci ve Toplulukçu kültürel özellikleri ölçmeye çalışan başka ölçeklerin derlenmesi ile oluşturulmuştur. Madde sayısı 36 olan ölçek, kültürel özelliklerin altı alt boyutunu belirlemeyi amaçlamaktadır: Bireycilik için üç (başarıya önem verme, özgünlüğe önem verme ve özgürlüğe önem verme; örn. “Diğer insanlardan farklı olmayı tercih ederim”), toplulukçuluk için üç (aile, kişiler arası ilişkiler ve grup içi kadercilik; örn. “Kendi kişisel çıkarımı ait olduğum grubun yararı için feda ederim”) alt boyut bulunmaktadır. Kabul edilebilir düzeyde güvenilir ve geçerli olan ölçeğin Türkçeye uyarlamasını Öztürk, Kılıçaslan Gököğlu ve Kütahnecioğlu İnan (2019) gerçekleştirmiştir ve uyarlama çalışmasında

da boyutlar kısmen de olsa desteklenmiştir. Ölçekte yer alan ifadeler, katılımcılar tarafından 7’li Likert tipi (“1” Hiç katılmıyorum - “7” Tamamıyla katılıyorum) ölçek üzerinde değerlendirilmektedir (Ek 14). Bu çalışmada ölçeğin her bir boyutunun iç tutarlılık katsayıları; başarı için .78, özgünlük için .77, özgürlük için .69, aile için .84, kişiler arası ilişkiler için .69 ve grup içi kadercilik için .90 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte ölçek iki boyutlu olarak değerlendirildiğinde; bireycilik için iç tutarlılık katsayısı .87 iken, toplulukçuluk için .89 olarak bulunmuştur.

3.1.3.9. Temel Empati Ölçeği (TEÖ)

Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından bireylerin empatik eğilimlerini araştırmak amacıyla geliştirilen 20 maddelik ölçeğin 11 maddesi duygusal empatiyi ölçmeyi amaçlarken (örn. “Arkadaşım başarılı olduğunda onun ne kadar mutlu olduğunu anlayabilirim”); 9 maddesi bilişsel empatiye yönelik ifadeler (örn. “Arkadaşımın hissettiklerine çoğunlukla kendimi kaptırırım”) içermektedir. 5’li Likert tipi bir skalada (“1” Hiç katılmıyorum - “5” Tamamen katılıyorum) değerlendirilen ölçeğin güvenilirliği ile geçerliliği iyi düzeylerde bulunmuştur. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın (2010) tarafından yürütülmüştür ve empati düzeyini belirlemek için güvenilir ve geçerli bir uyarlama ölçek olduğuna karar verilmiştir. Ölçekten alınan düşük puanlar düşük empatiyi simgelerken, yüksek puanlar da katılımcının yüksek empati düzeyini belirtmektedir (Ek 15). Bu çalışma kapsamında TEÖ’nün duygusal empati boyutunun iç tutarlılık katsayısı .83 iken; bilişsel empati boyutu .84 olarak hesaplanmıştır. Genel olarak empati eğilimi için tüm ölçeğin iç tutarlılığı da .83’tür.

3.1.4. İşlem

Verilerin toplandığı üniversitelerde anlaşma sağlanan akademisyenler aracılığıyla çalışmanın test bataryası SurveyMonkey linki halinde öğrencilere ulaştırılmıştır. Her bir akademisyen, gönüllü olarak katılım sağlanması beklenen bu araştırma için, tam katılım sağlayan öğrencilere kendi derslerinin final notu için bir ek puan ekleyeceğini duyurmuştur. Söz konusu ek puanın miktarının ise araştırma

sonucunda belirleneceğini ifade etmişlerdir. Böylece öğrenciler yanıltma oyunu içeren araştırmaya uygun şekilde hazırlanmışlardır.

İnternet ortamında veri toplamayı sağlayan SurveyMonkey linki üzerinden anketleri dolduran öğrenciler, giriş sayfasında bilgilendirilmiş onamlarının alınması sonrası sırasıyla DF, ATİO-Y, İÖ, ATÖ, İOAÖ, PNA, BTÖ, TEÖ ve KKÜÖ bataryalarını doldurmuştur. DF'den dini ve politik yönelimlerini araştıran sorular bir ön etki yaratmaması amacıyla anketler bittikten sonra sorulmuştur. Test bataryasının en sonunda ise öğrencilerin okulu, ek not alacakları dersin ismi, dersi veren akademisyenin ismi ve numaralarının bilgisi alınmıştır.

Öğrencilerin kendi aralarında konuşmalarını ve yanıltma tekniğinin işlemlerini engelleme ihtimallerini kontrol etmek amacıyla, yanıltma ile ilişkili bilgilendirme metni tüm veriler toplandıktan sonra akademisyenler tarafından toplu olarak duyurulmuştur. Öğrencilerin numaraları listelenip ilgili akademisyene, kendi belirlediği ve her öğrenci için eşit bir miktarda ek not verebilmesi amacıyla ulaştırılmıştır. Katılımları neticesinde öğrenciler, oyunlar sırasında aldıkları puana göre değil, eşit miktarda ek not almışlardır.

3.1.5. Veri Analizi

İlk etapta, hazırlayıcı analizler yapılmıştır ve verinin beklenen sayıtları karşıladığı görülmüştür. Ardından çoklu aykırı puanlar, Mahalanobis uzaklığı ile test edilmiş ve sonuçlarda ($\chi^2(17) = 40.79, p = .001$) 24 katılımcının çoklu aykırı skorlara sahip olduğu anlaşılmıştır. Ancak aykırı skorlara sahip katılımcıların toplam örneklem büyüklüğüne oranla çok az olması ve analiz sonuçlarını değiştirmemesi nedeniyle, bu katılımcılar veri setinden çıkarılmamıştır.

Bulgular kısmında ilk olarak çalışmada kullanılan ana değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri hesaplanmıştır. Ardından, çalışma değişkenleri arasındaki ikili ilişkileri test etmek amacıyla Pearson korelasyonları incelenmiştir. Son olarak çalışmanın hipotezlerini test edebilmek amacıyla doğrudan ve dolaylı etkilerin incelendiği dizi aracı etkili model test edilmiştir. Ana analizlere ilave olarak cinsiyet

değişkeni ile ana değişkenler arası ve İÖ ile ATİO-Y arası ilişkileri incelemek amacıyla iki ayrı bağlantısız örneklem t-testi yapılmıştır. Ardından ATK ve İOAK boyutları arasındaki korelasyonlar sunulmuştur.

3.2. Bulgular

Çalışmada kullanılan işbirliği ölçümleri (ATİO-Y, ATİO-YL ve İÖ), ahlaki temeller (ATK ve İOAK), özgecilik, empati, karanlık üçlü ve kültürel özelliklerle ilişkili tüm değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3.2’de sunulmuştur.

Tablo 3.2 : Çalışma 2 - Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
İşbirliği -ATİO-Y	868	1.95	1.09	.00	3.00
İşbirliği - ATİO-YL	868	4.25	2.00	.00	7.00
İşbirliği - İÖ	868	44.68	7.00	11.00	55.00
ATK - Bakım/Zarar	868	29.25	4.17	14.00	36.00
ATK - Adalet/Hilekârlık	868	30.68	3.41	15.00	36.00
ATK - Sadakat/İhanet	868	24.77	5.20	7.00	36.00
ATK - Otorite/Yıkım	868	22.02	5.87	6.00	36.00
ATK - Kutsallık/Bozulma	868	22.24	6.42	7.00	36.00
İOAK - Aile	868	22.41	5.43	7.00	33.00
İOAK - Grup	868	25.06	4.58	6.00	33.00
İOAK - Karşılıklılık	868	25.69	4.01	13.00	33.00
İOAK - Kahramanlık	868	21.51	5.31	6.00	33.00
İOAK - İtaat	868	18.74	6.00	6.00	33.00
İOAK - Adalet	868	27.83	3.70	15.00	33.00
İOAK - Mülkiyet	868	24.96	3.48	10.00	33.00
Özgecilik	868	17.23	3.19	3.00	21.00
Bireycilik	868	92.75	12.73	35.00	119.00
B – Başarı	868	31.49	5.97	7.00	42.00
B – Özgün	868	33.98	5.10	9.00	42.00
B – Özgür	868	27.28	4.30	11.00	35.00
Toplulukçuluk	868	93.13	17.34	40.00	133.00
T – Aile	868	38.10	7.18	12.00	49.00
T – Kişilerarası İlişkiler	868	28.15	5.68	9.00	42.00
T – Grup İçi Kadercilik	868	26.88	8.61	6.00	42.00
Empati	868	79.91	9.02	41.00	100.00
Bilişsel Empati	868	38.13	4.15	21.00	45.00
Duygusal Empati	868	41.79	6.55	16.00	55.00
Karanlık Üçlü Kişilik	868	93.00	22.16	37.00	174.00
KÜ – Narsisizm	868	32.87	8.61	10.00	59.00
KÜ – Psikopati	868	23.37	8.48	9.00	62.00
KÜ – Makyavelizm	868	36.77	10.61	9.00	63.00

B: Bireyci kültür boyutu; T: Toplulukçu kültür boyutu; KÜ: Karanlık üçlü

3.2.1. İkinci Çalışmada Kullanılan Değişkenler Arası İlişkiler

Bu bölümde öncelikle çalışmada kullanılan yordanan değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir. İşbirliğini ölçmeyi amaçlayan yordanan değişkenlerin aynı zamanda literatürde birbiriyle iç içe geçmiş şekilde araştırılabildiği ancak daha farklı bir kavram olduğu düşünülen özgecilik ile de ilişkilerine bakılmıştır.

İlk olarak ATİO-Y ile aynı ölçeğin Likert puanlamasını içeren ATİO-YL arasında oldukça yüksek bir korelasyon olduğu gözlenmiştir ($r = .76, p = .00$). Katılımcıların yanıltma içeren ATİO-Y ölçümü sonrası, genel olarak senaryoya verecekleri cevabı kendi eğilimlerine göre değerlendirmeleri istenen ATİO-YL'ye de tutarlı cevaplar verdikleri görülmüştür. Öte yandan ATİO-Y ile İÖ arasında düşük düzeyde bir ilişki olduğu gözlenmiştir ($r = .23, p = .00$). Özgecilekle ise iki yordanan değişken de (ATİO-Y: $r = .10, p = .00$; İÖ: $r = .31, p = .00$) düşük ama anlamlı bir korelasyon sergilemiştir (Tablo 3.3).

Tablo 3.3 : Yordanan Değişkenler ve Özgecilik Arası Korelasyonlar

	ATİO-Y	ATİO-YL	İÖ	Özgecilik
ATİO-Y	1			
ATİO-YL	.76**	1		
İÖ	.23**	.26**	1	
Özgecilik	.10*	.06	.31**	1

* $p < .05$, ** $p < .001$

Tablo 3.4'te işbirliğini ölçen yordanan değişkenler ile yordayıcı ve aracı olan diğer tüm değişkenler arasındaki ilişkiler sergilenmiştir. Bu analizde ATK ve İOAK'nin alt boyutları ile yordanan değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, genel olarak İÖ'den alınan işbirliği puanları ile düşük/orta düzeylerde anlamlı ve olumlu ilişkiler olduğu gözlenmiştir ($r = .16$ ile $.38$ arası). Bu ilişkiler ATİO ile genel olarak anlamsızdır. Toplulukçuluk ve empati ile ilişkili değişkenlerin de İÖ ile orta düzeylerde anlamlı ve olumlu korelasyonlara sahip oldukları görülmüştür ($r = .26$ ile

.40 arası). Diğer taraftan işbirliği ile karanlık üçlü arası ilişkilerin olumsuz yönde anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır ($r = -.14$ ile $-.20$ arası).

Tablo 3.4 : Yordanan Değişkenler ile Alt Boyutlarıyla Birlikte Yordayıcı ve Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar

	ATİO-Y	ATİO-L	İÖ
Bakım / Zarar	.09*	.07	.21***
Adalet / Hilekârlık	.11**	.08*	.16***
Sadakat / İhanet	-.01	-.03	.29***
Otorite / Yıkım	-.05	-.03	.23***
Kutsallık / Bozulma	-.03	-.02	.20***
Aile	-.03	-.05	.24***
Grup	.02	.04	.38***
Karşılıklılık	.04	.03	.22***
Kahramanlık	-.05	-.07*	.19***
İtaat	-.07*	-.07*	.23***
Adalet	.06	.06	.17***
Mülkiyet	.10**	.05	.22***
Özgecilik	.10**	.06	.31***
Empati	.09*	.12***	.31***
Bilişsel Empati	.05	.07*	.26***
Duygusal Empati	.09**	.12***	.27***
Bireycilik	-.11**	-.12***	.04
B-Başarı	-.08*	-.09**	.07*
B-Özgünlük	-.08*	-.11**	.06
B-Özgürlük	-.13***	-.09**	-.07
Toplulukçuluk	.02	-.01	.40***
T-Aile	-.01	-.02	.34***
T-Kişilerarası ilişkiler	.11**	.10**	.33***
T-Grup içi kadercilik	-.03	-.06	.30***
Karanlık üçlü	-.19***	-.20***	-.16***
Narsisizm	-.14***	-.16***	-.04
Psikopati	-.14***	-.14***	-.20***
Makyavelizm	-.17***	-.19***	-.14***

B: Bireyci kültür boyutu; T: Toplulukçu kültür boyutu.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Aracı değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde ise özgeciliğin empati, bireycilik ve toplulukçuluk ile düşük/orta seviyelerde anlamlı olarak olumlu korelasyonlar sergilediği ($r = .19$ ile $.27$ arası); karanlık üçlü ($r = -.09$, $p = .01$) ile de ters yönde anlamlı ve düşük bir ilişki içerisinde olduğu gözlenmiştir. Bireycilik de hem toplulukçuluk ($r = .29$, $p = .00$) hem de karanlık üçlü ($r = .40$, $p = .00$) ile olumlu ve orta düzeyde anlamlı ilişki sergilerken, toplulukçuluk ile empati arasında orta derecede olumlu korelasyon olduğu gözlenmiştir ($r = .25$, $p = .00$; Bkz. Tablo 3.5).

Tablo 3.5 : Çalışma 2 - Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar²

	Özgecilik	Empati	Bireycilik	Toplulukçuluk	Karanlık üçlü
Özgecilik	1				
Empati	.23**	1			
Bireycilik	.19**	.12	1		
Toplulukçuluk	.27**	.25**	.29**	1	
Karanlık Üçlü	-.09*	-.23**	.40**	.04	1

* $p < .01$, ** $p < .001$

Son olarak ATK ve İOAK boyutları ile aracı değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir (Tablo 3.6). Özgecilik iki kuramın da tüm boyutlarının düşük de olsa anlamlı ve olumlu bir ilişki sergilediği görülmüştür ($r = .10$ ile $.30$ arası). Empati de birçok boyutla anlamlı ve olumlu bir korelasyon içerisindeyken, otorite/yıkım, kutsallık/bozulma ve itaat boyutlarıyla anlamlı bir ilişki göstermemiştir. Öte yandan kültürel alt boyutların tümüyle kuramların boyutlarının pozitif ve anlamlı bir ilişki içerisinde oldukları gözlenmiştir. Özellikle toplulukçuluğun sadakat/ihanet, otorite/yıkım, kutsallık/bozulma, aile, grup ve itaat ile yüksek korelasyonlar sergilediği dikkat çekmiştir ($r = .53$ ile $.65$ arası). Diğer taraftan bireyci kültürel boyut ile ATK'nin bireyselleştirici grubu arasında dikkate değer bir ilişki olmadığı

² Aracı değişkenlerin alt boyutlarının da dahil edildiği korelasyon tablosu için Bkz. Ek 16.

gözlenmiştir. Karanlık üçlü ile kuramların boyutları arasında ise düşük veya anlamsız ilişkiler olduğu görülmüştür.

Tablo 3.6 : Çalışma 2 - ATK ve İOAK Boyutları ile Aracı Değişkenler Arası Korelasyonlar³

	BZ	AH	Sİ	OY	KB	Aile	Grup	Karş.	Kahr.	İtaat	Ada.	Mülk.
Ö	.24***	.18***	.24***	.11**	.10**	.18***	.30***	.19***	.16***	.11**	.16***	.20***
E	.32***	.22***	.13***	.03	.04	.14***	.24***	.21***	.12**	.02	.21***	.19***
B	.21***	.24***	.28***	.25***	.16***	.28***	.32***	.30***	.34***	.25***	.21***	.06
T	.24***	.12***	.65***	.65***	.59***	.58***	.53***	.39***	.47***	.61***	.14***	.22***
KÜ	-.09**	-.04	.12***	.14***	.04	.17***	.06	.09*	.18***	.15***	.01	-.21***

BZ: ATK bakım/zarar; AH: ATK adalet/hilekârlık; Sİ: ATK sadakat/ihanet; OY: ATK otorite/yıkım; KB: ATK kutsallık/bozulma; Karş: İOAK karşılıklılık; Kahr: İOAK kahramanlık; Ada: İOAK adalet; Mülk: İOAK mülkiyet; Ö: Özgecilik; E: Empati; B: Bireyci kültür boyutu; T: Toplulukçu kültür boyutu; KÜ: Karanlık üçlü.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

3.2.2. Aracılık Analizleri

Analizlerin bu bölümünde, hipotez edilen aracı etkili modeller test edilmiştir. Aracılık analizleri Preacher ve Hayes'in (2008) çok değişkenli MEDIANTE uzantısı ile test edilmiş olup, aracı etkiler önyükleme (bootstrapping) tekniği ile hesaplanmıştır. Hesaplamalarda tekrarlanan örneklem sayısı 5000 olarak alınmıştır ve böylece 5000 hipotetik örneklem önyüklemesi ile elde edilen güven aralığı (GA; confidence interval) aracı etkilerin anlamlılık düzeylerini test etmek üzere kullanılmıştır. Analizler sonucu hesaplanan standart olmayan regresyon katsayıları (B) ve anlamlılık düzeyleri, ilgili aracı modellerin figürlerinde sunulmuştur.

Aracılık analizlerinde genel olarak ahlaki temellerin işbirliği puanları üzerindeki yordayıcı etkisi test edilirken; iki ayrı yordanan değişken (ATİÖ-Y ve İÖ) ve iki ayrı yordayıcı değişken (ATK ve İOAK) olduğundan toplamda dört model analiz edilmiştir. Bu modellerde ahlaki temellerin işbirliği üzerindeki yordayıcı

³ ATK ve İOAK boyutları ile aracı değişkenlerin alt boyutları arası korelasyonlar için Bkz. Ek 17.

etkisinde özgecilik, empati, bireyci-toplulukçu kültür ve karanlık üçlü değişkenlerinin aracı etkisi incelenmiştir.

Analizlerde araştırmanın ilgi odağı gereği empati, duygusal ve bilişsel boyutlara ayrılmaksızın tek bir toplam puan üzerinden genel empati olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde kültürel özellikler de altı alt boyut ayrı ayrı olarak değil, bireyci ve toplulukçu olacak şekilde iki boyut olarak analizlere dâhil edilmiştir. Öte yandan karanlık üçlü genel olarak narsisizm, psikopati ve Makyavelizm şeklinde üç ayrı boyut olarak ele alınmaktadır. Ancak model karmaşıklığını azaltmak amacıyla, son dönemki toplam puan alınarak sürdürülen çalışmaları da örnek alarak (örn. Deutchman ve Sullivan, 2018), bu üç özelliğin genel bir karanlık kişilik yapısı oluşturduğu düşünülmüş ve analizlere tek bir toplam puan alınarak devam edilmiştir.

3.2.2.1. Çalışma 2 - Model 1

İlk modelde, ATK'nin beş alt boyutu yordayıcı; ATİO-Y işbirliği puanı yordanan; özgecilik, empati, bireyci-toplulukçu kültür ve karanlık üçlü değişkenleri aracı değişkenler olarak alınmıştır.

İlk aşamada ATK'nin beş boyutunun işbirliği üzerindeki doğrudan etkileri test edilmiş; boyutların işbirliğini anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür ($F_{(5, 862)} = 3.34$, $p = .01$) ve beş boyut birlikte işbirliğindeki varyansın %2'sini açıklamıştır. Alt boyutların ayrı ayrı etkileri incelendiğinde, yalnızca adalet/hilekârlık temelini ($B = .03$, $p = .02$) işbirliğini olumlu yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre adalet/hilekârlık puanlarındaki artış, işbirliğinin yüksek seviyelerini yordamaktadır.

İkinci aşamada ATK boyutlarının aracı değişkenler ile ilişkileri incelenmiştir. Sonuçlara göre, ahlaki temellerin özgecilik değişkenini anlamlı olarak yordadığı ($F_{(5, 862)} = 16.68$, $p = .00$) ve boyutların özgeciliğe varyansın %9'unu açıkladığı görülmüştür. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, bakım/zarar ($B = .12$, $p = .00$) ve sadakat/ihanet ($B = .12$, $p = .00$) temellerinin özgeciliği olumlu yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Bu temellerin yüksek puanları, özgeciliğin yüksek puanlarını yordamaktadır.

Empati değerlendirildiğinde, ahlaki temellerin empati değişkenindeki varyansın %11'ini açıkladığı ve empatiyi anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($F_{(5, 862)} = 21.41, p = .00$). Burada bakım/zarar ($B = .61, p = .00$) ile adalet/hilekârlık ($B = .20, p = .05$) temellerinin yüksek düzeyleri, empatideki yüksek düzeylerle ilişkili olarak gözlenmiştir.

Kültürel alt boyutlara bakıldığında, öncelikle bireyci boyut üzerinde ahlaki temellerin etkisi anlamlı olarak bulunmuştur ($F_{(5, 862)} = 24.02, p = .00$) ve temeller bireycilikteki varyansın %12'sini açıklamaktadır. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, bakım/zarar ($B = .25, p = .04$), adalet/hilekârlık ($B = .53, p = .00$), sadakat/ihanet ($B = .33, p = .00$) ve otorite/yıkım ($B = .42, p = .00$) temellerinin bireyciliği olumlu yönde; kutsallık/bozulma ($B = -.19, p = .04$) temelini ise olumsuz yönde yordadığı görülmüştür. Buna göre ilk dört temeldeki artış bireyci kültürel özelliklerin yüksek düzeyleriyle ilişkiliyken, kutsallık/bozulma temelindeki artış bireycilikteki düşüşü yordamaktadır.

Toplulukçu kültürel boyut incelendiğinde, ahlaki temellerin hepsinin birlikte toplulukçuluk üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğu gözlenmektedir ($F_{(5, 862)} = 197.29, p = .00$). Bu anlamlı etki toplulukçuluk puanlarındaki varyansın %53'ünü açıklamaktadır. Ahlaki temellerin ayrı ayrı etkilerine bakıldığında, sadakat/ihanet ($B = 1.18, p = .00$), otorite/yıkım ($B = .84, p = .00$) ve kutsallık/bozulma ($B = .54, p = .00$) boyutlarının yüksek puanları toplulukçuluk boyutundaki yüksek puanlarla ilişkili olarak görülmüştür. Buna karşın adalet/hilekârlık ($B = -.40, p = .00$) boyutundaki yüksek puanlar toplulukçuluktaki düşük puanlarla ilişkilidir.

Karanlık üçlü kişilik örüntüsü incelendiğinde, ahlaki temellerin karanlık üçlü üzerinde açıkladığı toplam varyansın (%5) anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(5, 862)} = 8.18, p = .00$). Özel olarak bakıldığında, sadakat/ihanet ($B = .62, p = .00$) ve otorite/yıkım ($B = .50, p = .01$) temellerinin karanlık üçlüyü olumlu yönde; bakım/zarar ($B = -.72, p = .00$) ve kutsallık/bozulma ($B = -.31, p = .05$) temellerinin ise olumsuz yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre sadakat/ihanet ve otorite/yıkım boyutlarından alınan puanlar arttıkça karanlık üçlü özellikleri de

artmakta; bakım/zarar ve kutsallık/bozulma boyutlarından alınan puanlar arttıkça karanlık üçlü özellikleri azalmaktadır.

Üçüncü aşamada, aracı ilişkilerin incelendiği dolaylı etki analizleri yürütülmüştür. Özgeciliğin aracı rolü incelendiğinde, bakım/zarar ($B = .003$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .01]) ve sadakat/ihanet ($B = .003$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .01]) temellerinin işbirliğindeki yordayıcı etkisinde anlamlı bir aracılık rolü bulunduğu görülmüştür. Buna göre bakım/zarar ve sadakat/ihanet temelleri arttıkça özgecilik artmakta ve bu da işbirliğini arttırmaktadır. Bu aracılık etkisi Zhao, Lynch ve Chen'in (2010) tanımlamasıyla yalnız dolaylı aracılık olarak betimlenmektedir. Buna göre söz konusu temellerin işbirliğiyle doğrudan bir ilişkisi yokken, özgecilikle birlikte aracı etki sergilemektedir. Öte yandan ahlaki temellerin işbirliğine olan yordayıcı etkisinde, empatinin aracı etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

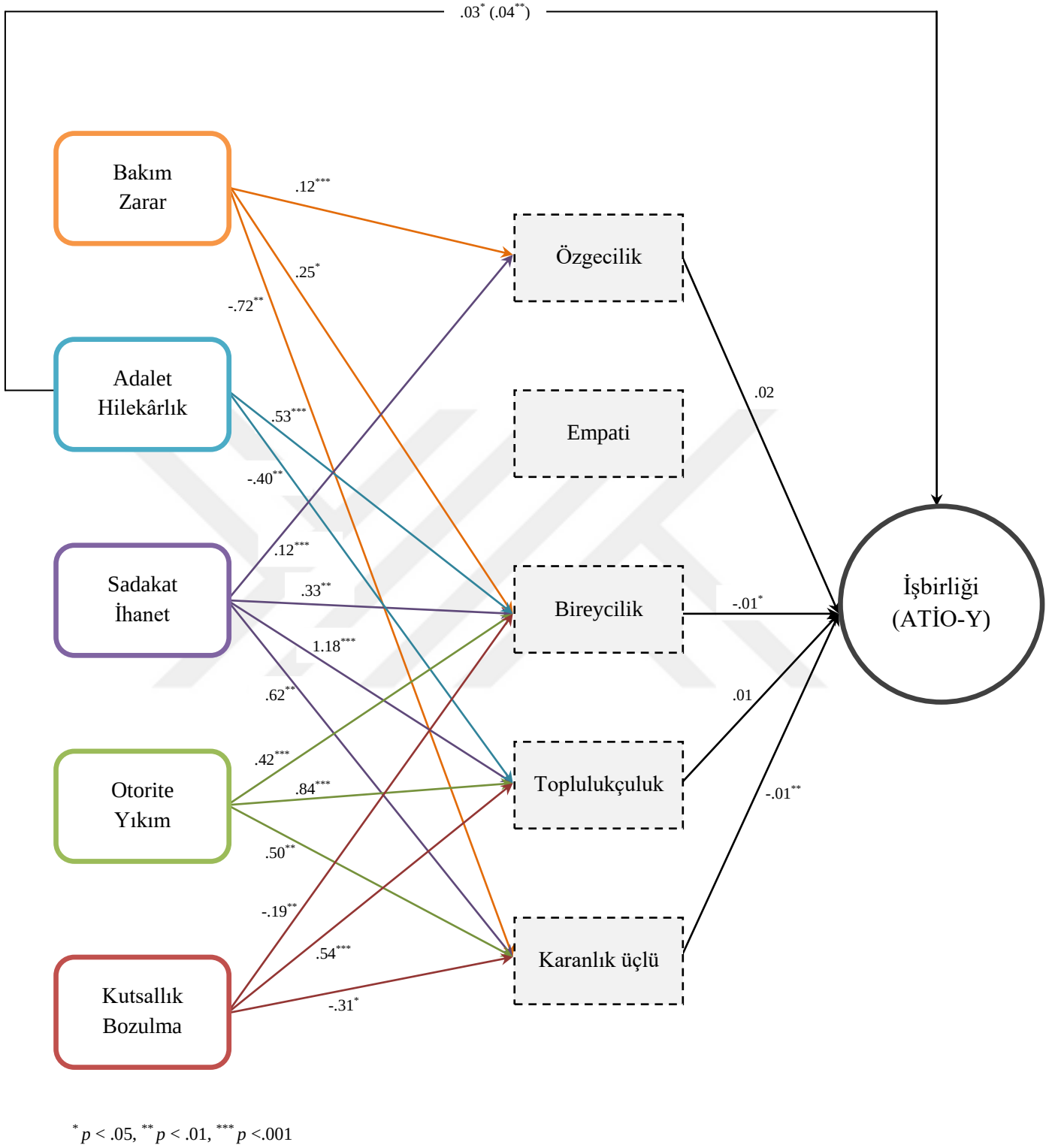
Kültürel özelliklerin aracı rolleri incelendiğinde; bakım/zarar ($B = -.002$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.0003]), adalet/hilekârlık ($B = -.005$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.002]), sadakat/ihanet ($B = -.003$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.001]), otorite/yıkım ($B = -.004$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.001]) ve kutsallık/bozulma ($B = .002$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .004]) olmak üzere tüm ahlaki temellerin işbirliğiyle olan ilişkisinde bireyci kültürel özelliğin aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Burada bakım/zarar, adalet/hilekârlık, sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temellerindeki artış bireyci kültürel özelliklerin yüksek seviyeleriyle ilişkiliyken, bireycilikteki yükselme işbirliğinin düşük seviyeleriyle ilişkilidir. Başka bir deyişle söz konusu ahlaki temeller bireyciliği arttırmış, ancak artmış bireyci özellikler işbirliği eğilimini düşürmüştür. Diğer taraftan kutsallık/bozulma temeli farklı olarak bireyci kültürel özelliklerin düşük seviyelerini yordamış, düşük seviyedeki bireycilik de işbirliğinin düşük düzeylerini yordamıştır. Ayrıca adalet/hilekârlık temelinin aracı etkisinin Zhao, Lynch ve Chen'in (2010) rekabetçi aracılık (competitive) tanımıyla uyumlu olduğu görülmüştür. Buna göre adalet/hilekârlık temelinin hem doğrudan işbirliğiyle, hem de bireyci kültürel özellik aracılığıyla dolaylı olarak işbirliğiyle anlamlı bir yordayıcılık etkisi bulunmaktadır; ancak doğrudan etkisinde işbirliğinin yüksek seviyelerini yordayıcı özellikteyken, bireyci boyut üzerinden işbirliğinin düşük

seviyelerini yordamaktadır. Anlamlı olan diğer aracı etkiler ise yalnız dolaylı aracılık etkisiyle uyumludur.

Kültürel boyutlardan toplulukçu özellikler ele alındığında, sadakat/ihanet ($B = .01$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .01]), otorite/yıkım ($B = .01$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .01]) ve kutsallık/bozulma ($B = .003$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .01]) temelleri ile işbirliği arasında toplulukçuluğun anlamlı bir aracı etkiye sahip olduğu, bunun da yalnız dolaylı etki özelliğinde olduğu görülmüştür. Sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma ahlaki temelleri işbirliği üzerinde direkt bir yordayıcı etki göstermezken, toplulukçuluk boyutunun artışı üzerinden işbirliğinin yüksek seviyeleriyle yordayıcı ilişki içerisindedir. Adalet/hilekârlık ($B = -.003$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.0002]) temeli de toplulukçuluğun düşük seviyelerini anlamlı olarak yordamakta, toplulukçuluk boyutu ise işbirliğiyle olumlu yönde bir ilişki sergilemektedir. Başka bir deyişle, adalet/hilekârlık yükseldikçe işbirliğini arttırıcı olan toplulukçuluk düşmekte, dolayısıyla işbirliği de düşmektedir. Ayrıca adalet/hilekârlık temelinin aracı etkisinin rekabetçi aracılık özelliğinde olduğu dikkat çekmektedir. Buna göre işbirliğiyle anlamlı ve doğrudan olan ilişkisinde olumlu bir yönde iken, toplulukçuluk üzerinden olumsuz bir ilişki sergilemektedir.

Ahlaki temellerin işbirliğine giden yolunda karanlık üçlünün aracılık etkilerine bakıldığında bakım/zarar ($B = .004$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .01]), sadakat/ihanet ($B = -.004$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.001]), otorite/yıkım ($B = -.003$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.001]) ve kutsallık/bozulma ($B = .002$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .004]) temellerinin anlamlı bir aracılık rolü üstlendiği ve bunun da yalnız dolaylı aracılık özelliğinde olduğu görülmüştür. Bakım/zarar ve kutsallık/bozulma temelleri karanlık üçlünün düşük düzeylerini, karanlık üçlü de işbirliğinin düşük seviyelerini yordamaktadır. Sadakat/ihanet ile otorite/yıkım temelleri ise karanlık üçlünün yüksek düzeylerini yordarken, yüksek düzeylerdeki karanlık üçlü de işbirliğinin düşük düzeylerini yordamaktadır.

Birinci modelin anlamlı olan doğrudan ve dolaylı etkileri B değerleriyle birlikte Şekil 3.1’de gösterilmiştir.

Şekil 3.1 : Çalışma 2 - ATK Boyutları ve İşbirliği (ATİO-Y) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler

3.2.2.2. Çalışma 2 - Model 2

İkinci modelde, ATK'nin beş alt boyutu yordayıcı; İÖ işbirliği puanı yordanan; özgecilik, empati, bireyci-toplulukçu kültür ve karanlık üçlü değişkenleri aracı değişkenler olarak alınmıştır.

İlk aşamada ATK'nin beş boyutunun işbirliği üzerindeki doğrudan etkileri test edilmiş; boyutların işbirliğini anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür ($F_{(5, 862)} = 19.49$, $p = .00$) ve beş boyut birlikte işbirliğindeki varyansın %10'unu açıklamıştır. Alt boyutların ayrı ayrı etkileri incelendiğinde, bakım/zarar ($B = .17$, $p = .01$) ve sadakat/ihanet ($B = .24$, $p = .00$) temellerinin işbirliğini olumlu yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre bakım/zarar ve sadakat/ihanet puanlarındaki artış, işbirliğinin yüksek seviyelerini yordamaktadır.

İkinci aşamada ATK boyutlarının aracı değişkenler ile ilişkileri incelenmiştir. Sonuçlara göre, ahlaki temellerin özgecilik değişkenini anlamlı olarak yordadığı ($F_{(5, 862)} = 16.68$, $p = .00$) ve boyutların özgeciliğe varyansın %9'unu açıkladığı görülmüştür. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, bakım/zarar ($B = .12$, $p = .00$) ve sadakat/ihanet ($B = .12$, $p = .00$) temellerinin özgeciliği olumlu yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Bu temellerin yüksek puanları, özgeciliğin yüksek puanlarını yordamaktadır.

Empati değerlendirildiğinde, ahlaki temellerin empati değişkenindeki varyansın %11'ini açıkladığı ve empatiyi anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($F_{(5, 862)} = 21.41$, $p = .00$). Burada bakım/zarar ($B = .61$, $p = .00$) ile adalet/hilekârlık ($B = .20$, $p = .05$) temellerinin yüksek düzeyleri, empatideki yüksek düzeylerle ilişkili olarak gözlenmiştir.

Kültürel alt boyutlara bakıldığında, öncelikle bireyci boyut üzerinde ahlaki temellerin etkisi anlamlı olarak bulunmuştur ($F_{(5, 862)} = 24.02$, $p = .00$) ve temeller bireycilikteki varyansın %12'sini açıklamaktadır. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, bakım/zarar ($B = .25$, $p = .04$), adalet/hilekârlık ($B = .53$, $p = .00$), sadakat/ihanet ($B = .33$, $p = .00$) ve otorite/yıkım ($B = .42$, $p = .00$) temellerinin bireyciliği olumlu yönde; kutsallık/bozulma ($B = -.19$, $p = .04$) temelini ise olumsuz

yönde yordadığı görülmüştür. Buna göre ilk dört temeldeki artış bireyci kültürel özelliklerin yüksek düzeyleriyle ilişkiliyken, kutsallık/bozulma temelindeki artış bireycilikteki düşüşü yordamaktadır.

Toplulukçu kültürel boyut incelendiğinde, ahlaki temellerin hepsinin birlikte toplulukçuluk üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğu gözlenmektedir ($F_{(5, 862)} = 197.29, p = .00$). Bu anlamlı etki toplulukçuluk puanlarındaki varyansın %53'ünü açıklamaktadır. Ahlaki temellerin ayrı ayrı etkilerine bakıldığında, sadakat/ihanet ($B = 1.18, p = .00$), otorite/yıkım ($B = .84, p = .00$) ve kutsallık/bozulma ($B = .54, p = .00$) boyutlarının yüksek puanları toplulukçuluk boyutundaki yüksek puanlarla ilişkili olarak görülmüştür. Buna karşın adalet/hilekârlık ($B = -.40, p = .00$) boyutundaki yüksek puanlar toplulukçuluktaki düşük puanlarla ilişkilidir.

Karanlık üçlü kişilik örüntüsü incelendiğinde, ahlaki temellerin karanlık üçlü üzerinde açıkladığı toplam varyansın (%5) anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(5, 862)} = 8.18, p = .00$). Özel olarak bakıldığında, sadakat/ihanet ($B = .62, p = .00$) ve otorite/yıkım ($B = .50, p = .01$) temellerinin karanlık üçlüyü olumlu yönde; bakım/zarar ($B = -.72, p = .00$) ve kutsallık/bozulma ($B = -.31, p = .05$) temellerinin ise olumsuz yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre sadakat/ihanet ve otorite/yıkım boyutlarından alınan puanlar arttıkça karanlık üçlü özellikleri de artmakta; bakım/zarar ve kutsallık/bozulma boyutlarından alınan puanlar arttıkça karanlık üçlü özellikleri azalmaktadır.

Üçüncü aşamada, aracı ilişkilerin incelendiği dolaylı etki analizleri yürütülmüştür. Özgeciliğin aracı rolü incelendiğinde, bakım/zarar ($B = .05, SH = .02, \%90 \text{ GA} [.02, .07]$) ve sadakat/ihanet ($B = .05, SH = .02, \%90 \text{ GA} [.03, .08]$) temellerinin işbirliğindeki yordayıcı etkisinde anlamlı bir aracılık rolü bulunduğu görülmüştür. Buna göre bakım/zarar ve sadakat/ihanet temelleri arttıkça özgecilik artmakta ve bu da işbirliğini arttırmaktadır. Ayrıca söz konusu ahlaki temellerin aracı etkisinin Zhao, Lynch ve Chen'in (2010) tamamlayıcı aracılık tanımıyla uyumlu olduğu görülmüştür. Buna göre, bakım/zarar ve sadakat/ihanet temellerinin hem doğrudan işbirliğiyle, hem de özgecilik aracılığıyla dolaylı olarak işbirliğiyle aynı yönde olacak şekilde anlamlı bir yordayıcılık etkisi bulunmaktadır.

Aracı değişken olarak dâhil edilen empatinin rolüne bakıldığında, bakım/zarar ($B = .08$, $SH = .02$, %90 GA[.05, .11]) ve adalet/hilekârlık ($B = .03$, $SH = .01$, %90 GA[.004, .05]) temellerinin işbirliğiyle olan ilişkisinde anlamlı bir aracılık sergilediği görülmüştür. Buna göre bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temelleri arttıkça empati artmakta, empati de işbirliğini arttırmaktadır. Bakım/zarar temeli işbirliğine hem doğrudan hem dolaylı yordayıcılık etkisi söz konusu olduğundan tamamlayıcı aracılık; adalet/hilekârlık ise yalnız dolaylı aracılık özelliği göstermektedir.

Kültürel özelliklerin aracı rolleri incelendiğinde; bakım/zarar ($B = -.01$, $SH = .01$, %90 GA[-.03, -.002]), adalet/hilekârlık ($B = -.03$, $SH = .01$, %90 GA[-.05, -.01]), sadakat/ihanet ($B = -.02$, $SH = .01$, %90 GA[-.04, -.01]), otorite/yıkım ($B = -.02$, $SH = .01$, %90 GA[-.04, -.01]) ve kutsallık/bozulma ($B = .01$, $SH = .01$, %90 GA[.00, .02]) olmak üzere tüm ahlaki temellerin bireyci kültürel özelliğin işbirliğiyle olan ilişkisine aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Burada bakım/zarar, adalet/hilekârlık, sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temellerindeki artış bireyci kültürel özelliklerin yüksek seviyeleriyle ilişkiliyken, bireycilikteki yükselme işbirliğinin düşük seviyeleriyle ilişkilidir. Başka bir deyişle söz konusu ahlaki temeller bireyciliği arttırmış, ancak artmış bireyci özellikler işbirliği eğilimini düşürmüştür. Diğer taraftan kutsallık/bozulma temeli farklı olarak bireyci kültürel özelliklerin düşük seviyelerini yordamış, düşük seviyedeki bireycilik de işbirliğinin düşük düzeylerini yordamıştır. Ayrıca bakım/zarar ve sadakat/ihanet temellerinin aracı etkisinin rekabetçi aracılık özelliğinde olduğu görülmüştür. Bu temellerin hem doğrudan işbirliğiyle, hem de bireyci kültürel özellik aracılığıyla dolaylı olarak işbirliğiyle anlamlı bir yordayıcılık etkisi bulunmaktadır; ancak doğrudan etkisinde işbirliğinin yüksek seviyelerini yordayıcı özellikleyken, bireyci boyut üzerinden işbirliğinin düşük seviyelerini yordamaktadırlar. Anlamlı olan diğer aracı etkiler ise yalnız dolaylı aracılık etkisiyle uyumludur.

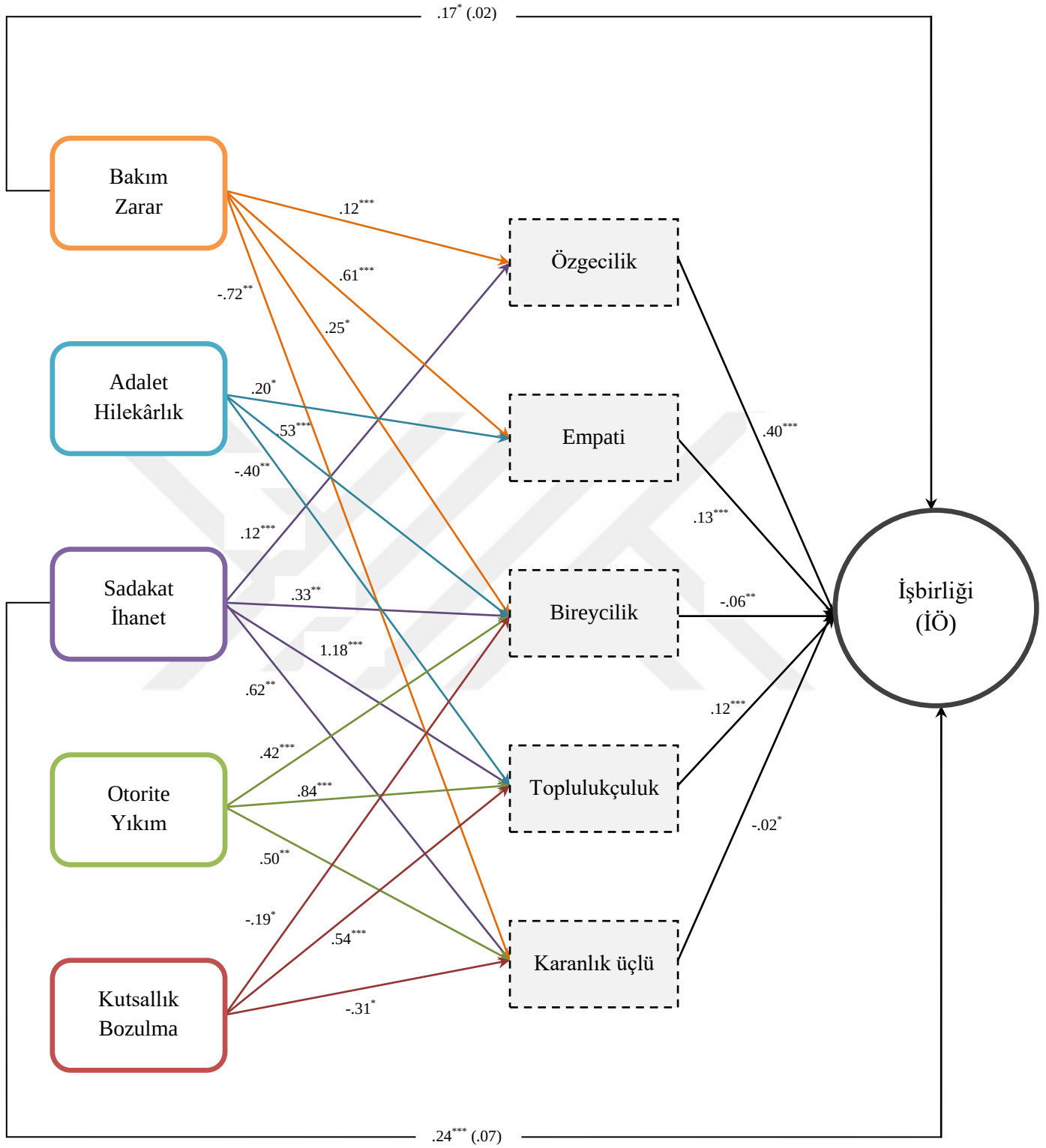
Kültürel boyutlardan toplulukçu özellikler ele alındığında, adalet/hilekârlık ($B = -.05$, $SH = .02$, %90 GA[-.08, -.02]), sadakat/ihanet ($B = .14$, $SH = .03$, %90 GA[.10, .19]), otorite/yıkım ($B = .10$, $SH = .02$, %90 GA[.07, .14]) ve kutsallık/bozulma ($B = .07$, $SH = .02$, %90 GA[.04, .09]) temelleri ile işbirliği arasında toplulukçuluğun anlamlı bir aracı etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Burada

sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma temelleri toplulukçuluğun yüksek seviyelerini; toplulukçuluk da işbirliğinin yüksek seviyelerini yordamaktadır. Adalet/hilekârlık temeli ise toplulukçuluğun düşük seviyelerini yordamış, toplulukçu boyut ise işbirliğinin yüksek düzeyleriyle ilişki göstermiştir. Aracılık özellikleri göz önüne alındığında, sadakat/ihanet temelinin işbirliğinde hem doğrudan hem de dolaylı bir olumlu etki göstererek tamamlayıcı aracılık özelliğinde olduğu görülmüştür. Anlamli olan diğler aracı etkiler ise yalnız dolaylı aracılık etkisiyle uyumludur.

Ahlaki temellerin işbirliğine giden yolunda karanlık üçlünün aracılık etkilerine bakıldığında, bakım/zarar ($B = .02$, $SH = .01$, %90 GA[.003, .04]), sadakat/ihanet ($B = -.02$, $SH = .01$, %90 GA[-.03, -.003]), otorite/yıkım ($B = -.01$, $SH = .01$, %90 GA[-.03, -.002]) ve kutsallık/bozulma ($B = .01$, $SH = .01$, %90 GA[.00, .02]) temellerinin anlamli bir aracılık rolü üstlendiğı görülmüştür. Bakım/zarar ve kutsallık/bozulma temelleri karanlık üçlünün düşük düzeylerini, karanlık üçlü de işbirliğinin düşük seviyelerini yordamaktadır. Sadakat/ihanet ile otorite/yıkım temelleri ise karanlık üçlünün yüksek düzeylerini yordarken, yüksek düzeylerdeki karanlık üçlü de işbirliğinin düşük düzeylerini yordamaktadır. Aracılık özellikleri göz önüne alındığında, sadakat/ihanet temelinin işbirliğinde hem doğrudan hem de dolaylı bir etkiye sahip olduğu, bunun da rekabetçi aracılık özelliğinde olduğu görülmüştür. Bu temel işbirliğini doğrudan olumlu yönde yordarken, karanlık üçlü üzerinden olumsuz yönde yordamıştır. Bakım/zarar temeli ise işbirliğini hem doğrudan yükseltmiş, hem de işbirliğini düşürücü özellikteki karanlık üçlüyü azaltarak yükseltmiştir; dolayısıyla buradaki aracılık etkisi tamamlayıcıdır. Kutsallık/bozulma ve otorite/yıkım temelleri ile karanlık üçlünün üstlendiğı aracı etkiler ise yalnız dolaylı aracılık etkisiyle uyumludur.

İkinci modeldeki özgecilik, bireycilik, toplulukçuluk ve karanlık üçlü ile ilişkili aracı etkilerin birinci model ile birebir aynı olduğu dikkat çekmiştir.

İkinci modelin anlamli olan doğrudan ve dolaylı etkileri B değerleriyle birlikte Şekil 3.2’de gösterilmiştir.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Şekil 3.2 : Çalışma 2 - ATK Boyutları ve İşbirliği (İÖ) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler

3.2.2.3. Çalışma 2 - Model 3

Üçüncü modelde, İOAK'nin yedi alt boyutu yordayıcı; ATİO-Y işbirliği puanı yordanan; özgecilik, empati, bireyci-toplulukçu kültür ve karanlık üçlü değişkenleri aracı değişkenler olarak alınmıştır.

İlk aşamada İOAK'nin yedi alt boyutunun işbirliği üzerindeki doğrudan etkileri test edilmiş; boyutların işbirliğini anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür ($F_{(7, 860)} = 2.99, p = .00$) ve yedi boyut birlikte işbirliğindeki varyansın %2'sini açıklamıştır. Alt boyutların ayrı ayrı etkileri incelendiğinde ise mülkiyet ($B = .03, p = .01$) boyutunun işbirliğini olumlu yönde yordadığı ortaya çıkmıştır.

İkinci aşamada İOAK boyutlarının aracı değişkenler ile ilişkileri incelenmiştir. Sonuçlara göre, işbirliği olarak ahlak boyutlarının özgecilik değişkenini anlamlı olarak yordadığı ($F_{(7, 860)} = 14.46, p = .00$) ve boyutların özgecilikteki varyansın %11'ini açıkladığı görülmüştür. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, grup ($B = .20, p = .00$) ve mülkiyet ($B = .11, p = .00$) boyutlarının özgeciliği olumlu yönde yordadığı ortaya çıkmıştır.

Empati değerlendirildiğinde, işbirliği olarak ahlak boyutlarının empati değişkenindeki varyansın %10'unu açıkladığı ve empatiyi anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($F_{(7, 860)} = 13.41, p = .00$). Burada grup ($B = .43, p = .00$) ile mülkiyet ($B = .25, p = .01$) boyutlarının yüksek düzeyleri, empatideki yüksek düzeylerle ilişkili olarak gözlenmiştir. İtaat boyutunun ise ($B = -.23, p = .00$) empati ile ters bir ilişki sergilediği ortaya çıkmıştır.

Kültürel alt boyutlara bakıldığında, öncelikle bireyci boyut üzerinde işbirliği olarak ahlak boyutlarının etkisi anlamlı olarak bulunmuştur ($F_{(7, 860)} = 22.52, p = .00$) ve boyutlar bireycilikteki varyansın %16'sını açıklamaktadır. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, grup ($B = .30, p = .03$), kahramanlık ($B = .42, p = .00$) ve adalet ($B = .30, p = .02$) boyutlarının bireyciliği olumlu yönde yordadığı görülmüştür. Buna göre grup, kahramanlık ve adalet boyutlarındaki artış bireyci kültürel özelliklerin yüksek düzeyleriyle ilişkilidir. Mülkiyet boyutu ise ($B = -.33, p = .01$) bireyciliği olumsuz

yönde yordayıcı etki sergilemiştir. Mülkiyet boyutundan alınan puanlar arttıkça bireycilik düşmektedir.

Toplulukçu kültürel boyut incelendiğinde, işbirliği olarak ahlak boyutlarının hepsinin birlikte toplulukçuluk üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğu gözlenmektedir ($F_{(7, 860)} = 114.30; p = .00$). Bu anlamlı etki toplulukçuluk puanlarındaki varyansın %48'ini açıklamaktadır. İşbirliği olarak ahlak boyutlarının ayrı ayrı etkilerine bakıldığında, aile ($B = .88, p = .00$), grup ($B = .67, p = .00$), itaat ($B = .98, p = .00$) ve mülkiyet ($B = .31, p = .02$) boyutlarının yüksek puanları toplulukçuluk boyutundaki yüksek puanlarla ilişkili olarak görülmüştür. Buna karşın adalet ($B = -.42, p = .01$) boyutundaki yüksek puanlar toplulukçuluktaki düşük puanlarla ilişkilidir.

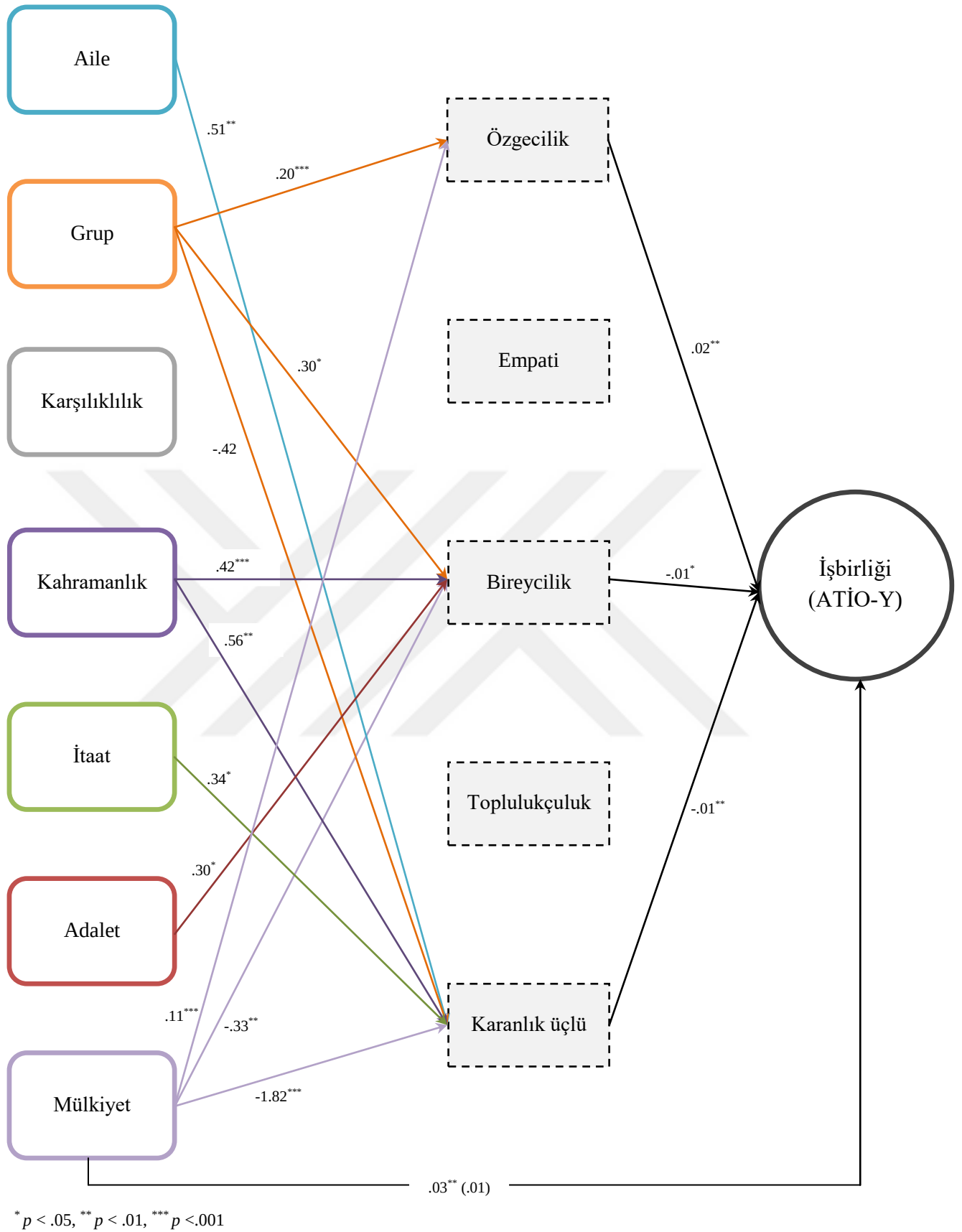
Karanlık üçlü kişilik örüntüsü incelendiğinde, işbirliği olarak ahlak boyutlarının karanlık üçlü üzerinde açıkladığı toplam varyansın (%12) anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(7, 860)} = 16.32, p = .00$). Özel olarak bakıldığında, aile ($B = .52, p = .01$), kahramanlık ($B = .56, p = .00$) ve itaat ($B = .34, p = .03$) boyutlarının karanlık üçlüyü olumlu yönde; mülkiyet ($B = -1.82, p = .00$) boyutunun ise olumsuz yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre aile, kahramanlık ve itaat boyutlarından alınan puanlar arttıkça karanlık üçlü özellikleri de artmakta; mülkiyet boyutundan alınan puanlar arttıkça karanlık üçlü özellikleri azalmaktadır.

Üçüncü aşamada, aracı ilişkilerin incelendiği dolaylı etki analizleri yürütülmüştür. Özgeciliğin aracı rolü incelendiğinde, grup ($B = .01, SH = .00, \%90 \text{ GA} [.00, .01]$) ve mülkiyet ($B = .003, SH = .00, \%90 \text{ GA} [.00, .01]$) boyutlarının işbirliğindeki yordayıcı etkisinde anlamlı bir aracılık rolü bulunduğu görülmüştür. Grup ve mülkiyet boyutları arttıkça özgecilik artmakta ve bu da işbirliğini arttırmaktadır. Grup boyutundaki özgeciliğin aracılık etkisi yalnız dolaylı aracılık olarak belirlenmekte iken, mülkiyet boyutu ile işbirliği arasında özgecilik tamamlayıcı bir aracı etki göstermektedir. Buna göre mülkiyet hem doğrudan hem de özgecilik üzerinden dolaylı olarak işbirliğini arttırmaktadır. Öte yandan işbirliği olarak ahlak boyutlarının işbirliğine olan yordayıcı etkisinde, empatinin aracı etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

Kültürel özelliklerin aracı rolleri incelendiğinde; grup ($B = -.002$, $SH = .00$, %90 GA[-.005, -.0002]), kahramanlık ($B = -.003$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.001]) ve adalet ($B = -.002$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.0002]) boyutlarının bireyci kültürel özelliğin işbirliğiyle olan ilişkisine yalnız dolaylı aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Boyutlardaki artış bireyci kültürel özelliklerin yüksek seviyeleriyle ilişkiliyken, bireycilikteki yükselme işbirliğinin düşük seviyeleriyle ilişkilidir. Başka bir deyişle, söz konusu ahlaki temeller bireyciliği arttırmış, ancak artmış bireyci özellikler işbirliği eğilimini düşürmüştür. Mülkiyet boyutu ($B = .002$, $SH = .00$, %90 GA[.00, .01]) ise bireyciliğin düşük seviyeleriyle ilişkili olarak işbirliğini artırıcı bir özellik göstermiştir. Burada bireyci kültürel özelliklerin tamamlayıcı bir aracı etki sergilemesiyle mülkiyet boyutu hem doğrudan hem de bireyciliği azaltarak dolaylı yoldan işbirliğini yükseltici bir rol üstlenmiştir. Öte yandan işbirliği olarak ahlak boyutlarının işbirliğine olan yordayıcı etkisinde, toplulukçu kültürel boyutun aracı etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

İşbirliği olarak ahlak boyutlarının işbirliğine giden patikasında karanlık üçlünün aracılık etkilerine bakıldığında aile ($B = -.003$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.001]), grup ($B = .003$, $SH = .00$, %90 GA[.0001, .01]), kahramanlık ($B = -.003$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.001]) ve itaat ($B = -.002$, $SH = .00$, %90 GA[-.004, -.0003]) boyutlarının anlamlı bir aracılık rolü üstlendiği ve bunun da yalnız dolaylı aracılık özelliğinde olduğu görülmüştür. Mülkiyet ($B = -.01$, $SH = .00$, %90 GA[-.01, -.003]) boyutu ise hem doğrudan hem de dolaylı yordayıcı özelliğiyle karanlık üçlü üzerinde anlamlı bir tamamlayıcı aracılık özelliği göstermiştir. Aile, kahramanlık ve itaat boyutları karanlık üçlünün yüksek düzeylerini; karanlık üçlü de işbirliğinin düşük seviyelerini yordamaktadır. Bu boyutlar karanlık üçlü üzerinden işbirliğini azaltmaktadır. Grup ve mülkiyet boyutları ise karanlık üçlünün düşük düzeylerini yordarken, karanlık üçlü de işbirliğinin düşük düzeylerini yordamaktadır; dolayısıyla bu boyutlar karanlık üçlüyü azaltarak işbirliğini arttırmaktadır.

Üçüncü modelin anlamlı olan doğrudan ve dolaylı etkileri B değerleriyle birlikte Şekil 3.3'te gösterilmiştir.

Şekil 3.3 : Çalışma 2 - İOAK Boyutları ve İşbirliği (ATİO-Y) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler

3.2.2.4. Çalışma 2 - Model 4

Üçüncü modelde, İOAK'nin yedi alt boyutu yordayıcı; İÖ işbirliği puanı yordanan; özgecilik, empati, bireyci-toplulukçu kültür ve karanlık üçlü değişkenleri aracı değişkenler olarak alınmıştır.

İlk aşamada İOAK'nin yedi alt boyutunun işbirliği üzerindeki doğrudan etkileri test edilmiş; boyutların işbirliğini anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür ($F_{(7, 860)} = 22.97, p = .00$) ve yedi boyut birlikte işbirliğindeki varyansın %16'sını açıklamıştır. Alt boyutların ayrı ayrı etkileri incelendiğinde, grup ($B = .56, p = .00$) ve mülkiyet ($B = .23, p = .00$) boyutlarının işbirliğini olumlu yönde yordadığı ortaya çıkmıştır.

İkinci aşamada İOAK boyutlarının aracı değişkenler ile ilişkileri incelenmiştir. Sonuçlara göre, işbirliği olarak ahlak boyutlarının özgecilik değişkenini anlamlı olarak yordadığı ($F_{(7, 860)} = 14.46, p = .00$) ve boyutların özgecilikteki varyansın %11'ini açıkladığı görülmüştür. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, grup ($B = .20, p = .00$) ve mülkiyet ($B = .11, p = .00$) boyutlarının özgeciliği olumlu yönde yordadığı ortaya çıkmıştır.

Empati değerlendirildiğinde, işbirliği olarak ahlak boyutlarının empati değişkenindeki varyansın %10'unu açıkladığı ve empatiyi anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($F_{(7, 860)} = 13.41, p = .00$). Burada grup ($B = .43, p = .00$) ile mülkiyet ($B = .25, p = .01$) boyutlarının yüksek düzeyleri, empatideki yüksek düzeylerle ilişkili olarak gözlenmiştir. İtaat boyutunun ise ($B = -.23, p = .00$) empati ile ters bir ilişki sergilediği ortaya çıkmıştır.

Kültürel alt boyutlara bakıldığında, öncelikle bireyci boyut üzerinde işbirliği olarak ahlak boyutlarının etkisi anlamlı olarak bulunmuştur ($F_{(7, 860)} = 22.52, p = .00$) ve boyutlar bireycilikteki varyansın %16'sını açıklamaktadır. Boyutların tekil etkileri incelendiğinde, grup ($B = .30, p = .03$), kahramanlık ($B = .42, p = .00$) ve adalet ($B = .30, p = .02$) boyutlarının bireyciliği olumlu yönde yordadığı görülmüştür. Buna göre grup, kahramanlık ve adalet boyutlarındaki artış bireyci kültürel özelliklerin yüksek düzeyleriyle ilişkilidir. Mülkiyet boyutu ise ($B = -.33, p = .01$) bireyciliği olumsuz

yönde yordayıcı etki sergilemiştir. Mülkiyet boyutundan alınan puanlar arttıkça bireycilik düşmektedir.

Toplulukçu kültürel boyut incelendiğinde, işbirliği olarak ahlak boyutlarının hepsinin birlikte toplulukçuluk üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğu gözlenmektedir ($F_{(7, 860)} = 114.30; p = .00$). Bu anlamlı etki toplulukçuluk puanlarındaki varyansın %48'ini açıklamaktadır. İşbirliği olarak ahlak boyutlarının ayrı ayrı etkilerine bakıldığında, aile ($B = .88, p = .00$), grup ($B = .67, p = .00$), itaat ($B = .98, p = .00$) ve mülkiyet ($B = .31, p = .02$) boyutlarının yüksek puanları toplulukçuluk boyutundaki yüksek puanlarla ilişkili olarak görülmüştür. Buna karşın adalet ($B = -.42, p = .01$) boyutundaki yüksek puanlar toplulukçuluktaki düşük puanlarla ilişkilidir.

Karanlık üçlü kişilik örüntüsü incelendiğinde, işbirliği olarak ahlak boyutlarının karanlık üçlü üzerinde açıkladığı toplam varyansın (%12) anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(7, 860)} = 16.32, p = .00$). Özel olarak bakıldığında, aile ($B = .52, p = .01$), kahramanlık ($B = .56, p = .00$) ve itaat ($B = .34, p = .03$) boyutlarının karanlık üçlüyü olumlu yönde; mülkiyet ($B = -1.82, p = .00$) boyutunun ise olumsuz yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre aile, kahramanlık ve itaat boyutlarından alınan puanlar arttıkça karanlık üçlü özellikleri de artmakta; mülkiyet boyutundan alınan puanlar arttıkça karanlık üçlü özellikleri azalmaktadır.

Üçüncü aşamada, aracı ilişkilerin incelendiği dolaylı etki analizleri yürütülmüştür. Özgeciliğin aracı rolü incelendiğinde, grup ($B = .07, SH = .02, \%90 \text{ GA} [.04, .10]$), itaat ($B = -.01, SH = .01, \%90 \text{ GA} [-.02, -.001]$) ve mülkiyet ($B = .04, SH = .01, \%90 \text{ GA} [.02, .06]$) boyutlarının işbirliğindeki yordayıcı etkisinde anlamlı bir aracılık rolü bulunduğu görülmüştür. Grup ve mülkiyet boyutları arttıkça özgecilik artmakta ve bu da işbirliğini arttırmaktadır. İtaat boyutu ise özgeciliğin düşük düzeylerini yordarken, özgecilik işbirliğinin yüksek seviyelerini yordamaktadır. İtaat boyutunun işbirliği üzerindeki yordayıcı etkisinde özgecilik yalnız dolaylı aracılık sergilerken; grup ve mülkiyet boyutlarının işbirliği yordamasında özgecilik tamamlayıcı aracılık özelliği göstermiştir ve tüm etkiler

olumlu yöndedir. Grup ve mülkiyet boyutları işbirliğinin hem doğrudan hem de özgecilik üzerinden dolaylı olarak yüksek düzeylerini yordamıştır.

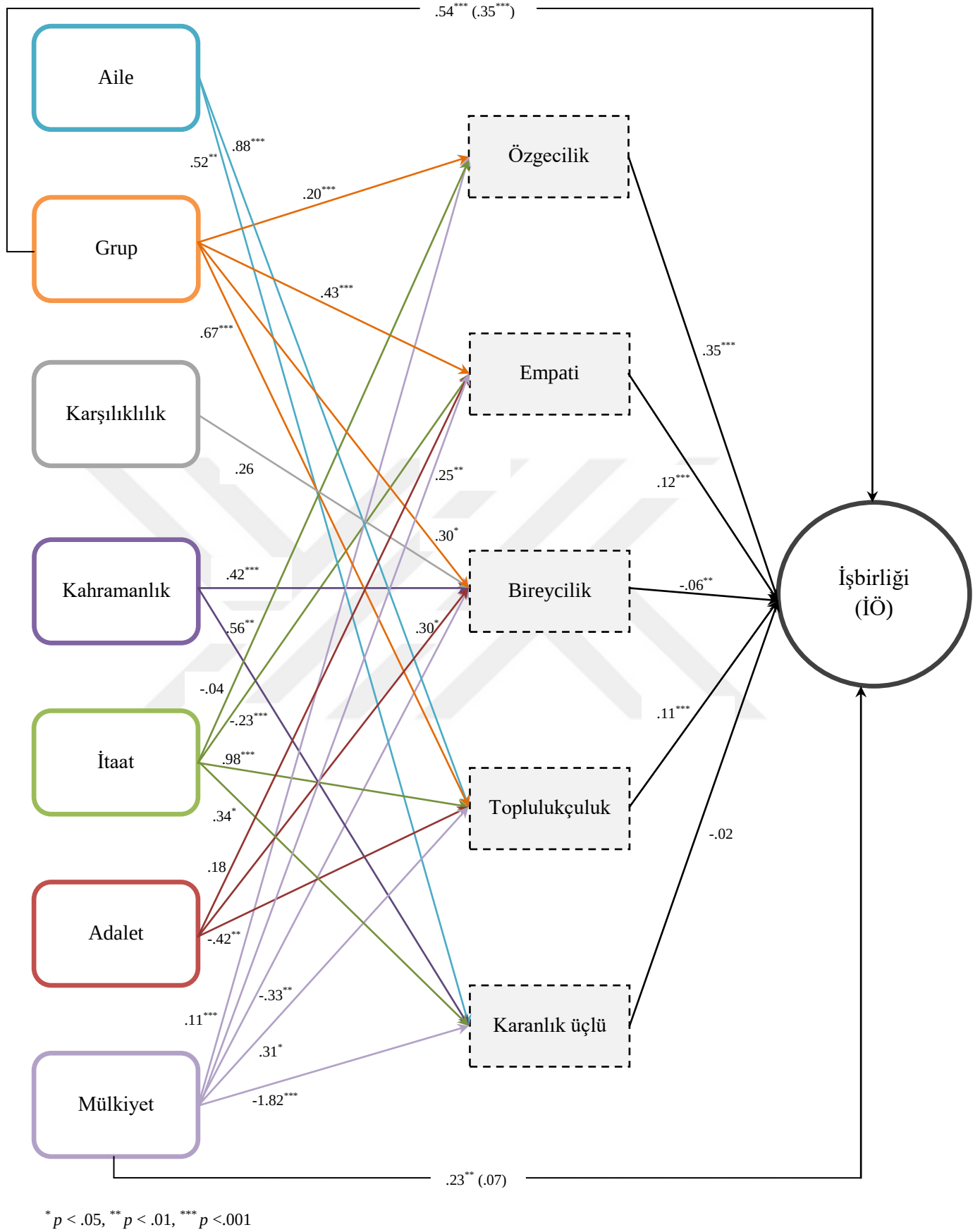
İşbirliği olarak ahlak boyutlarının işbirliğine olan yordayıcı etkisinde, grup ($B = .05$, $SH = .02$, %90 GA[.03, .08]), itaat ($B = -.03$, $SH = .01$, %90 GA[-.04, -.10]), adalet ($B = .02$, $SH = .01$, %90 GA[.002, .05]) ve mülkiyet ($B = .03$, $SH = .01$, %90 GA[.01, .05]) boyutları için empatinin anlamlı bir aracılık rolü bulunduğu görülmüştür. Buna göre grup, adalet ve mülkiyet boyutları empatinin yüksek düzeylerini, empati de işbirliğinin yüksek düzeylerini yordamıştır. İtaat boyutu ise empatinin düşük seviyeleriyle yordayıcı ilişki gösterirken, empati işbirliğinin yüksek seviyelerini yordamıştır. Empatinin aracı etkilerinin özellikleri incelendiğinde, grup ve mülkiyet boyutları ile işbirliği yolundaki aracı etkide olumlu yönde olacak şekilde tamamlayıcı aracılık etkisi sergilemiştir. İtaat ve adalet boyutlarının ise işbirliği üzerindeki yordayıcı etkisinde empati yalnız dolaylı aracılık özelliği göstermiştir.

Kültürel özelliklerin aracı rolleri incelendiğinde; grup ($B = -.02$, $SH = .01$, %90 GA[-.04, -.004]), karşılıklılık ($B = -.02$, $SH = .01$, %90 GA[-.04, -.001]), kahramanlık ($B = -.03$, $SH = .01$, %90 GA[-.04, -.01]), adalet ($B = -.02$, $SH = .01$, %90 GA[-.04, -.004]) ve mülkiyet ($B = .02$, $SH = .01$, %90 GA[.01, .04]) boyutlarının bireyci kültürel özelliğin işbirliğiyle olan ilişkisine anlamlı aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Grup, karşılıklılık, kahramanlık ve adalet boyutlarındaki artış bireyci kültürel özelliklerin yüksek seviyeleriyle ilişkiliyken, bireycilikteki yükselme işbirliğinin düşük seviyeleriyle ilişkilidir. Başka bir deyişle, söz konusu ahlaki boyutlar bireyciliği arttırmış, ancak artmış bireyci özellikler işbirliği eğilimini düşürmüştür. Mülkiyet boyutu ise bireyci kültürel özelliklerin düşük seviyeleriyle ilişki göstermiş, bireyciliği azaltarak dolaylı yoldan işbirliğini arttırmıştır. Mülkiyet boyutu aynı zamanda doğrudan da işbirliğini olumlu yönde yordadığı için burada bireycilik için tamamlayıcı aracı etki söz konusu olmuştur. Karşılıklılık, kahramanlık ve adalet boyutları ile işbirliği ilişkisine aracılık eden bireycilik burada yalnız dolaylı aracılık özelliği gösterirken, grup boyutu ve işbirliği ilişkisinde rekabetçi aracılık sergilemiştir. Burada grup boyutu ise doğrudan işbirliğinin yüksek düzeylerini yordarken, bireycilik üzerinden dolaylı olarak işbirliğinin düşük seviyelerini yordamıştır.

İşbirliği olarak ahlak boyutlarının işbirliğine olan yordayıcı etkisinde toplulukçu kültürel boyutun aracı etkileri ele alındığında, aile ($B = .10$, $SH = .02$, %90 GA[.07, .13]), grup ($B = .08$, $SH = .02$, %90 GA[.04, .11]), itaat ($B = .11$, $SH = .02$, %90 GA[.08, .14]), adalet ($B = -.05$, $SH = .02$, %90 GA[-.07, -.02]) ve mülkiyet ($B = .03$, $SH = .02$, %90 GA[.01, .06]) boyutlarının işbirliğine olan yordayıcı etkisinde toplulukçuluğun anlamlı aracılık üstlendiği gözlenmiştir. Burada aile, grup, itaat ve mülkiyet boyutları toplulukçuluğun artmasıyla, toplulukçuluk özelliği de işbirliğinin artmasıyla ilişkili çıkmıştır. Adalet boyutu ise toplulukçuluğun düşük seviyelerini yordarken, toplulukçuluk kültürel boyutu işbirliğinin yüksek düzeylerini yordamaktadır. Aracılık özellikleri incelendiğinde aile, itaat ve adalet boyutlarının işbirliği yordamasında toplulukçuluk yalnız dolaylı aracılık özelliği sergilemiştir. Öte yandan grup ve mülkiyet boyutlarının işbirliğine giden yolunda toplulukçuluk değişkeni olumlu yönde olacak şekilde hem doğrudan hem dolaylı etki göstererek tamamlayıcı aracılık özelliğine sahip olmuştur.

İşbirliği olarak ahlak boyutlarının işbirliğine giden patikasında karanlık üçlünün aracılık etkilerine bakıldığında aile ($B = -.01$, $SH = .01$, %90 GA[-.02, -.0004]), kahramanlık ($B = -.01$, $SH = .01$, %90 GA[-.03, -.001]), itaat ($B = -.01$, $SH = .01$, %90 GA[-.02, -.0001]) ve mülkiyet ($B = .04$, $SH = .02$, %90 GA[.00, .07]) boyutlarının anlamlı bir aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Aile, kahramanlık ve itaat boyutları karanlık üçlünün yüksek düzeylerini; karanlık üçlü de işbirliğinin düşük seviyelerini yordamaktadır. Mülkiyet boyutu ise karanlık üçlünün düşük düzeylerini yordarken, karanlık üçlü de işbirliğinin düşük düzeylerini yordamaktadır. Aile, kahramanlık ve boyutlarının işbirliğini yordamasında karanlık üçlü yalnız dolaylı aracılık sergilerken; mülkiyet boyutunda karanlık üçlü tamamlayıcı aracılık özelliği göstermiştir. Mülkiyet boyutu hem doğrudan hem de karanlık üçlü üzerinden dolaylı olarak işbirliğinin yüksek değerlerini yordamaktadır.

Dördüncü modelin anlamlı olan doğrudan ve dolaylı etkileri B değerleriyle birlikte Şekil 3.4'te gösterilmiştir.

Şekil 3.4 : Çalışma 2 - İOAK Boyutları ve İşbirliği (İÖ) Arasındaki Doğrudan ve Aracı Etkiler

Araştırmanın birinci sorusu, ATK ve İOAK boyutlarının işbirliği üzerinde yordayıcı etkisi olup olmadığı ve bu yordayıcı etkinin İOAK için kuramın çıkış noktası gereği ATK'ye göre işbirliğini daha açıklayıcı olup olmadığı üzerinedir. İkinci çalışmanın bulguları araştırmanın ilk sorusu bağlamında değerlendirildiğinde hem Ahlaki Temeller hem de İşbirliği Olarak Ahlak Kuramlarının işbirliğini anlamlı olarak yordadığı gözlenmiştir. Özel olarak değerlendirildiğinde, kuramların ATİO üzerinde benzer yordayıcı güçleri olduğu görülmüştür; her iki kuramın boyutları ATİO'nun %2'sini açıklamıştır. Diğer taraftan, İÖ üzerinde İOAK'nin (%16) ATK'ye (%10) göre daha yüksek bir açıklama gücü olduğu görülmüştür. Ek bir regresyon analiziyle ATK'nin işbirliği üzerindeki açıklayıcılığı kontrol edildiğinde, İOAK'nin fazladan %7'lik bir açıklayıcılığı olduğu görülmüştür ($F_{(7, 855)} = 10.05, p = .00$). Buradan yola çıkarak işbirliği fenomenini açıklama açısından ATK ile %10'luk bir pay paylaşan İOAK'nin, ATK dışında da ekstra bir açıklayıcılığı olduğu görülmektedir. Söz konusu bulgular, birinci araştırma sorusuna cevap niteliğindedir.

Araştırmanın ikinci sorusu özgecilik, empati ve karanlık üçlü kişilik örüntüsünün aracı rolünü incelemek üzerinedir. Burada özgecilik ve empatinin temeller ile işbirliği arasında beklenen ilişkiyi desteklemesi; karanlık üçlünün ise bu ilişkiyi olumsuz yönde etkilemesi beklenmiştir. Bulgular çalışmanın ikinci sorusu bağlamında değerlendirildiğinde, karanlık üçlünün anlamlı bir aracı etkisi olduğu ve bunun da beklendiği üzere işbirliğini düşüren bir nitelikte olduğu gözlenmiştir. Buna karşın, özgecilik bütün modellerde işbirliğini arttırıcı bir aracılık etkisi gösterirken, empati sadece İOAK'nin boyutları için olumlu yönde aracı etki göstermiştir.

Kültürel değişkenlerin aracı etkileri incelendiğinde, bireyci kültürel özelliğin işbirliğini anlamlı şekilde düşürücü bir etkisi olduğu; toplulukçu kültürel özelliğin ise ikinci model dışında tüm modellerde işbirliğini arttırıcı bir etkisi olduğu gözlenmiştir. Bu bulgular araştırmanın üçüncü sorusunu açıklamaktadır.

3.2.3. İlave Analizler

Araştırmanın ana sorularına ek olarak, tartışma kısmında önceki araştırmalarla karşılaştırmalar yapabilmek ve tartışma kısmında ilgili konulara değinebilmek adına bazı ilave analizler yürütülmüştür.

İlk olarak ATİO-Y ve İÖ işbirliği ölçümleri arasındaki ilişkiyi incelemek için ATİO-Y’de oynatılan ilk oyunun sonuçlarının (işbirliği-kaçış) ile İÖ puanları üzerinde anlamlı bir farklılaşma yaratıp yaratmadığı bağlantısız örneklem t-testi ile analiz edilmiştir. Buna göre, ATİO-Y ile ilk karşılaştıklarında işbirlikçi davranan katılımcıların (*Ort.* = 45.64, *SS* = 6.49) işbirliğinden kaçınanlara (*Ort.* = 42.70, *SS* = 7.46) göre İÖ ölçümünde anlamlı olarak daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür ($t(866) = -5.96, p = .00$).

Çalışma kapsamında incelenen değişkenlerin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla yapılan bağlantısız örneklem t-testi sonuçlarına göre, kadın ve erkeklerin ATK’nin bakım/zarar ve adalet/hilekarlık temelleri ile özgecilik, empati ve karanlık üçlü değişkenleri açısından anlamlı farklar sergiledikleri gözlenmiştir. Örneğin kadınların (*Ort.* = 81.26, *SS* = 8.54) erkeklere (*Ort.* = 74.86, *SS* = 9.02) göre daha yüksek düzeylerde empati skoru beyan ettikleri ortaya çıkmıştır ($t(866) = 8.90, p = .001$). Erkeklerin (*Ort.* = 107.09, *SS* = 23.68) ise karanlık üçlü özelliği açısından kadınlardan (*Ort.* = 89.24, *SS* = 20.14) daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür ($t(866) = -10.24, p = .00$). Cinsiyetler arası anlamlı farklılık gösteren değişkenler Tablo 3.7’de sunulmuştur.

Tablo 3.7 : Cinsiyet ve Diğer Değişkenler İçin T-Testi

	Kadın		Erkek		t
	Ortalama	St. Sapma	Ortalama	St. Sapma	
Bakım/Zarar	29.56	3.97	28.06	4.66	4.38***
Adalet/Hilekârlık	30.84	3.24	30.12	3.92	2.55*
Özgecilik	17.41	3.13	16.54	3.32	3.32**
Empati	81.26	8.54	74.86	9.02	8.90***
Narsisizm	32.37	8.26	34.73	9.59	-3.32**
Psikopati	21.59	7.29	30.02	9.29	-13.06***
Makyavelizm	35.28	10.10	42.34	10.64	-8.31***
Karanlık Üçlü	89.24	20.14	107.09	23.68	-10.24***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

ATK ve İOAK'nin arasındaki ilişkileri gözlemleyebilmek için kuramların boyutları arasında korelasyonel analizler gerçekleştirilmiştir. Tüm boyutların genel olarak birbirleriyle orta/yüksek ve anlamlı ilişkiler sergiledikleri gözlemlenmiştir. ATK'de bireyselleştirici grubu temsil eden bakım/zarar ve adalet/hilekârlık arasında diğer temellerle olanlara göre yüksek bir ilişki olduğu görülürken ($r = .51$, $p = .00$); bağlayıcı grubu temsil eden sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma arasında da yine diğerleriyle olana oranla daha yüksek ilişkiler ortaya çıkmıştır ($r = .57$ ile $.67$ arası). İOAK boyutları arasında ise genel olarak orta/yüksek korelasyon değerleri olduğu görülmüştür ($r = .23$ ile $.59$ arası). Farklı olarak itaat boyutu, adalet ($r = .12$, $p = .00$) ve mülkiyet ($r = .19$, $p = .00$) boyutlarıyla düşük ilişki içerisindeyken; aile, grup, karşılıklılık ve kahramanlık boyutlarının birbirleriyle diğerleriyle olduğundan daha fazla ilişkili olması dikkat çekmiştir ($r = .51$ ile $.63$ arası). Kuramların birbirleriyle ilişkisi incelendiğinde, ATK'nin bağlayıcı grup temelleriyle İOAK'nin aile, grup, kahramanlık ve itaat boyutlarının diğerlerine oranla daha yüksek korelasyonlar sergiledikleri gözlenmiştir ($r = .39$ ile $.77$ arası). Buna karşın ATK'nin bireyselleştirici grup temelleriyle İOAK'nin adalet ve karşılıklılık boyutlarının yine diğerleriyle olana göre daha fazla ilişkili olduğu görülmüştür ($r = .37$ ile $.42$ arası; Bkz. Tablo 3.8).

Tablo 3.8 : ATK ve İOAK Boyutları Arası Korelasyonlar

	BZ	AH	Sİ	OY	KB	Aile	Grup	Karş.	Kahr.	İtaat	Ada.	Mülk.
BZ	1											
AH	.51***	1										
Sİ	.39***	.29***	1									
OY	.17***	.15***	.66***	1								
KB	.26***	.16***	.57***	.67***	1							
Aile	.35***	.19***	.62***	.50***	.47***	1						
Grup	.42***	.30***	.59***	.48***	.39***	.59***	1					
Karş.	.41***	.35***	.47***	.36***	.35***	.51***	.63***	1				
Kahr.	.35***	.21***	.57***	.47***	.48***	.56***	.57***	.53***	1			
İtaat	.15***	.08*	.59***	.77***	.53***	.54***	.54***	.40***	.54***	1		
Ada.	.42***	.41***	.25***	.11**	.15***	.29***	.41***	.47***	.29***	.12**	1	
Mülk.	.33***	.24***	.27***	.21***	.25***	.23***	.33***	.32***	.21***	.19***	.36***	1

BZ: ATK bakım/zarar; AH: ATK adalet/hilekârlık; Sİ: ATK sadakat/ihanet; OY: ATK otorite/yıkım; KB: ATK kutsallık/bozulma; Karş: İOAK karşılıklılık; Kahr: İOAK kahramanlık; Ada: İOAK adalet; Mülk: İOAK mülkiyet

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

Bu çalışmada en genel anlamda insan ahlakının evrimsel temellerini incelemek amaçlanmıştır. İnsanın evrimsel tarihinde hayatta kalımı ve üremeyi destekleyen en önemli özelliği sosyallik olduğundan, bunun önemli bir parçası olan işbirliği davranışı odağa alınmış, evrimsel ahlaki kuramlar çerçevesinde çeşitli bireysel ve kültürel değişkenler aracılığıyla incelenmiştir.

Araştırmada biri daha kapsamlı olmak üzere iki çalışma yürütülmüştür. İkinci çalışmaya göre daha küçük bir örnekleme ($N = 171$) yürütülen birinci çalışmada, veri toplama araçlarının uygun şekilde işleyip işlemediği test edilmiştir. İlk çalışmada bireyci ve toplulukçu kültürel özelliklerin moderatör, Ahlaki Temeller Kuramı (ATK) ve İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı (İOAK) boyutlarının yordayıcı, Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu ile İşbirliği Ölçeği ile elde edilen işbirliği ölçümlerinin yordanan ve özgecilik, empati ve karanlık üçlünün ise aracı değişkenler olarak alındığı bir model tasarlanmıştır. Çalışmanın sonucunda kültürel değişkenlerin moderatör etkisinin sınınamadığı ortaya çıkmıştır. Bir ön hazırlık çalışmasıyla bireyci ve toplulukçu özelliklerin katılımcılarda bilişsel olarak aktive edilmeye çalışılmasıyla elde edilmek istenen moderatör etki, test bataryasının uzun olması veya çevrimiçi ortamda veri toplanması dolayısıyla katılım süreçlerinin kalitesinde kontrol sağlanamaması gibi muhtemel sebeplerden ötürü analizlere dâhil edilememiştir. Ayrıca Gözler Testi'nden elde edilen sonuçlara göre belirlenen empatik eğilim skorlarının diğer değişkenlerle hiçbir ilişki göstermemesinden dolayı ölçüm aracının iyi çalışmamış olduğu düşünülmüş ve empati de regresyon analizlerine dâhil edilmemiştir. Sonuç olarak birinci çalışmada, evrimsel ahlaki temellerden işbirliğine giden yolda özgecilik ve karanlık üçlünün (narsisizm, psikopati ve Makyavelizm) aracı etkileri incelenebilmiştir.

Birinci çalışmadan elde edilen deneyimle daha farklı şekilde tasarlanan ikinci çalışmada, kültür değişkeni moderatör olarak değil aracı değişken olarak başka bir

ölçekle (BTÖ) modele alınmıştır. Benzer şekilde empatiyi ölçmek için de farklı bir veri toplama aracından (TEÖ) faydalanılmıştır. Evrimsel ahlaki temellerin yordayıcı, hem davranış (ATİO-Y) hem tutum (İÖ) ölçümleri ile işbirliğinin yordanan olarak alındığı ikinci çalışmanın modelinde aracı değişkenler özgecilik, empati, karanlık üçlü ve kültürel özellikler olmuştur. Daha kontrollü şekilde tasarlanan ve daha büyük bir örneklemden ($N = 868$) verileri toplanan ikinci çalışmanın analiz sonuçları, bu araştırmanın genel sonuçları olarak tartışılacaktır. İki çalışmada toplam sekiz model test edilmiştir ve her birinin sonuçlarını ayrı ayrı değerlendirmek yerine özellikle ortaklıklar üzerinde durulacak ve tesadüfi¹ olmadığı düşünülen farklılıklara değinilecektir.

Tartışmada öncelikle işbirliği ve araştırma kapsamındaki ölçümü konusu açılacaktır. Ardından araştırmanın birinci sorusuna yönelik olarak ATK ve İOAK karşılaştırılacak, boyutları ile işbirliği arasındaki ilişkiler incelenecektir. Tartışmanın devamında araştırmanın ikincisi sorusunu yanıtlamak amacıyla bireysel değişkenlerin (özgecilik, empati ve karanlık üçlü) kuramlar ve işbirliği arasındaki aracı rolleri değerlendirilecektir. Ardından araştırmanın üçüncü sorusuna istinaden kültürel değişkenlerin aracı rolleri de incelendikten sonra çalışmanın sonucu ile güçlülükleri ve sınırlılıkları aktarılacaktır.

4.1. İşbirliği

İşbirliği insan türünde yüz binlerce yıldır var olan evrimsel temellere sahiptir ve türün devamını desteklemiştir (örn. West ve ark., 2007). ATK ve İOAK varsayımlarına göre de işbirliği, birçok adaptif problemi çözücü özelliğinden dolayı insanda oluşmuş ahlak anlayışında ahlaken iyi ve istedik olarak kabul edilir. Dolayısıyla kuramların boyutlarıyla işbirliği arasında olumlu bir ilişki beklenmektedir.

Bu çalışmada işbirliği ile özgeciliğin literatürde sıklıkla birbirleriyle iç içe ele alınmaları konusunda bir ayrıma gidilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde

¹ Büyük örneklerde ilişkisel analizler yürütürken bazı bulguların tesadüfi olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmada birinci çalışmanın bir modelinde ortaya çıkıp ikinci çalışmada gözlenmeyen bulgular tesadüfi bulgular olarak kabul edilmiştir.

bahsedildiği üzere bu iki kavram birbirine yakın olsa da her zaman birbirleri yerine kullanılamamaktadır. Örneğin her işbirlikçi davranış diğerinin iyiliği için kendinden feda etmeyi içermemektedir. Dolayısıyla çalışma kapsamında işbirliği özgeciliğinden ayırt edilerek ölçülmeye çalışılmıştır. Ne var ki özgeciliğ ve işbirliği ölçümleri arasında anlamlı ve olumlu yönde olmasına rağmen düşük/orta ilişkiler gözlenmiştir. Buradan yola çıkarak özgeciliğ ve işbirliği fenomenlerinin ayrı ayrı araştırılmasının faydalı olacağı; bu kavramların ilişkili ancak birbirinden farklı olduğu sonucuna varılabilir. Ancak elbette ki bu iki kavram birbirine oldukça yakındır, dolayısıyla pozitif bir ilişki içerisinde olmaları beklenir. Bu nedenle araştırma bulgularında özgeciliğle işbirliği ölçümlerinin pozitif bir ilişki içerisinde olması beklendiktir ve bu bulgular yeni ölçeklerin bir nevi geçerlilik testleri olarak da düşünülebilir.

İşbirliği davranışının nasıl ölçüleceği bu araştırmanın bir meselesi haline gelmiştir. Tutsaklar İkilemi ekonomi oyunu işbirliği söz konusu olduğunda sıklıkla akla gelmektedir (Bkz. Pisor, Gervais, Purzycki ve Ross, 2020). Bundan dolayı araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilere uygun olacak şekilde alternatif bir Tutsaklar İkilemi oyunu senaryosu tasarlanmıştır (Bkz. Ek 8). Birinci çalışmada hipotetik olarak oynatıldıktan sonra uygun bir ölçüm aracı elde edildiğine karar verilerek ikinci çalışmada aynı senaryo yanıltma tekniği kullanılarak öğrencilere verilmiştir (Bkz. Ek 12). Araştırmalarda katılımcıları yanıltma durumu etik açıdan tartışmalı olabilse de kişilerin korunumları sağlandığı ve sonrasında kendilerine açıkça bilgilendirme yapıldığı takdirde yanıltma tekniğinin kullanılmasında bir sakınca görülmemektedir (Bkz. Bortolotti ve Mameli, 2006). Burada öğrenciler, bir süreliğine çalışmaya katılımları sonucu alacakları ek puanların gerçekten de oynadıkları oyunun sonucuna göre elde edileceğini düşünmüşlerdir. Bu yolla katılımcıların işbirliği eğilimlerini gerçek davranışları üzerinden ölçmek amaçlanmıştır. Buna ek olarak işbirliği eğilimi tutumlar üzerinden de ölçülmek istenmiş, birinci çalışmada yeni bir işbirliği ölçeği kültüre adapte edilmiş, güvenilirliği ve geçerliği sağlanmıştır (Bkz. Yerlikaya ve Doğruyol, 2020). Yeni ölçek, ikinci çalışmada işbirliğinin tutum ölçümü olmak üzere kullanılmıştır (Bkz. Ek 11). Dolayısıyla Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu – Yanıltma (ATİÖ-Y) ile gerçek davranış, İşbirliği Ölçeği (İÖ) ile tutum olmak üzere iki ayrı işbirliği ölçümü,

yani iki yordanan değişken alınmıştır. Bu durum, gerçek davranış ile tutumu karşılaştırma imkânı sunmuştur.

Sosyal bilimlerde tutum ölçümlerinin gerçek davranışı yansıtmayacağı ve sosyal beğenirliğin araştırmalarda yanlılıklara sebep olacağı tartışması uzun yıllardır süregelenmektedir (örn. Wicker, 1969); ancak yine de tutumlar hatırlaması kolay, zamana dirençli, deneyime dayalı ve sıklıkla ifade edilir olduklarında davranışları yönlendirebilmektedir (Glassman ve Albarracín, 2006; ayrıca Bkz. Ajzen, Fishbein, Lohmann ve Albarracín, 2018). Bu araştırmanın davranış ve tutuma yönelik işbirliği ölçümleri incelendiğinde, aralarında düşük de olsa anlamlı olumlu bir ilişki olduğu görölmektedir. Yüksek bir korelasyona sahip olmamaları, bu ölçümlerin birbirlerine yüksek derecede benzemedikleri anlamına gelmektedir. Bu durum, ölçüm araçlarının işbirliğinin farklı varyanslarını açıkladığı anlamına gelebileceği gibi davranış-tutum arasındaki farkı da gösteriyor olabilir. Birine ne kadar işbirlikçi olduğu sorulduğunda, bu kişi sosyal beğenirlik açısından çok işbirlikçi olduğunu ifade edebilir. Ancak gerçek hayatta sorulana benzer bir durumla karşı karşıya kaldığında ne kadar işbirlikçi olacağı bir merak konusudur. Söylemiyle tutarlı davranabileceği gibi aksi de gerçekleşebilir. Bu nedenle sosyal bilimlerde yürütölen araştırmaların verilerinin hata payları her zaman göz önünde bulundurulur.

Davranışa ve tutuma yönelik işbirliği ölçümlerinin (ATİÖ-Y ve İÖ) korelasyonları yüksek olmasa da olumlu yönde anlamlıdır. Ayrıca ATİÖ-Y'nin ilk oyununa verilen yanıtlar ile İÖ karşılaştırıldığında işbirliğini tercih eden katılımcıların İÖ'de de diğerlerine göre anlamlı olarak yüksek puanlar aldıkları görölmüştür. Buradan hareketle bu çalışmada işbirliğine yönelik davranış-tutum arasında anlamlı bir farklılaşma oluşmadığı ortaya çıkmıştır. Davranış-tutum farklılaşması ayrımcılık konularında daha trajik olabilmektedir (örn. LaPiere, 1934) ancak burada örneklem öğrencilerden oluşmaktadır ve diğer bir öğrenciyle eşleştirilerek oyunun oynanacağı bilinmektedir. Yani ATİÖ-Y için bir iç grup kayırmacılığından söz edilebilir ve bu durum öğrencileri daha işbirlikçi olmaya itmiş olabilir.

Sonuç olarak araştırma bulgularını her model için ayrı ayrı ele almak yerine genel bir işbirliği konsepti üzerinden tartışmak uygun görünmektedir. Ancak ATİO-Y ile İÖ arasında teorik temele oturduğu düşünülen farklı aracı etkiler söz konusu olduğunda ayrı bir tartışmaya yer verilecektir. Bundan önce kuramların birbiriyle karşılaştırılması uygun görünmektedir.

4.2. Evrimsel Temelli Ahlak Kuramlarının Karşılaştırılması

4.2.1. Kuramların Boyutlarının Karşılaştırılması

Çalışmanın odak noktası olan evrimsel temelli kuramların boyutları arasındaki ilişkileri araştırmak, ATK'ye göre çok yeni bir kuram olan İOAK boyutlarını daha iyi anlamak ve ilerideki tartışmalara ışık tutabilmek amacıyla önemli görülmektedir. ATK ve İOAK boyutlarının birbiriyle olan ilişkileri incelendiğinde, Yılmaz ve arkadaşlarının (2021) çalışmasıyla tutarlı olacak şekilde iki kuramın tüm boyutları arasında olumlu yönde anlamlı korelasyonlar olduğu görülmüştür. ATK boyutları kendi içinde değerlendirildiğinde bakım/zarar ve adalet/hilekârlık arasındaki yüksek korelasyon bireyselleştirici grup; sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma arasındaki yüksek korelasyonlar ise bağlayıcı grup görüşünü desteklemektedir. İOAK boyutları kendi içinde değerlendirildiğinde ise aile, grup, karşılıklılık, kahramanlık ve itaat boyutlarının birbirleriyle yüksek ilişkiler sergilediği görülmüştür. Mülkiyet boyutu ise diğerleriyle düşük korelasyonlar içerisindeyken, adalet boyutu yalnızca grup ve karşılıklılıkla orta derecede ilişkili olarak bulunmuştur. İOAK boyutlarının kendi aralarında gruplaştırılması üzerine herhangi bir çalışma olmasa da Yılmaz ve arkadaşlarının (2021) bulgularına benzer şekilde bu araştırmada da aile, grup, kahramanlık ve itaat boyutları ile ATK'nin bağlayıcı grubu arasında orta/yüksek ilişki olduğu gözlenmiştir. Bağlayıcı grubun bireyden çok grubun iyiliğini öne koyma ve daha muhafazakâr olma özellikleri (örn. Graham ve ark., 2009; 2011) düşünüldüğünde, akraba ilişkilerini öne alan aile; grup içi işbirliğini ve koalisyonları onayan grup; grup içi ast-üst ilişkilere verilen önemle birlikte güçlü olanın mütevazı, güçsüz olanın ise ona saygılı olmasını önceleyen kahramanlık ve itaat boyutlarının ATK'nin bağlayıcı grubuna yakın olması anlamlı

görülmektedir. Adalet boyutuyla da ATK'nin bireyselleştirici grubunun diğerlerine göre daha yüksek ilişkiler sergiledikleri görülmüştür. Daha çok bireysel hakları öne alan bireyselleştirici grubun üyesi adalet/hilekârlık temeli, grup içi adalet ve eşitlik kaynağı bakımından İOAK adalet boyutu ile kesişmektedir. Karşılıklılık ve mülkiyet boyutları ise ATK'nin bireyselleştirici ve bağlayıcı gruplarına göre farklılaşmamaktadır. Mülkiyet boyutu ahlaki temellerle düşük korelasyonlara sahipken, karşılıklılık boyutu ahlaki temellerle farklılaşmaksızın orta derecede ilişkili olarak çıkmıştır. Gelecek araştırmalarda İOAK boyutlarının politik ve dini tutumlara göre gruplaştırılması üzerine yapılacak çalışmalar, boyutların kendi aralarındaki ortak noktaları keşfetmek açısından faydalı olabilir.

4.2.2. Kuramların İşbirliği ile İlişkisi

Araştırmanın birinci sorusu, evrimsel temelli ahlak kuramlarının işbirliğiyle olan ilişkisini incelemek ve daha yeni olan İOAK'nin işbirliğini ATK'ye göre daha güçlü açıklayıp açıklamadığını sorgulamaktadır. ATK ve İOAK'nin işbirliği üzerindeki doğrudan yordayıcı etkileri incelendiğinde, iki kuramın da genel olarak/boyutlarının toplam etkisiyle işbirliğini anlamlı olarak yordadığı görülmüştür. Buna göre evrimsel temelleriyle ahlaken beklenen bir fenomen olan işbirliği iki kuramca da desteklenmektedir. Diğer taraftan bu yordayıcılıkta İOAK'nin ATK'ye göre daha güçlü olduğu ve işbirliği üzerinde ATK'dan farklı bir açıklayıcılığa sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Kuramın temeline işbirliğini oturtan İOAK'nin işbirliği üzerinde ATK'ye göre daha açıklayıcı olması beklendiktir ve bu bulgu araştırmanın birinci sorusunu desteklemektedir. İnsanların sosyalleşerek hayatta kalması açısından önemli bir adaptif problem olan işbirliği, özellikle İOAK'ye göre ahlaken temel bir noktaya oturtulmuştur ve söz konusu anlamlı yordayıcı etkiler ile kuramın varsayımları güçlenmiş görünmektedir.

ATK'nin genel olarak işbirliğini yordamasına göre, ahlaken iyi ve istendik olarak kabul edilen işbirliği ATK'nin doğuştancılık ve kültürel öğrenme varsayımlarıyla hem evrimsel olarak taşınmış doğuştan getirilen bir eğilimdir hem de kültürel öğrenmeyle desteklenmiştir. ATK'de *sadakat/ihanet* boyutunun dört

modelin üçünde işbirliğini doğrudan yordadığı ve bunun da olumlu yönde olduğu dikkat çekmiştir. İç grubu korumayı, gruba karşı sadakatli olup ihanetten kaçınmayı içermesinden dolayı sadakat/ihanet temelinin diğerlerinden farklılaşarak işbirliğini direkt yordaması grup ilişkilerinin sürdürülebilirliği açısından anlamlı görünmektedir. Sadakat/ihanetin doğrudan ilişkisi olmayan ATİO-Y ölçümlü tek modelde, *adalet/hilekârlık* temeli işbirliğini arttırıcı bir rol almıştır. Adalet/hilekârlık temeli işbirliği ve aldatma ile tetiklenmektedir. Özellikle Tutsaklar İkileminden uyarlanan ölçümde bu bulgunun ortaya çıkması; yani ihanet edenlerin değil işbirliğini seçenlerin adalet/hilekârlık temelinde yüksek puanlara sahip olanlar olması, temelin adalet ve güvenilirlik ile ilişkili özelliklerini destekleyicidir. Son olarak *bakım/zarar* temelinin de işbirliğini tutumlar üzerinden ölçen modelde anlamlı bir yordayıcı etkisi olduğu ve bunun da olumlu yönde olduğu görülmüştür. İhtiyacı olana ilgi göstermeyi içeren bu temelin yordayıcı etkisi aracı değişkenler için içine katıldığında daha anlamlı görünmektedir ve tartışmanın devamında konuya değinilecektir. Otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma temelleri işbirliği üzerinde doğrudan bir yordayıcı etkiye sahip değilken çeşitli değişkenlerin aracılığıyla işbirliğine etki etmiştir. Bu boyutların bağlayıcı grubun üyesi olduğu düşünüldüğünde, daha muhafazakâr ve grup olmayı önceleyen özelliklerine (Graham ve ark. 2009) rağmen işbirliğini arttırıcı bir etkilerinin olmayışı şaşırtıcıdır. Curry (2016), kutsallık/bozulma boyutunun işbirliği ile alakasız olduğunu öne sürmektedir. İşbirliği ile kutsallık/bozulma arasında direkt bir bağlantı bulunmaması bu varsayımı destekler nitelikte olsa da daha sonraki kısımlarda görüleceği üzere aracı etkiler göz önüne alındığında bu temelin de etkin rollere sahip olduğu görülmüştür.

İOAK ve işbirliği arasındaki doğrudan ilişkiler düşünüldüğünde kuramın temeli gereği beklenen, genel kuramla birlikte tüm boyutların işbirliğini olumlu ve anlamlı şekilde yordamasıdır. Kuram, insan ahlakının işbirliği problemlerine çözüm olarak inşa edildiğini iddia etmektedir; dolayısıyla her bir boyutu da işbirliğiyle direkt bağlantılı olmalıdır. Ancak bu çalışmanın bulguları, boyutların çoğu için söz konusu beklentiyi desteklememiştir.

İkinci çalışma kapsamında *grup* boyutu işbirliğini tutumlar üzerinden ölçen modelde anlamlı bir yordayıcı etki sergilemiştir. Tek başına olmaktansa grup olarak,

karşılıklı işbirliği ve uyum içerisinde çalışmayı içeren grup boyutu, temeli gereği direkt işbirliğini işaret etmektedir. Ancak grup işbirliğiyle hayatta kalılabildiğini söyleyen boyutun işbirliğini yalnızca tutumlar üzerinden yordaması anlamlı gözükmemektedir. Zira İşbirliği Ölçeği daha çok birlikte çalışma eğilimini soruşturmaktadır. Öte yandan karşılıklılık gibi önemli evrimsel temellere sahip olan bir boyutun işbirliği üzerinde hiçbir modelde anlamlı bir doğrudan yordayıcı etkisi bulunmaması dikkat çekmiştir. Karşılıklılığa ve işbirliğine ihanet etmeyi ahlaken uygun bulmamayı ve Tutsaklar İkilemi ekonomi oyununda işbirliği eğilimini vurgulayan bu boyutun, özellikle ATİO ölçümlerinde anlamlı ve olumlu yönde yordayıcı etkisi olması beklenmiştir. Ancak söz konusu etkiler gözlemlenememiştir. Bu noktada karşılıklılıkla ilgili ölçek maddeleri gözden geçirilebilir. Ölçeğin ilk kısmında, karşılıklılık maddelerinin (Ek 4; madde 7, 8 ve 9) diğer insanlara güvenmek ile ilgili olduğu görülmektedir. Birisinin verdiği sözü tutup tutmaması veya güvenilecek biri olup olmamasının doğruluğunun değerlendirildiği maddeler, karşılıklılık anlamını tam olarak vermekte başarısız kalmış olabilir. Birinin kendisine yapılan yardımı karşılıksız bırakıp bırakmadığı veya iş arkadaşına olan borcunu ödeyip ödemediği gibi daha açık karşılıklılık düşünceleri içeren yeni maddeler üzerine düşünülebilir. Öte yandan ölçeğin ikinci kısmındaki “Yanlış yaptığınız şeyleri her zaman telafi etmelisiniz” (Ek 4; madde 8) ifadesinin de karşılıklılık eğilimini sınamak için yeterince açık olmadığı ve daha spesifikleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun yerine “İyilik yaptığınız biri sizin ona ihtiyacınız olduğunda karşılığını vermezse, bir dahaki sefer siz de ona yardım etmezsiniz” gibi karşılıklılığın temeliyle ilgili ifadelerin yer alması uygun olabilir.

Araştırmanın bulgularına göre İOAK kapsamında işbirliğini genel olarak anlamlı yordayan tek boyut *mülkiyet* olmuştur. Sahiplik hakkını ve bu hakkı tanımayı öneren mülkiyet boyutu, düşünüldüğünde grup içi ilişkilerle ve direkt olarak işbirliğiyle diğer boyutlara göre en az ilgili boyuttur. Örneğin ATK, sahiplik hakkının evrimsel temelli bir ahlaki yönü üzerinde hiç durmamıştır. İnsanların yerleşik hayata geçmeleri ve bir şeyleri (toprakları, mülkleri, eşyaları vs.) sahiplenmeleri; bunların bir maddi değere sahip oluşu, satın alınması veya babadan oğla aktarılması evrimsel tarih göz önünde bulundurulduğunda daha yeni bir

fenomendir ve evrimsel ahlaki bir kod olarak taşınmış olması için yeterince zaman geçmemiş olabilir. İşbirliğinin grup içi ve gruplar arası ilişkilere katkısı dolayısıyla evrimsel açıdan oldukça yaşamsal olduğu açıktır (örn. birlikte avlanma ve savunma); ancak mülkiyet boyutunun sosyalliğe ve hayatta kalmaya katkısı ancak dolaylı yoldan bulunabilir. Buna rağmen İOAK için işbirliğiyle en ilgili boyut olduğu gözlenmiştir. Bu noktada mülkiyet boyutunun ölçek kapsamında diğer boyutlardan oldukça düşük bir iç tutarlılık katsayısına sahip olduğuna dikkat edilmelidir ($\alpha = .44$). Ölçekteki mülkiyet boyutuyla ilişkili maddeler incelendiğinde (Bkz. Ek 4; iki kısımda da 19, 20 ve 21. maddeler), özellikle ölçeğin ikinci kısmındaki üç maddeden birinin sorunlu olabileceği düşünülmektedir. “Eğer açlıktan ölüyorsan yemek çalmak kabul edilebilirdir” cümlesine kişinin ne kadar katılıp katılmadığını sorgulayan 19. madde için, kişi bunu ne kadar kabul edilemez bulursa o kadar mülkiyetçi açıdan ahlaklı olmaktadır. Ancak madde ahlaki açıdan değerlendirildiğinde karmaşık muhakemelere yol açabilir görünmektedir. Örneğin Kohlberg’in (2008) meşhur Heinz ikileminde, ölmek üzere olan karısına ihtiyacı olan ilacı eczacıdan çalma pahasına elde etmeye çalışan Heinz haklı bulunabilir ve insanın yaşama hakkının yasalardan ve mülkiyet haklarından üstün tutulabileceğini öneren bir açıklama ile kişi Kohlberg’e göre ahlaki gelişimin üst basamaklarına aittir. Genel olarak çalmak kötüdür, ancak ölüm kalım meselesi söz konusuysa çalma eylemine yönelik ahlaken olumsuz atıflar nötrlenebilmektedir. Dolayısıyla mülkiyet boyutunun iç tutarlılık puanını düşüren, bu maddeye verilen beklenti dışı yanıtlar olabilir. Yılmaz ve arkadaşlarının (2021) çalışmasında da mülkiyet boyutunun düşük iç tutarlılığa sahip olduğu gözlenmiştir ($\alpha = .38$) ve ilerideki çalışmalar için ölçeğin özellikle bu maddesinin gözden geçirilmesi uygun olabilir.

Çalışma kapsamında mülkiyet boyutuyla ilişkili doğrudan ve dolaylı etkiler tartışılırken, sahiplik hakkının birçok kültürde tanındığı ve ahlakla ilişkili bulunduğu (Curry, Mulins ve Whitehouse, 2019) göz önüne alınarak daha sosyal bir yönden etkin rol aldığı düşünülebilir. Daha evrimsel temelli olduğu düşünülen diğer boyutlara göre en çok mülkiyet boyutunun anlamlı ilişkiler sergilemiş olması böylece anlam kazanabilir. Ancak bu noktada kuramın alt yapısına hizmet edip etmediği tartışılabilir ve belki de çalışmada mülkiyet boyutunun kuramsal temelden ayrı

şekilde işlemiş olabileceği düşünülebilir. Sosyal bağlamda değerlendirildiğinde, diğerinin sahiplik hakkını tanımak, malına saygılı olmak ve çalmamak örneğin karanlık üçlü özelliklerinden fazlaca uzaktır. Aynı zamanda kendi malına karşı da aynı muameleyi beklemeye karşılıklı beklentiler içerebileceği düşünülürse, mülkiyet boyutundan yüksek puan alan kişilerin daha işbirlikçi, özgeci ve empati eğilimi yüksek olmaları beklenebilir. Nitekim aracı ilişkilerde bu beklentilerin karşılandığı görülmüştür. Ancak burada önemle dikkat edilmesi gereken nokta, işbirliğini her modelde doğrudan yordayan mülkiyet boyutunun anlamlı çıkan tüm aracı etkilerinin *tamamlayıcı aracılık* özelliğinde olduğudur. Zhao ve çalışma arkadaşlarının (2010) aracılık analizlerini güncelleştirmeleriyle tanımlanan bu etki, yordayıcı değişkenin hem doğrudan hem de aracı değişken üzerinden yordanan değişkenle anlamlı ve aynı yönde bir ilişki sergilemesi anlamına gelmektedir. Araştırmacılara göre aracılık analizlerinde ortadan kaybolmayan doğrudan etkinin varlığı, modele alınmamış başka bir veya daha fazla aracı değişkenin varlığını işaret etmektedir. Dolayısıyla mülkiyet boyutunun doğrudan işbirliğini yükseltici olduğu, aracı değişkenlerin bu etkiyi kısmen açıkladıkları ancak ne kadar açıkladıklarının meçhul olduğu sonucuna varılmaktadır. Sonuç olarak mülkiyet boyutu gelecek araştırmalarda hem teorik anlamda, hem ölçek bütününde hem de kendi içinde çalışılmalıdır.

4.3. Bireysel Değişkenlerin Etkileri

Araştırmanın ikinci sorusu, Ahlaki Temeller Kuramı ile İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı'nın işbirliğine olan yordayıcılığında özgecilik, empati ve karanlık üçlünün aracı rollerini incelemek üzerinedir. Bulgulara göre beklendiği üzere özgecilik ve empatinin işbirliğini genel olarak arttırıcı, karanlık üçlünün ise azaltıcı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ancak kuramların boyutları ayrı ayrı değerlendirildiğinde özgün bazı bulguların ortaya çıktığı gözlenmiştir.

4.3.1. Özgecilik ve Empati

ATK'nin toplam etkisinde özgeciliği anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ve özgecilik de her modelde işbirliğini anlamlı olarak arttırıcı bir rol üstlenmiştir. Aracı

etkiler ahlaki temellere göre incelendiğinde, *bakım/zarar* ve *sadakat/ihanet* temellerinin hem direkt olarak işbirliğini arttırdığı hem de özgecilik üzerinden dolaylı olarak arttırdığı gözlenmiştir. Bu iki temel özgeciliğin yüksek düzeyleriyle ilişkilidir ve özgecilik de işbirliği düzeyini yükseltici bir etkiye sahip olduğundan, temeller işbirliğini yükselten bir değişkeni arttırarak da işbirliğinin artmasına sebep olmaktadır. Ancak söz konusu tamamlayıcı aracılık etkileri, bu temellerden işbirliğine giden yolda başka aracı değişkenlerin de olabileceğine işaret etmektedir.

Bakım/zarar temeli ihtiyacı olana bakım ve şefkat verme, onu zararlardan ve tehlikelerden koruma üzerindedir ve özellikle savunmasız bebeğe bakım verme açısından türün devamı için elzemdir. *Sadakat/ihanet* temeli de ait olunan grubu korumayı ve grup yararına yatırımlar yapmayı içermektedir (Graham ve ark., 2013). Bu iki temelin de özgecilikle önemli ilişkiler içerisinde olması anlamlı gözükmemektedir. Bakım vermede de grup için özveride bulunmada da kişi özgeci davranışlar sergiler, dolayısıyla işbirliği artar. Bu noktada özgecilikle oldukça yakın ilişkili çıkan empatiyi de hesaba katmak gerekir.

Empati, Curry ve Jones Chesters'in (2012) bulgularına benzer şekilde bu araştırmada da genel olarak işbirliğini arttırıcı bir rol üstlenmiştir. ATK'nin empatiyi genel olarak anlamlı şekilde yordadığı; *bakım/zarar* ve *adalet/hilekârlık* temellerinin ise bireysel olarak empatiyi arttırıcı bir etki sergilediği gözlenmiştir. Empatinin aracı etkisinde de anlamlı olan bakım/zarar temelinin empatiyi arttırarak işbirliğine olumlu bir tamamlayıcı etki sergilediği görülmüştür. Özgecilikle birlikte ele alınabilecek bu bulgu, ihtiyacı olana yönelik empati duygusunun uyanması ve bunun da özgeci davranışa yol açması açısından değerlendirilebilir. İhtiyacı olana ve acı çekene yönelik ortaya çıkan bakım (caring), empati ve özgecilik ile aktive olur ve bu olduğunda diğerinin iyiliği için kişi kendinde bir sorumluluk hissedebilir (örn. Batson, Batson, Todd, Brummett, Shaw, Aldeguer, 1995; de Waal 2008; Staub ve Vollhardt, 2008). Ancak özgecilik ve empatinin bakım/zarar temeliyle ilişkili olan aracı etkisi tamamlayıcı özelliktedir, dolayısıyla temelden işbirliğindeki artışa sebep olan patikada başka aracı etkilerin de olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecek araştırmalar olası diğer değişkenlerin etkilerini incelemeye yönelebilir.

Bakım/zarara ek olarak *adalet/hilekârlık* temelinden işbirliğine giden yordayıcı etkide de empatinin anlamlı bir aracı etkisi bulunmaktadır. Buna göre adalet/hilekârlık temeli işbirliğini arttırıcı bir etkiye sahip olan empatiyi arttırarak dolaylı yoldan işbirliği eğilimini yükseltmektedir. Hoffman (2000) eşitlik ve adalet eğilimi için empatinin önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir; buna göre adalet ve düzen için diğerinin duygularını ve konumunu algılayabilmek elzemdir ve empati bu yönde davranmayı motive edici bir rol üstlenir. ATK ve empatiyle ilgili yapılan başka araştırmalar da bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temelleriyle empati eğiliminin bağlantılı olduğunu öne sürmüştür (örn. Lewis ve ark., 2012).

İOAK ile özgecilik arasındaki ilişkiler incelendiğinde, kuramın boyutlarının toplam etkisinin özgeciliği anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Aracı etkilerde, işbirliğini arttırıcı bir etkiye sahip olan özgeciliğin *grup* ve *mülkiyet* boyutlarından işbirliğine giden yolda anlamlı ve olumlu aracılık etkisi sergilediği görülmüştür. Buna göre grup ve mülkiyet boyutları özgeciliği arttırmakta ve özgecilik de işbirliğini arttırmaktadır. İşbirliğini hem doğrudan hem de özgecilik üzerinden arttırarak tamamlayıcı bir aracılık gösteren boyutlar ayrıca empatide de aynı tamamlayıcı etkiyi sergilemektedir. İOAK toplam etkisi özgecilikte olduğu gibi empati üzerinde de anlamlı ve olumlu yönde yordayıcı etkiye sahiptir. Grup boyutunun işbirliği ve uyum içerisinde çalışma ile içinde bulunulan grubu önceleme özellikleri düşünüldüğünde; grup üyeleriyle bağlantı kurma açısından empati ve grup üyelerine yatırım yapma açısından da özgecilik ile ilişkili olması anlamlı görünmektedir. Bulgular İşbirliği Olarak Ahlak kuramcılarının beklediği yöndedir (Curry ve Jones Chesters, 2012; Curry, ve ark., 2019). Mülkün sahibini tanımayı, diğerinin malına zarar vermekten veya izinsiz elde etmekten kaçınmayı beraberinde getiren mülkiyet boyutu da benzer şekilde empatiyi ve özgeciliği arttırarak işbirliğini yükseltmektedir. Malın zarar görmesi ve kaybedilmesinin neredeyse her defasında hoş olmayan duygular uyandıracığı düşünülebilir ve bu noktada empatiyle ilişki gözlenmesi anlamlı olmaktadır. Diğerinin hissiyatını anlayabilen kişi istenmeyen davranışı yapmaktan kendini alıkoyabilir. Özgeciliğin mülkiyet boyutundaki aracılık etkisi ise artmış empatinin artmış özgecilikle olan güçlü bağı ile açıklanabilir. Bu noktada mülkiyet boyutundan işbirliğine giden yolda başka değişkenlerin aracılık

etmiş olabileceğine dikkat edilmelidir, çünkü bulgulardaki aracı etkiler tamamlayıcı özelliktedir. Öte yandan *adalet* boyutunun işbirliğiyle olan ilişkisinde empatinin yalnız dolaylı aracı etkisi olduğu gözlenmiştir. Buna göre adil bölüşme ve eşitliğe değer veren kişilerin yükselen işbirliği eğilimleri daha empatik olmalarıyla açıklanmaktadır. ATK'nin adalet/hilekârlık temelinde olduğu gibi, empatinin adalet algısındaki önemli rolüne göre (Hoffman, 2000) söz konusu bulgu anlam kazanmaktadır.

İOAK'nin *itaat* boyutuyla işbirliği arasındaki ilişkide hem özgecilik hem de empati diğer boyutlardan farklı olarak olumsuz yönde bir aracılık etkisi göstermiştir. İtaat boyutundan yüksek puan alanlar, işbirliğini yükselten özgecilik ve empati eğilimleri düşük olduğu için daha az işbirliği eğilimi göstermektedirler. Yalnızca işbirliğini tutumlar üzerinden ölçen modelde gözlenen bu bulgular, itaatkâr kişilerin diğerleriyle işbirliği içerisinde çalışmaya yatkın olmadıklarını göstermektedir. Güçlü karşısında boyun eğmeyi ve hiyerarşiyi desteklemeyi simgeleyen bu boyut, kişinin kendine sunulan görev tanımlarına ve beklentilere sadık kalmasını ve diğerleri için fazladan bir çaba sarf etmemesini beraberinde getiriyor olabilir. İtaat sosyal anlamda düşünüldüğünde, otoritenin isteklerini yerine getirmede sorgulamanın ve dolayısıyla empatinin önemli bir yeri olmayabilir. Bu durumda itaatkâr kişilerin özgeci ve empatik eğilimlerinin diğerlerine göre düşük düzeylerde seyredebildiği düşünülebilir. Empatiyi doğrudan etkisinde de düşüren itaat boyutu, Curry'nin (2016) beklentisi ile ters düşmüştür. Kurama göre güçlü olanı anlamak açısından itaat boyutu dâhilinde empatik sezgiler önemli rol almalıdır ancak bulgular beklentiyi desteklememiştir. Öte yandan Yılmaz ve çalışma arkadaşlarının bulgularında itaat boyutunun eşitliğe karşıtlığı olumlu anlamda yordadığı ortaya çıkmıştır. Başka araştırmalarda ise hiyerarşiyi destekleyenlerin adalete daha az duyarlı ve daha az eşitlikçi oldukları görülmüştür (Jost, Glaser, Kruglansk ve Sulloway, 2003) ve eşitlikçi olmayan kişilerin daha az işbirlikçi olduklarını ve işbirliğini daha fazla istismar ettiklerini gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Sinn ve Hyes, 2018). Politik yönelimlere dayanarak elde edilen bu bulgular araştırma kapsamındaki itaat boyutuna yönelik sonuçları destekleyebilir ve gelecek araştırmaların İOAK ile politik yönelimler arasındaki ilişkiyi incelemesi önemli sonuçlar verebilir.

İOAK içerisinde özellikle *karşılıklılık* boyutunun doğası gereği işbirliğini yordaması, özgecilik ve empatiyle de olumlu bir aracı etkiye dâhil olması beklenmiştir. Ancak yalnızca birinci çalışmada özgeciliğin karşılıklılıktan işbirliğine giden patikada anlamlı bir aracı etki sergilediği görülmüştür. Buna göre karşılıklılık özgeciliği arttırarak işbirliğini arttırmaktadır. Ancak bu bulgular daha kapsamlı olan ikinci çalışmada beklendiği şekilde ortaya çıkmamıştır. Karşılıklı özgecilikle ve tutsaklar ikilemi ekonomi oyunuyla ilişkili olan ve güçlü evrimsel temellere sahip olan boyutla ilgili yordayıcı ve aracı etki bulguları beklentiyi karşılamamıştır. Önceki sayfalarda da bahsedildiği üzere, gelecekteki araştırmaların bulgularına göre boyutla ilgili ölçek maddelerinin gözden geçirilmesi ve istenen anlamı karşılayıp karşılamadığı üzerine tekrar düşünülmesi anlamlı olabilir. Ne var ki karşılıklılık direkt olarak karşılıklı özgecilikle ilgilidir ve empati de burada diğerinin niyetini ve ihtiyaçlarını anlayabilme açısından önemli bir etkidir (Trivers, 1971). Dolayısıyla boyutla ilgili daha güçlü bulgular beklenmiştir ancak elde edilememiştir.

Özgecilik akraba seçilimi, karşılıklı diğerkâmlık ve dolaylı diğerkâmlık gibi evrimsel temelli fenomenlerle doğrudan ilişkilidir ve işbirliğiyle de oldukça yakın bir kavramdır. Ahlaken iyi sayılan bu kavramın iki kuramın da her boyutuyla olumlu ilişkiler içerisinde olması beklenebilir. Ancak görüldüğü üzere bazı boyutların bu konuda daha baskın olduğu ortaya çıkmıştır. Empati de benzer şekilde özgecilik ve işbirliği ile yüksek ilişkiler sergilemiştir ve aynı beklenti onun için de söz konusu olsa da sonuç benzerdir. Örneğin aile boyutunda hem özgeciliğin hem de empatinin önemli rolleri olduğu düşünülmektedir fakat bulgular bu düşüncüyü desteklememiştir. Nitekim Trivers (1971) aile boyutunun temellerini aldığı akraba seçilimi ile karşılıklı diğerkâmlığın esasen yakın konular olup, empatinin gelişiminde önemli roller oynamış olabileceklerini öne sürmüştür. Yılmaz ve arkadaşları (2021) da aile boyutu ile özgecilik arasında olumlu yönde yordayıcı bir etki tespit etmiştir. Diğer taraftan grup, karşılıklılık ve mülkiyet boyutları ile özgecilik arasında da ilişki tespit etmiş olasalar da bu araştırmaya benzer şekilde diğer boyutlarla herhangi bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Yılmaz ve arkadaşları, bunun özgeciliğin gözlenerek değil, anket yoluyla sorularak ölçülmeye çalışılmasından kaynaklanmış olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu çalışmada da özgecilik benzer bir anket yoluyla ölçülmüştür ve

ortaya çıkan tavan etkisinden beklenen sonuçlara rastlanamamış olabilir. Bu noktada daha önce bahsedilen davranış-tutum meselesi üzerine düşünmek gerekir ve gelecekteki araştırmalar özgeciliği davranışlar üzerinden ölçerek ilerleyebilir.

4.3.2. Karanlık Üçlü

ATK'nin toplam etkisinde karanlık üçlüyü anlamlı olarak yordadığı; ancak temellerin bireysel etkilerinin yönünde değişkenliklerin olduğu gözlenmiştir. Buna göre *bakım/zarar* ve *kutsallık/bozulma* temelleri karanlık üçlü kişilik özelliklerinin etkisini azaltırken; *sadakat/ihanet* ve *otorite/yıkım* temelleri anlamlı olarak arttırmıştır. Karanlık üçlü genel olarak işbirliğini negatif yönde etkilemiş, bu kişilik özellikleri yüksek bireyler daha düşük işbirliği eğilimine sahip olarak bulunmuştur. Narsistik, psikopatik ve Makyavelist özelliklere sahip kişilerin işbirlikçi bir yapıya sahip olmamaları beklendiktir ve önceki araştırmalarla da bu beklenti desteklenmiştir (Deutchmann ve Sullivan, 2018; Malesza, 2018). Bu kişiler genellikle bencil, kendini üstün gören, duyarsız, empatiden yoksun, manipülatif ve diğerlerinin iyiliğini düşünmeyen bir yapı sergilemektedirler (Furnham ve ark., 2013; Jones ve Paulhus, 2011; Paulhus ve Williams, 2002) ve böyle bir kişilik örüntüsü işbirliği düşüncesine ters düşmektedir.

Aracı etkiler incelendiğinde, diğerlerinin ihtiyaçlarına duyarlı olmayı ve bakım vermeyi simgeleyen *bakım/zarar* temeli işbirliğini hem doğrudan yordayarak yükseltmiş hem de işbirliğini olumsuz yönde etkileyen karanlık üçlü özelliklerini düşürerek yükseltmiştir. Tamamlayıcı bir etkiye sebep olan temelden yüksek puan alan kişiler aracı etkilerle de yüksek işbirliği eğilimi göstermişlerdir. Karanlık üçlü boyutlarının ayrı ayrı modele alındığı birinci çalışmada², bakım/zarar temelinin önceki araştırmalara benzer şekilde (Glenn ve ark., 2009; Mededovic ve Petrovic, 2016) özellikle psikopatiyi anlamlı olarak düşürdüğü ortaya çıkmıştır. Psikopatinin empatiden yoksunluk ve diğerine zarar vermeye yatkınlık özellikleri bakım/zarar temelinin özelliklerine ters düşmektedir. Bununla birlikte kendini önceleyen narsistik yapı ile diğerini sömüren Makyavelist özellikler de bakım/zarar temeliyle zıt

² İkinci çalışmada model karmaşıklığını azaltmak amacıyla karanlık üçlü boyutları ayrı ayrı olacak şekilde değil, toplam puan üzerinden analizlere katılmıştır.

düşmektedir. Dolayısıyla temelin karanlık üçlüyü azaltarak işbirliğini yükseltmesi bulgusu kuramsal alt yapıyla uyum göstermiştir. Ancak buradaki tamamlayıcı aracılık etkisi, araştırılması gereken başka değişkenlerin varlığını simgelemektedir. *Kutsallık/bozulma* temeli de benzer şekilde karanlık üçlüyü düşürerek işbirliğini yükseltmiştir. Doğayı ve doğallığı korumayı, kutsal olana hürmet etmeyi ve ılımlı olmayı beraberinde getiren bu temelden yüksek puan alan kişilerin karanlık kişilik özellikleriyle uyumsuz oldukları ve dolayısıyla işbirliği eğilimlerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgu, Curry'nin (2016) kutsallık/bozulma temelinin işbirliğiyle alakasız olduğu iddiasıyla çelişmektedir.

Karanlık üçlüdeki yükselmeye ilişkili çıkan *sadakat/ihanet* ve *otorite/yıkım* temellerinin işbirliğiyle olan ilişkisinde, karanlık üçlü özelliklerinin ayrıca aracı bir rolü olduğu gözlenmiştir. Sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temellerindeki yükselme, işbirliği eğiliminde düşüşe sebep olan karanlık üçlü kişilik özelliklerini arttırmakta ve dolaylı olarak işbirliğini düşürmektedir. Ait olunan gruba yönelik sadakati ve ihanet edene öfkeyi getiren sadakat/ihanet temeli ile hiyerarşik düzene itaat etme ve saygı-korku duygularıyla ifade edilen otorite/yıkım temeli yüksek olan kişilerin karanlık kişilik özelliklerinin yüksek olduğu ve bu vasıta ile daha az işbirlikçi oldukları görülmüştür. Petrovic'in (2019) araştırmasında söz konusu boyutların Makyavelizm ile pozitif ilişkiler sergilediği görülmüştür. Mededovic ve Petrovic'in (2016) araştırmalarında ise Makyavelizm ve psikopatinin sadakat/ihanet temelini ve Makyavelizm'in tek başına ayrıca otorite/yıkım temelini pozitif anlamda yordadığı ortaya çıkmıştır. Bu araştırmanın birinci çalışmasında da otorite/yıkım temelinin Makyavelizm'i arttırdığı görülmüştür. Dolayısıyla bulguların baskın olarak Makyavelizm'den kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Bu durumda sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temelleri diğerlerini kullanmaya, sömürmeye ve kişisel amaçlar için ihanet etmeye yatkın olan bir yapıyla bağlantılı olabilir. Nitekim Mededovic ve Petrovic (2016) bu temellerin manipülasyon, sömürü, bencillik ve empati eksikliği ile ilişkilendirilebileceğini; ahlaki olandan çok ahlak dışı olanla ilişkili olabileceğini düşünmüşlerdir. Ancak evrimsel alt yapı ile kültürel ve bağlamsal değişkenler için içine katıldığında sadakat/ihanet ve otorite/yıkım

temelleri kendi içinde işlevsel gözükmektedir³. Ayrıca sadakat/ihanet temelinin işbirliğiyle olan doğrudan ilişkisinde olumlu, ancak karanlık üçlü üzerinden dolaylı ilişkisinde olumsuz bir etki sergilediği dikkat çekmektedir. Zhao ve arkadaşlarının (2010) rekabetçi aracılık olarak tanımladığı bu etki diğerlerine göre oldukça karmaşıktır, çünkü ortaya çıkan iki etkinin yönü farklıdır. Bu durumda sadakat/ihanet temeli işbirliğini arttırmakta mıdır; yoksa karanlık üçlüyü arttırarak düşürmekte midir? Araştırmacılar tamamlayıcı aracı etkide olduğu gibi rekabetçi aracı etkide de modele dâhil edilmemiş başka aracı değişkenlerin olduğunu ve bulguların bu nedenle karmaşıktığını ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu bulgu tartışmalı kalmaktadır ve gelecek araştırmalarda başka değişkenlerin ve modellerin ışığında test edilmesi uygun görülmektedir.

İOAK'nin karanlık üçlüyle ilişkileri incelendiğinde, kuramın genel olarak karanlık üçlüyü anlamlı yordadığı ve alt boyutlarının yordayıcı yönünün ATK'ye benzer şekilde değişkenlik gösterdiği ortaya çıkmıştır. Buna göre *aile*, *kahramanlık* ve *itaat* boyutları karanlık üçlüyü arttırırken, *mülkiyet* boyutu azaltmaktadır. Karanlık üçlünün İOAK boyutları ve işbirliği arasındaki aracı rolleri incelendiğinde, kahramanlık ve itaat boyutlarının karanlık üçlüyü arttırarak işbirliğinde bir düşüşe sebep olduğu görülmüştür. Bu boyutlar kaynaklar için çatışma durumlarında ortaya çıkan güç dengesizlikleri, bir kazananın ve bir kaybedenin olduğu ekonomi oyunları, domine eden ile itaat edenin var olduğu pozisyonlar ile birlikte güç, baskı ve korku gibi duygularla ilişkilidir. Birinci çalışmada kahramanlık boyutunun psikopatiyi anlamlı olarak arttırdığı görülmüştür. Önceki araştırmalarda da psikopatiye dâhil edilen korkusuz olma ve risk almaya yatkınlık özelliklerinin kişileri kahramanca davranışlara itebildiği ortaya çıkmıştır; ancak hem psikopatik hem de özgeci davranışların nasıl bir arada olabildiği bir tartışma konusu olmuştur (Patton, Smith ve Lilienfeld, 2017). Öte yandan itaatkâr ve yumuşak başlı olmanın yıkıcı ve ahlak dışı bir boyun eğicilikle sonuçlanabildiği düşünülmektedir (Bègue, Beauvois, Courbet,

³ Örneğin ülkesine sadık olan ve otoritenin emirlerine itaat ettiği için savaşta canla başla savaşan bir asker, kendi ülkesi, bağlamı ve kültürü içerisinde kahramanca davranan biridir. Sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temellerinde de yükseldiği ve bunlara göre oldukça ahlaklı davrandığı söylenebilir. Ancak karşı taraf için bu asker aynı yönde algılanmayacaktır. Üstüne belki de böyle bir konumun getirdiği davranışları ortaya çıkardığı için karanlık bir kişilik yapısı olması beklenecektir. Konuyla ilgili daha detaylı bir tartışma, İOAK ve karanlık üçlü arasındaki ilişkileri inceleyen diğer sayfalarda sunulacaktır.

Oberlé, Lepage ve Duke, 2015). Sosyal psikoloji tarihindeki klasik çalışmalar (örn. Haney, Banks ve Zimbardo, 1973; Milgram, 1963) baskıya itaat eden kişilerin diğerlerine zarar verici şekilde davranabildiklerini göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında kahramanlık ve itaat boyutlarının karanlık üçlüyü neden arttırmış olabileceği açıklanabilir. Ancak bu durum işbirliği eğilimini düşürmüştür ve İOAK'nin temeli gereği bu beklenen bir bulgu değildir. Curry ve çalışma arkadaşları (2011) psikopatideki empati düşüklüğünü göz önüne alarak, özellikle karşısındaki zihninden geçenleri (ve yüz ifadelerini) algılamayı içeren kahramanlık ve itaat boyutlarının psikopatiden uzak olacağını düşünmüşlerdir, fakat çalışmanın bulguları bunun tersini göstermektedir.

Kahramanlık ve itaat boyutuna ek olarak aile boyutunun da karanlık üçlüyü arttırarak işbirliğini düşürdüğü ortaya çıkmıştır. Akrabaları incelemeye yönelik olan aile boyutunun karanlık üçlü yapıdan uzak olup işbirliğini desteklemesi gerektiği düşünülebilir, ancak söz konusu bulgu bu beklentiyle uyuşmamaktadır. Birinci çalışmada aile boyutunun hem narsisizmi anlamlı ve olumlu yönde yordadığı hem de aracı etkilerde narsisizm üzerinden işbirliğini düşürdüğü gözlenmiştir. Bulgular narsisizm üzerinden ele alınırsa, aile boyutundan yüksek puan alan kişilerin ailesini kendi özünden saydığı ve bencil alanlarına dâhil ettiği; örneğin akraba seçilimine göre diğerlerinden çok sadece kendiyle ayırmadığı ailesine yatırım yapmaya meyilli olduğu düşünülebilir. Ayrıca Jonason ve arkadaşları (2015) ATK'nin bakım/zarar temeli ile narsisizm arasında pozitif ilişkilere rastlamıştır ve bunun narsistik yapıdaki sosyal onay arzusundan kaynaklanıyor olabileceğini düşünmüşlerdir. Bakım/zarar temeli ile aile boyutunun birbirine yakın olduğu göz önüne alınarak bulgular değerlendirilebilir. Ancak bu çalışmada bakım/zarar temeli karanlık üçlüyü azaltıcı bir etki sergilemiştir. Dolayısıyla aile boyutunun da karanlık üçlüyü arttırmasından çok empati ve özgecilikle ilişkili olması daha anlamlı görünüyor olmasına rağmen çalışmada bu tür bir bulguya rastlanmamıştır.

Karanlık üçlünün mülkiyet ve grup boyutlarıyla da anlamlı olarak aracı bir ilişki sergilediği, ancak bunun öncekilere zıt şekilde gerçekleştiği görülmüştür. Boyutlar karanlık üçlüyü düşürerek işbirliğindeki yükselmeye katkı sağlamaktadır. Diğerleriyle birlikte olma ve uyum içerisinde çalışmayı beraberinde getiren grup

boyutu için karanlık üçlü özelliklerinin düşük olması anlamlı görünmektedir. Aynı şekilde diğeriyle birlikte kendi sahiplik hakkının tanınmasını önceleyen mülkiyet boyutu da temeli gereği karanlık üçlüye ters düşmektedir. Özellikle empati eksikliğiyle kendini gösteren psikopatik özelliklerle zıtlaştığı düşünülen boyutun beklentiyi karşılar şekilde birinci çalışmada da psikopatiyi anlamlı şekilde düşürdüğü gözlenmiştir. Ancak grup ve mülkiyet temellerinin işbirliğine giden arttırıcılığında karanlık üçlünün tamamlayıcı bir aracılık rolü sergilediği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu ilişkiyi daha iyi açıklayabilmek için modele alınmayan başka değişkenlerin de anlamlı etkiye katkı sağlamış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Karanlık üçlü özellikleri genel olarak ahlaken iyi karşılanmayan ve istenmeyen özelliklerdir. Karanlık üçlü kişilik örüntüsüne sahip olan kişilerin bencil ve işbirliğini bozucu davrandıkları görülmüştür (örn. Curry ve ark., 2011; Deutschmann ve Sullivan, 2018; Malesza, 2018; Wilson ve ark., 1996). Dolayısıyla temelde kuramların hiçbir boyutunun bu özellikleri yükseltmemesi beklenmiştir. Empati ve özgecilikle de negatif korelasyonlar sergilediği görülen karanlık üçlünün, bazı boyutlarla beklenenin dışında ilişkiler gösterdiği bulunmuştur. Bu bulgular için söz konusu boyutlara yönelik başka tür bakış açıları geliştirilmesi gerekmektedir.

4.4. Kültürel Değişkenlerin Etkileri

Araştırmanın son sorusu, ATK ve İOAK boyutlarının işbirliğiyle olan ilişkisinde bireyci ve toplulukçu kültürel özelliklerin rolleri üzerinedir. Birinci çalışmada kültürel değişken ölçülemediği için analizler yalnızca ikinci çalışmada yürütülmüştür. Bulgulara göre bireyci özelliklerin işbirliğini düşürücü, toplulukçu özelliklerin ise işbirliğini arttırıcı bir etki sergilediği ortaya çıkmıştır. Kuramların boyutlarının ayrı ayrı etkileri incelendiğinde ise bazı tartışmalı bulguların olduğu gözlenmiştir. Yazının devamında önce bireyci ardından da toplulukçu kültürel özelliklerin aracı ilişkileri tartışılacaktır.

4.4.1. Bireyci Kültürel Özellikler

ATK'nin toplam etkisinde bireyciliği anlamlı olarak yordadığı; bakım/zarar, adalet/hilekârlık, sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temellerinin ayrı ayrı bireyciliği arttırdığı; kutsallık/bozulma temelinin ise düşürdüğü ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra her temel için anlamlı bir aracı etkiye sahip olan bireyciliğin işbirliğini anlamlı olarak düşürdüğü görülmüştür. Bireycilik, kişinin kendisini gruptan bağımsız gördüğü, kendi amaç ve ihtiyaçlarını grubun amaç ve ihtiyaçlarının önüne koyduğu bir örüntüdür (Triandis, 1995; 1999; 2001). Dolayısıyla işbirliği eğilimini negatif olarak yordaması anlamlı görünebilir. Önceki araştırmalarda da bireyciliğin toplulukçuluğa göre daha az işbirlikçi eğilime sahip olduğu görülmüştür (Cox ve ark., 1991; Earley, 1993; Marcus ve Le, 2013; Wagner, 1995). Öte yandan ahlaki temellerin bireyciliğe doğrudan etkileri ile bireyciliğin temellerle ilişkili aracı etkileri kuramsal olarak tartışmalı görünmektedir.

Bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temelleri ATK'nin bireyselleştirici grubunu oluşturmaktadır; dolayısıyla bu temellerin bireyci kültürel özellikleri yükseltmesi beklenebilir bir bulgudur (örn. Graham ve ark., 2009; Haidt, 2008; Kim ve ark., 2012). Aracı etki bulgularına göre, söz konusu temeller işbirliğini düşürücü bir etkiye sahip olan bireyciliği arttırarak işbirliğinde düşüşe sebep olmaktadır. Bu temellerin bireyciliği arttırması bireyselci grubun üyesi olmaları gereği anlamlıdır, ancak burada bireyciliğin aracı etkisi tartışmaya açıktır, çünkü temeller işbirliğini doğrudan olumlu olarak etkilememektedir. Dikkat edilmelidir ki söz konusu aracı etkiler rekabetçi özelliktedir, bu nedenle hesaba katılması gereken başka aracı değişkenler üzerinde çalışılmalıdır. Öte yandan *sadakat/ihanet* ve *otorite/yıkım* temelleri ATK'nin bağlayıcı grubunun üyesi olmasına rağmen bireyciliği yükselterek işbirliğini düşürmüştür. İşbirliğine ve toplulukçuluğa daha yakın olmaları beklenen (örn. Graham ve ark., 2009; Haidt, 2008; Kim ve ar., 2012) bu temellerle ilgili bulgular da kafa karıştırıcı görünmektedir, çünkü gruba sadakati ve grup içi değerleri çağrıştıran bu temeller işbirliğine yönelmeli ve bireyci yapıya zıt olmalı beklentisi olabilir. Ne var ki sadakat/ihanet temelinde bireycilik rekabetçi bir aracılık rolü üstlenmiştir; temel doğrudan etkisinde işbirliğini arttırırken bireycilik üzerinden dolaylı etkisinde

azaltmıştır. Haliyle hesaba katılması gereken başka aracı değişkenler üzerine düşünülmelidir. Aracı etkilerde kuramsal beklentiye en uygun çıkan tek boyut *kutsallık/bozulma* olmuştur. Buna göre kutsallık/bozulma temeli bireyciliği azaltarak işbirliğini arttırmaktadır. Bağlayıcı grubun üyesi olan ve bu grupta ilgili özelliklere sahip olan temelle ilgili ortaya çıkan bulgu kuramsal olarak anlamlı görünmektedir.

Bireyciliğin İOAK ile ilişkileri incelendiğinde, toplam etkide İOAK'nin bireyciliği anlamlı olarak yordadığı gözlenmiştir. Boyutların tekil etkilerinde grup, kahramanlık ve adaletin bireyci kültürel özelliklerde artışa; mülkiyetin ise düşüşe yol açtığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca aynı boyutlar için bireyciliğin anlamlı aracı etkiler sergilediği görülmüştür. Bulgulara göre *grup*, *kahramanlık* ve *adalet* boyutları bireyciliği arttırarak işbirliğini düşürmektedir. Tek başına olmaktansa diğerleriyle birlikte olmayı ve uyum içerisinde çalışmayı önceleyen grup boyutunun bireyciliği yükseltmesi ve bu vasıta ile işbirliğini düşürmesi bulgusu kuramsal temellerle uyumlanmamaktadır. Burada rekabetçi aracılık olduğu göz önüne alınırsa, modelde sıkıntı olduğu düşünülebilir; çünkü grup boyutu doğrudan etkisinde işbirliğini arttırıcı bir özellik sergilemektedir. Öte yandan grup boyutu, özgecilik ve empatiyi attırarak da işbirliğini yükseltici bir rol üstlenmiştir, dolayısıyla bireycilikle ilişkili bulgu kuramsal alt yapıyla olduğu gibi diğer bulgularla da çelişmektedir.

Kahramanlık boyutuna gelindiğinde, karanlık üçlünün aracılık etkilerine benzer şekilde boyutun bireyciliği de arttırarak işbirliğini düşürdüğü gözlenmiştir. Burada kahramanlıkla ilişkili algıların kişinin bireyci yapısını ve ihtiyaçlarını desteklediği, böylece bir öz doyum sağladığı düşünülebilir (örn. Lois, 1999). Ancak ortaya çıkan işbirliğini düşürücü etkiler kuramsal temele ters düşmektedir. Öte yandan *adalet* boyutu da bireyciliği arttırarak işbirliğindeki düşüşle ilişki olarak bulunmuştur. ATK'nin adalet/hilekârlık temeline benzer şekilde eşitlik ve adil dağıtımla ilişki olan adalet boyutunun bireyciliği arttırması anlamlı olsa da dolaylı olarak işbirliğini düşürücü bir etki sergilediği görülmüştür. Bu durum da adaletin empatiyi olumlu olarak yordamasıyla işbirliğini arttırdığı bulguyla çelişmektedir. *Karşılıklılık* boyutunun da yalnız dolaylı olarak bireycilik üzerinden işbirliğini düşürdüğü görülmüştür ve söz konusu bulgu karşılıklılık boyutuyla ilgili nadir anlamlı sonuçlardan biridir. Yalnızca işbirliğini tutumlar üzerinden ölçen modelde

ortaya çıkan bu bulguya göre, karşılıklılık değeri yükselen kişilerin bireyci özellikleri yükselmekte, dolayısıyla işbirliği eğilimleri düşmektedir. Bir şeyin karşılığını vermenin ve almanın önemine odaklanma, bireyci yapıdaki diğerleriyle ilişkiye girerken rasyonel olarak değerlendirme ve fayda-zarar hesabına göre ilişkiyi yönetme eğilimine (Triandis, 1999) uygun görülebilir. Ancak oldukça evrimsel olan bu boyutun genel olarak işbirliğini yükseltici yönde bulgular vereceği düşünülmüştür. Genel olarak kuramsal beklentileri karşılamadığı gözlemlendiğinden, daha önce de bahsedildiği gibi boyutla ilgili ölçek maddelerinin gözden geçirilerek ileride benzer çalışmaların tekrarlanması aydınlatıcı olabilir.

Bireyciliği düşürerek işbirliğinde yükselmeye sebep olan tek boyut *mülkiyet* olmuştur. Diğerinin sahiplik durumunu tanımak ve malına zarar vermekten kaçınmak, belki de bu anlamda diğerinin ihtiyaçlarını gözetmeyi beraberinde getirdiği için bireycilikte azalmaya sebep olmuş olabilir. Ancak daha önce de tartışıldığı üzere mülkiyet boyutu genel olarak işbirliğini yükselticidir ve boyutla ilişkili her aracı değişken tamamlayıcı bir etkiye sahiptir. Yani burada da anlamlı ilişkiye katkı sağlayan başka aracı değişkenlerin hesaba katılması gerekmektedir. Böylece bulgular daha iyi açıklanabilir.

İşbirliğinde düşüşe sebep olan bireyciliğin genel olarak hem ATK'nin hem de İOAK'nin çoğu boyutuyla anlamlı bir aracılık etkisi gösterdiği ortaya çıkmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere bu bulgulardan bazıları beklenenin dışındadır. Bu noktada toplulukçulukla ilgili bulguları paylaştıktan sonra kültürel etkilerin genel olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

4.4.2. Toplulukçu Kültürel Özellikler

ATK'nin toplam etkisinde toplulukçuluğu anlamlı olarak yordadığı ve toplulukçuluk varyansının oldukça yüksek bir bölümünü açıkladığı görülmüştür (%53). Ahlaki temellerin bireysel etkilerinde sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma temellerinin toplulukçuluğu anlamlı olarak arttırdığı; adalet/hilekârlık temelinin ise düşürdüğü görülmüştür. Toplulukçuluk kendini öncelikle bir veya daha fazla grubun anlamlı bir üyesi olarak görmeyi, gruba ve grup

üyelerine bağlılığı, grup kurallarına ve amaçlarına öncelik vermeyi simgelemektedir (Triandis, 1995; 1999; 2001). Toplulukçuluğu olumlu olarak yordayan sözü geçen temeller ATK'nin bağlayıcı grubunu oluşturmaktadır ve bu bulgu kuramsal alt yapıyı desteklemektedir. Bağlayıcı grup toplulukçu kültürel özelliklerle eşleşmektedir ve bu grubun daha toplulukçu olduğu görülmüştür (örn. Graham ve ark., 2009; Haidt, 2008; Kim ve ark., 2012).

Aracı etkiler incelendiğinde, ait olduğu gruba sadakati temsil eden *sadakat/ihanet* temeli; grubun hiyerarşisine saygı duymayı gerektiren *otorite/yıkım* temeli ve kutsal olana hürmet ile doğallığı korumayı simgeleyen *kutsallık/bozulma* temeli beklendiği üzere toplulukçu özellikleri arttırmış ve artmış toplulukçuluk da işbirliğini desteklemiştir. Bulgular önceki araştırmaların sonuçları ile uyumludur (örn. Kim ve ark., 2012; Marcus ve Le, 2013). *Adalet/hilekârlık* temeli ise toplulukçuluğu düşürmüş ve bu dolaylı ilişkide işbirliğini azaltmıştır. ATK'nin bireyselleştirici grubunun üyesi olan bu temel için söz konusu bulgu anlamlı olabilir. Bireycilik üzerinde olumlu yordayıcı etkiye sahip olan bu temel, aslında bireycilik üzerinden de işbirliğini düşürücü bir özellik sergilemiştir. İşbirliği üzerindeki doğrudan etkisinde pozitif bir yön gösteren adalet/hilekârlık temeli, genel olarak araya kültürel değişkenler girdiğinde yönünü değiştirmiştir. Kültürel değişkenlerin adalet/hilekârlık üzerindeki aracı etkisi rekabetçi olduğundan, daha iyi bir kavrayış sağlamak için hesaba katılmamış başka aracı değişkenler üzerine düşünmek gerekmektedir.

İOAK ile toplulukçuluk arasındaki ilişkilere gelindiğinde, İOAK'nin de toplulukçuluğu anlamlı olarak yordadığı ve ATK'ye benzer şekilde toplulukçuluk üzerindeki açıklayıcılığının oldukça yüksek olduğu görülmüştür (%48). Boyutların tekil etkilerinde ise aile, grup, itaat ve mülkiyet boyutları toplulukçuluğu anlamlı olarak olumlu yönde yordarken, adalet boyutu olumsuz olarak yordamıştır. Aynı boyutlar için toplulukçuluk, işbirliğini tutumlar üzerinden ölçen modelde anlamlı aracı etkiler sergilemiştir.

Akrabalara fayda sağlamayı önceleyen *aile* boyutu; ortak fayda için koalisyonları ve birlikte çalışmayı onayan *grup* boyutu ile hiyerarşilerde güçlü olana

saygıyı gerektiren *itaat* boyutunun toplulukçuluğu yükselterek işbirliğini desteklemesi kuramsal temel düşünüldüğünde anlamlı görünmektedir. Buna karşın karşılıklılık ve kahramanlık boyutlarının da grup ilişkilerindeki önemli yeri açısından toplulukçulukla anlamlı ilişkiler sergilemesi beklenmiştir ancak bu beklentiler desteklenmemiştir. Öte yandan toplulukçuluk üzerinden işbirliğini arttıran itaat boyutu, empati ve karanlık üçlü ile olan ilişkilerinde işbirliğini azaltan bir yapı sergilemektedir. Bireysel anlamda açıklanabilecek bu bulgular, söz konusu aracı değişken kültürel bir özellik olduğunda tersine dönmüştür. Burada ATK'nin otorite/yıkım temeliyle benzerlikler gösteren itaat boyutunun, bağlayıcı gruba benzer şekilde daha geleneksel ve muhafazakâr yanları olabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla toplulukçuluk eğilimleriyle işbirliği yükselmektedir. Ancak bireysel değişkenlerin etkilerinde işbirliğini düşürücü özellikleri bulunmaktadır.

Adalet boyutu, ATK'nin adalet/hilekârlık temeline benzer şekilde toplulukçuluğu düşürerek işbirliği eğilimini azaltıcı bir etki sergilemiştir. Bireycilikle ilişkili çıkan bu boyut, bireycilik üzerinden de işbirliğini düşürmektedir. Ancak bireysel değişkenlerde empatiyle olumlu yönde bir ilişkiye girerek işbirliğini yükseltmektedir. Adalet boyutunun tıpkı adalet/hilekârlık temelinde olduğu gibi kültürel değişkenler için içine girdiğinde işbirliğini düşüren bir yapıya sahip olarak gözlenmesi, bu boyutla ilişkili aracı modelin güncellenmesi gerektiğini düşündürülebilir. *Mülkiyet* boyutu ise diğer tüm modellerde ve değişkenlerle ilişkilerde olduğu gibi tamamlayıcı bir aracı etkiyle toplulukçuluğu da arttırarak işbirliği eğilimini yükseltmiştir.

Kuramların önerdiği temeller ve boyutlar ile işbirliği arasındaki ilişkide kültürel değişkenlerin aracı rollerinin incelendiği bu kısımda, kuramların pek çok boyutu hem bireycilikle hem de toplulukçulukla anlamlı ilişkiler sergilemiştir. Öncelikle bireyci bir yapıdan çok toplulukçu yapının işbirliği eğilimini yükseltiyor oluşu anlamlı görünmektedir; çünkü daha önce bahsedildiği üzere toplulukçuların özgeci, grup bağlılığı yüksek ve işbirlikçi oldukları bilinmektedir. Bu durum, evrimsel temellerin sosyal karşılıklılığı desteklemesiyle de uyumludur. Öte yandan bireycilik, işbirliğini azaltıcı bir etki sergilemiştir ancak bu durum birçok boyutla

anlamli iliskilerinin bulunmasina engel olmamıştır. Dolayısıyla burada bir karışıklık ortaya çıkmaktadır.

İlk olarak bireycilik ve toplulukçuluğun birbirine karşıt kavramlar olmadığını ve bireylerde birlikte bulunabileceğini hatırlamak gerekir (örn. Oyserman ve Lee, 2008). Çalışmanın örnekleminde de tam olarak bunu yansıtan bulgular olduğu gözlenmektedir. Türkiye'nin kültürel özellikleri değerlendirildiğinde tamamen toplulukçu olduğu düşünülebilir, ancak araştırmalar bunu desteklememektedir (örn., Göregenli, 1995; 1997). Ayrıca yine kavramsal anlamda toplulukçulukla Türkiye'yi eşleştirmek uygun görünse de kültürel ölçümler söz konusu olduğunda tartışmalı bulgular ortaya çıkmaktadır (örn. Wasti ve Erdil, 2007). Ne var ki kültürler ile ilişkili kavramsallaştırma ve ölçme problemi uzun yıllardır süregelen bir tartışmadır. Teorik anlamda kültürlerin tanımları ve birbirlerinden ayrışması oldukça anlamlıdır. Sosyolojik çalışmalar toplumların kültürleri ve alt kültürlerinin özellikleriyle ilgili oldukça önemli bilgiler sağlamaktadır. Ancak iş ölçmeye geldiğinde istatistiksel açıdan uyumsuzluklar ve beklenenin aksine iyi çalışmayan ölçekler ortaya çıkabilmektedir (Öztürk ve ark., 2019).

Bu araştırmada ilk etapta kültürel değişkenleri moderatör olarak ele almak, bireyci ve toplulukçu olarak ayrılmış grupları kendi içinde değerlendirdikten sonra karşılaştırmak hedeflenmiştir. Ancak teknik bazı sıkıntılardan dolayı bu hedef gerçekleştirilememiştir. Ardından ikinci çalışmada kültürel değişkenler aracı değişken olarak alınmış ve söz konusu bulgular önceki sayfalarda aktarılmıştır. Neticede evrimsel ahlak kuramları belirli ahlaki temellerden ve bu temeller üzerine diğer değişkenlerden etkilenecek şekilde şekillenen bir ahlak anlayışından bahsetmektedir. Dolayısıyla bu noktada kültürel değişkenlerin şekillenme aşamasında etken olabileceğini ve işbirliği ile ahlaki temeller arasında aracı rol üstlenebileceğini düşünmek mantıklı görünmüştür. Ancak kültürel değişkenlerle ilişkili bulgular, bireysel değişkenlerle (özgecilik, empati ve karanlık üçlü) ilişkili bulgularla yer yer çatışmıştır ve bu durum modelin hatalı tasarlanmış olabileceğini düşündürmüştür. Bireysel ve kültürel değişkenlerin aynı anda modele dâhil edilmesi, birinin özel alanı diğerinin çok daha genel bir alanı temsil etmesi dolayısıyla çatışma yaratmış olabilir; kültürel değişkenler dolaylıdan çok doğrudan etkilerde anlamlı veriler getirebilir. Bu

değişkenlerle ilişkili modeller ayrı ayrı olacak şekilde tasarlanabilir veya kültürel değişkenleri direkt moderatör olarak almak daha anlamlı bulgular sağlayabilir (örn. Yılmaz ve ark., 2016). Bu noktada bilişsel hazırlık ile kişilerde ilgili kültürel boyutu aktive ederek daha küçük çaplı modellerle çalışmalar yürütmek analizler açısından mantıklı görünmektedir. Neticede insanlar bulundukları kültürün genel yapısından etkilenecek hayatlarını sürdürse de hem bireyci hem de toplulukçu özelliklere sahip olabilirler ve bu durum araştırmalarca da desteklenmektedir (Oyserman ve Lee, 2008). Türkiye söz konusu olduğunda da kültürel anlamda hem Doğuya hem Batıya ait bir köprü olduğu düşünülebilir. Kültürel açıdan homojenlikten bahsetmek mikro alanda anlamını yitirebilmektedir. Tam da bu noktada araştırmaların tasarısı üzerine düşünmek gerekir. Eğer yıllar önce düşünüldüğü gibi bireycilik ve toplulukçuluk birbirine zıt kavramlar olsaydı (örn. Hofstede, 1980; akt. Kağıtçıbaşı, 1997), bu çalışmadaki modeller beklentileri karşılayabilirdi. Ancak insanlara bireycilik ve toplulukçulukla ilgili bir ölçek verildiğinde ikisinden de yüksek puanlar elde edebilmektedirler, çünkü iki özellik bir arada bulunabilmektedir veya ilgili maddeler okunduğunda söz konusu özellikler tetikleniyor olabilir. Dolayısıyla bireycilik ve toplulukçuluğun tekil etkileri incelenmek istendiğinde, en mantıklı yol iyi işleyen bir bilişsel ön hazırlık ile kişilerin yalıtılmış bireyci veya toplulukçu özelliklerini ortaya çıkartarak incelemek gibi gözükmemektedir. Bu durum, rekabetçi bir iş ortamında insanların daha bireyci, geleneksel bir aile ortamında ise daha toplulukçu olabilmeleri örneği gibi düşünülebilir. Öte yandan bu araştırmanın örneklemini genel olarak büyükşehirlerde yaşayan öğrenciler oluşturmuştur ve daha geleneksel bölgelerin de örnekleme dâhil edilmesiyle kültürel anlamda daha çeşitli bulgular elde edilebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Ahlaki Temeller ve İşbirliği Olarak Ahlak Kuramları, evrimsel tarihin etkileriyle taşınmış ahlaki temellerden bahseder, ancak bu temellerin olduğu gibi her toplumda aynı şekilde işlediğini savunmaz. Evrimsel bir köken ve ön taslak vardır, sonrasında ahlaki olarak kabul edilen özellikler bu taslak üzerine kültürel mekanizmalarla birlikte çalışarak inşa edilir. Başka bir deyişle evrimsel bir temel var olsa da sosyal ve kültürel değişkenlerin örüntü üzerindeki etkisi oldukça anlamlıdır.

Bu noktada kültürel ölçümlerin ve araştırmaların yürütülmesindeki sıkıntılar üzerine tekrar düşünülmelidir.

4.5. Sınırlılıklar ve Güçlü Yönler

Birçok araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır ve buraya kadar aktarılan bulgular bu sınırlılıklar göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

Öncelikle araştırmanın örnekleminde önemli bir kadın-erkek dengesizliği söz konusudur⁴. Psikoloji öğrencileriyle yapılan çalışmalarda sıklıkla rastlandığı üzere, katılımcıların büyük bir çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Yapılan incelemelerde kadınların ATK'nin bakım/zarar ve adalet/hilekârlık temelleri ile özgecilik ve empati değişkenleri açısından erkeklerden anlamlı şekilde daha yüksek puanlar aldıkları ortaya çıkmıştır. Öte yandan erkekler karanlık üçlü boyutlarında kadınlardan anlamlı olarak yükselmiştir. Bu sonuçlar önceki araştırmalarla uyum gösterdiğinden (örn. Ekşi ve ark., 2016; Demir ve ark., 2016; Jonason, Li, Webster ve Schmitt, 2009) örneklemdaki kadın-erkek dengesizliğinin önemli bir farklılığa yol açmamış olduğu düşünülebilir. Yine de gelecekteki çalışmaların cinsiyete göre dengeli dağılıma sahip örneklerde tekrarlanması faydalı olacaktır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı, çok fazla değişken olması dolayısıyla test bataryasının oldukça uzun olmasıdır (yaklaşık 35-40 dakika). Birinci çalışmada kültürel manipülasyonun işlememesinin bir sebebi bu olabilir. Diğer anketlere ek olarak kültürel değişkenleri aktive edecek açık uçlu sorulara uzun yanıtların verilmesi gerektiğinden, katılımcıların zihinsel yorgunluk yaşamış olmaları muhtemeldir. İlerideki araştırmalar bu tarz bir manipülasyonu daha kontrollü bir ortamda kullanmalıdır, zira internet üzerinden verilen test bataryası kontrolü en aza indirgediğinden manipülasyon bu çalışmada işlememiştir. Öte yandan çalışma kapsamında tasarlanan ekonomi oyunlarının (ATİO; anlaşıldığına dair geri bildirimler alınmış olsa da) anlaşılması zor olabilen karmaşık hesaplamaları

⁴ Birinci çalışmada: 142 kadın ve 29 erkek; ikinci çalışmada: 685 kadın ve 183 erkek.

gerektirdiği unutulmamalıdır. Bu sebeple araştırmada ek olarak işbirliğini tutumlar üzerinden ölçen başka bir ölçek de kullanılmak durumunda kalmıştır.

Son olarak araştırmanın önemli bir başka sınırlılığı analizler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Regresyon analizleri korelasyonel analizlerden bir adım öteye gitse de her halükarda ilişkisel hesaplamalara dayanmaktadır. Böyle durumlarda makul olsun veya olmasın çok çeşitli anlamlı bulguların ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Bazı bulgular yapay veya metodolojik yanlılıklardan kaynaklanıyor olabilir. Dolayısıyla özellikle aracı etkilerde teorik altyapıya oturmayan bulgular her zaman sorgulamaya açıktır. Kültürel değişkenlerle ilişkili bulguların bu sebeple karmaşıklaşmış olabileceği düşünülmektedir. Gelecekteki araştırmalarda kültürel etki hesaba katılmak istendiğinde, oluşturulan modeller üzerinde dikkatlice düşünülmelidir.

Bu araştırmanın güçlü yönü ise, öncelikle iki kuram için de işbirliğiyle direkt bağlantı kuran ve çok çeşitli aracı değişkenlerle ilişkisini inceleyen ilk çalışma olmasıdır. Özellikle oldukça yeni bir kuram olan İOAK için önemli veriler sağlamış olan çalışmanın, kuramın temel noktası olan işbirliği eğilimini hem davranışlar hem tutumlar üzerinden değerlendirerek kuramın boyutlarıyla işbirliği arasındaki ilişkiye ışık tuttuğu söylenebilir. Kuramların, kendi çıkış noktalarıyla aynı yerden gelen ve temelden evrimsel yapılar olarak kabul edilen işbirliği, özgecilik, empati ve karanlık üçlü kişilik özellikleri gibi fenomenlerle bağlantılandırılarak ele alınmış olması önemlidir. Aynı zamanda kültürel özelliklerle ilgili ilişkilerin de araştırılmış olması başka bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bağlantıların gelecek araştırmalar için aydınlatıcı olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan araştırma kapsamında yeni bir ölçek (İÖ) geliştirilmiş ve alana kazandırılmıştır.

Çalışma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, kuramların evrimsel ahlaki boyutlarının yine evrimsel temelli bir fenomen olan işbirliğiyle anlamlı ilişkiler sergilediği; aracı etkilerle birlikte olumlu ve olumsuz olabilen tüm bu ilişkilerin de bireysel, kültürel ve bağlamsal anlamda değerlendirilerek açıklanabileceği ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Bu araştırmada en genel haliyle insan ahlakının işbirliği olarak ele alınan parçasının evrimsel temelleri incelenmek istenmiş ve bu hususta en geçerli açıklamalara sahip olduğu düşünülen Ahlaki Temeller Kuramı ve İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı odağa alınmıştır. Binlerce yıldır yaşamsal tehditlerle dolu çevresel koşullarda insanların hayatta kalmasını sağlayan en önemli etken sosyallik olmuştur ve dolayısıyla işbirliği fenomeni bu çalışmanın odak noktası haline gelmiştir.

Kuramların boyutları ile işbirliği arasındaki ilişkiler beklendiği şekilde olumlu yönde seyretmiştir. İki kuramın boyutlarının da işbirliğiyle anlamlı olarak ilişkili olduğu ve işbirliğini temeline oturtan İOAK'nin ATK'ye göre daha güçlü bir ilişki sergilediği görülmüştür. Neticede iki kuram da evrimsel çıkış noktalarıyla uyumlu olacak şekilde işbirliği eğilimini desteklemiştir. İnsanların evrimsel sezgilerinden dolayı daha işbirlikçi olmaları ve bunu daha ahlaki olarak algılamaları beklendik bir sonuçtur (örn. Rand ve Nowak, 2013). Öte yandan kuramların boyutları ayrı ayrı ele alındığında, ATK'den bakım/zarar, adalet/hilekârlık ve sadakat/ihanet temelleri ile İOAK'den grup ve mülkiyet boyutlarının işbirliğini doğrudan etkilerinde arttırdıkları ortaya çıkmıştır. Burada özellikle İOAK'nin her boyutunun işbirliğini yükseltici bir etki sergilemesi beklenmiştir ancak bu tür bulgulara rastlanmamıştır. Yine de aracı etkilerde diğer boyutların da işbirliğine giden yolda anlamlı bulguları olduğu gözlenmiştir.

Bireysel değişkenler incelendiğinde, iki kuramın da özgecilik, empati ve karanlık üçlüyle ilişkili olduğu görülmüştür. Beklendiği üzere özgecilik ve empatinin işbirliğini arttırıcı, karanlık üçlünün ise azaltıcı etki sergilediği ortaya çıkmıştır. Kuramların boyutları birbirlerine olan yakınlıkları ve bu bireysel aracı değişkenlere göre ele alındığında, genel olarak benzer yönlerde ilişkiler göstermiştir. ATK'nin bakım/zarar temelinin özgecilik ve empatiyi arttırarak ve karanlık üçlüyü düşürerek işbirliği eğilimini desteklediği görülmüştür. Diğer temellerde ise sadakat/ihanetin özgecilik; adalet/hilekârlığın empati ve kutsallık/bozulmanın da karanlık üçlü üzerinden yine işbirliğini arttırıcı etkiler sergiledikleri görülmüştür. Diğer taraftan sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temelleri karanlık üçlü özelliklerini arttırarak

işbirliğinde düşüşe sebep olmuştur. İOAK’de ise grup ve mülkiyet boyutları özgecilik ve empatiyi yükselterek, karanlık üçlüyü ise düşürerek işbirliği eğilimini desteklemiştir. Adalet boyutunun ayrıca empatiyi arttırdığı ve dolayısıyla işbirliğini desteklediği görülmüştür. Öte yandan aile, kahramanlık ve itaat boyutlarının karanlık üçlü kişilik özelliklerindeki artışla ilişkili olduğu ve dolaylı olarak işbirliğini düşürücü bir etki sergiledikleri ortaya çıkmıştır. İtaat boyutu aynı zamanda empatiyi de düşürerek işbirliğindeki azalmayla ilişkili çıkmıştır.

Bireysel değişkenlerin aracı etkilerine göre, kuramların boyutlarının işbirliğini arttırıcı etkileri beklendiktir. Öte yandan özellikle otorite/yıkım, kahramanlık ve itaat boyutlarının bazı değişkenlerle ilişkilerinde işbirliğini azaltmış olması, boyutların kendi içinde ayrıca değerlendirilmelidir. Örneğin karanlık üçlüyü yükselten bu boyutlar işbirlikçi olması beklenen boyutlardır; ancak buralardaki yükselmeler narsisizm, psikopatik eğilim veya Makyavelizm gibi yapıları da beraberinde getirebilmektedir ve bu durum daha önce bahsedildiği üzere her zaman ahlaki olandan uzak olmayabilir. Dolayısıyla boyutlar kültürel ve bağlamsal anlamda da değerlendirilmeli, gelecek araştırmalar özgün şekilde ilerlemelidir.

Kültürel değişkenler ele alındığında, iki kuramın da genel olarak bireycilik ve toplulukçulukla anlamlı olarak ilişkili olduğu görülmüştür. Bireyciliğin işbirliğini düşürücü, toplulukçuluğun ise arttırıcı bir etkiye sahip olduğu modelde, kuramların çoğu boyutu kültürel değişkenler üzerinden ayrı ayrı ilişkiler sergilemiştir. ATK’nin bağlayıcı grubu (sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/bozulma) beklendiği gibi toplulukçuluğu arttırarak işbirliği eğilimini yükseltmiştir. Adalet/hilekârlık ise bireyselleştirici grubun bir üyesi olarak bireyciliği yükseltmiş ve toplulukçuluğu düşürmüştür, sonucunda da işbirliğini azaltmıştır. İOAK’de de adalet boyutunun aynı etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Bu kuramın diğer boyutlarından aile, grup, itaat ve mülkiyetin toplulukçulukla olumlu ilişkiler sergileyerek işbirliği eğilimini destekledikleri ortaya çıkmıştır. Öte yandan kahramanlık boyutu bireyciliği yükselterek işbirliğini düşürmüştür.

Kültürel değişkenlerle ilişkili aktarılan bulgularla birlikte ortaya çıkan başka bulgular da mevcuttur ancak karmaşık olabildikleri gözlenmiştir. Özellikle

bireyciliğin aracı rolleriyle ilişkili bazı bulgular hem kuramsal temellerle hem de diğer bulgularla zıtlasmaktadır. Bu noktada daha önce söz edilen noktalara dikkat ederek kültürel değişkenlerle ilgili araştırmaların çeşitlendirilmesi ve daha farklı modellerde test edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu kuramlar evrimsel tarihimiz boyunca karşılaştığımız adaptif problemleri çözücü nitelikte olduğu için ahlaki birer kod olarak taşınmış temellerden bahsetmektedir. Bu temeller bireysel, sosyal ve kültürel olarak yoğunlukları değişecek şekilde insanlarda varlığını sürdürmektedir. Söz konusu biyolojik ve kültürel mekanizmalar kişilerdeki sosyal, prososyal ve işbirlikçi davranışları yordamakla birlikte diğerlerinin davranışlarını da ahlaki açıdan değerlendirmek için standartlar sağlamaktadır. Ahlaki güdüler, sezgiler, düşünceler ve gelenekler de bu çözüm bütünlüğünün içerisinde kabul edilmektedir. Bu çalışmada evrimsel ve ahlaki olan kuramsal kodların yine ahlaki olan işbirliğiyle anlamlı ilişkiler sergilediği görülmüştür. İşbirliğine ters düşen kodların ise çeşitli bireysel ve kültürel algılara göre değerlendirilmesi gerektiği de su yüzüne çıkmıştır. Ahlaki olanın daha özgeci, empatik, toplulukçu ve karanlık üçlü özelliklerinden uzak olduğu düşünülebilir. Keza buna yönelik çeşitli bulgular kendini göstermiştir. Ancak örneğin otorite ve itaatle ilişkili temeller özgeci veya empatik olmadığı gibi bireyci veya narsist olabilir ve bu durum hem evrimsel hem de sosyal açıdan anlamlı görünebilir. Dolayısıyla hiçbir ahlaki kod bağlamdan ayrı tutularak değerlendirilebilir değildir.

Gelecekteki çalışmalar daha farklı modeller ve işbirliğinin farklı boyutlarını araştırarak ölçümlerle araştırmalarını tasarlayabilir. Kuramların her boyutunu kendi içinde değerlendirmeye ve kendilerine özgü diğer değişkenlerle ilişkilerini incelemeye devam etmek, alana farklı bakış açıları kazandırmaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ACAR, M. C.,
APAK, H. : 2017 “Sosyal hizmetler bölümü öğrencilerinin empatik eğilimleri ile özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 28/1, 93-112.
- AJZEN, I.,
FISHBEIN, M.,
LOHMANN, S.,
ALBARRACÍN, D. : 2018 “The influence of attitudes on behavior”, **The handbook of attitudes** (Ed., D. Albarracín ve B. T. Johnson), New Jersey, Erlbaum Associates Publishers, s. 197-255.
- AKGÜN, R., ÇETİN, H. : 2018 “Üniversite öğrencilerinin iletişim becerilerinin ve empati düzeylerinin belirlenmesi”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7/3, 103-117.
- ALEXANDER, R. D. : 1974 “The evolution of social behavior”, **Annual Review of Ecology and Systematics**, 5, 325-383.
- ARVAN, M. : 2011 “Bad news for conservatives? Moral judgments and the dark triad personality traits: A correlational study”, **Neuroethics**, 6, 307-318. Doi: 10.1007/s12152-011-9140-6
- AXELROD, R. : 1984 **The evolution of cooperation**, New York, Basic Books.
- AVCI, D., AYDIN, D., ÖZBAŞARAN, F. : 2013 “Hemşirelik öğrencilerinde empati-özgecilik ilişkisi ve özgeci davranışların bazı değişkenler açısından incelenmesi”, **Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2/2, 108-113.
- BARON, R. M.,
KENNY, D. A. : 1986 “Moderator-mediator variables distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 51/6, 1173-1182.
- BARON-COHEN, S. : 2011 **Zero degrees of empathy: A new theory of human cruelty**, United Kingdom, Penguin Books.
- BARON-COHEN, S.,
WHEELWRIGHT, S.,
HILL, J., RASTE, “The “Reading the mind in the eyes” test revised version: A study with normal adults, and adults with Asperger’s syndrome or high functioning autism”, **Journal of Child**

- Y., PLUMB, I. : 2001 **Psychology and Psychiatry**, 42/2, 241-251.
- BARRETT, P. : 2007 "Structural equation modelling: Adjudging model fit", **Personality and Individual Differences**, 42/5, 815-824.
- BARRETT, H. C.,
KURZBAN, R. :
2006 "Modularity in cognition: Framing the debate", **Psychological Review**, 113, 628-647. Doi: 10.1037/0033-295X.113.3.628
- BATSON, C. D. : **Altruism in humans**, New York, Oxford University Press.
2011
- BATSON, C. D.,
BATSON, J. G.,
TODD, R. M.,
BRUMMETT, B. H.,
SHAW, L. L.,
ALDEGUER, C. M.
R. : 1995 "Empathy and the collective good: Caring for one of the others in a social dilemma", **Journal of Personality and Social Psychology**, 68/4, 619-631. Doi: [10.1037/0022-3514.68.4.619](https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.4.619)
- BATSON, C. D.,
POWELL, A. A. :
2003 "Altruism and prosocial behavior", **Handbook of psychology: Volume V: Personality and social psychology** (Ed., T. Millon, M. J. Lerner ve I. B. Weiner), Wiley Online Library, s. 463-485.
- BÈGUE, L.,
BEAUVOIS, J-L.,
COURBET, D.,
OBERLÉ, D.,
LEPAGE, J., DUKE,
A. A. : 2015 "Personality predicts obedience in a Milgram paradigm", **Journal of Personality**, 83/3, 299-306. Doi: 10.1111/jopy.12104
- BLAIR, R. J. R.,
BLAIR, K. S. : 2009 "Empathy, morality, and social convention: Evidence from the study of psychopathy and other psychiatric disorders", **The social neuroscience of empathy** (Ed., J. Decety ve W. Ickes), Massachusetts, The MIT Press, s. 139-152.
- BRÜNE, M.,
BRÜNE-COHRN, U.
: 2006 "Theory of mind - evolution, ontogeny, brain mechanisms and psychopathology", **Neuroscience and Biobehavioral Reviews**, 30, 437-455. Doi:10.1016/j.neubiorev.2005.08.001

- BUSS, D. M. : 2008 **Evolutionary psychology: The new science of the mind** (3. Baskı), Boston, Pearson Education, Inc.
- BERECZKEI, T.,
CZIBOR, A. : 2014 “Personality and situational factors differently influence high Mach and low Mach persons' decisions in a social dilemma game”, **Personality and Individual Differences**, 64, 168-173. Doi: [10.1016/j.paid.2014.02.035](https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.02.035)
- BERECZKEI, T.,
SZABO, Z. P.,
CZIBOR, A. : 2015 “Abusing good intentions: Machiavellians strive for exploiting cooperators”, **SAGE Open**, 5/2, 1-5. Doi: [10.1177/2158244015593119](https://doi.org/10.1177/2158244015593119)
- BETHLEHEM, R. A.
I., ALLISON, C.,
VAN ANDEL, E. M.,
COLES, A. I., NEIL,
K., BARON-COHEN,
S. : 2017 “Does empathy predict altruism in the wild?”, **Social Neuroscience**, 12/6, 743-750. Doi:10.1080/17470919.2016.1249944
- BIÇAKSIZ, P. : 2019 “Karanlık üçlü kişilik özellikleri ve sürücü davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi”, **Trafik ve Ulaşım Araştırmaları Dergisi**, 2/2, 66-77.
- BORTOLOTTI, L.,
MAMELI, M. : 2006 “Deception in psychology: Moral costs and benefits of unsought self-knowledge”, **Accountability in Research**, 13, 259-275. Doi: 10.1080/08989620600848561
- BOWLES, S.,
GINTIS, H. : 2011 **A cooperative species: Human reciprocity and its evolution**, Princeton, Princeton University Press.
- BZDOK, D.,
SHILBACH, L.,
VOGELEY, K.,
SCHNEIDER, K.,
LAIRD, A. L.,
LANGNER, R.,
EICKHOFF, S. B. :
2012 “Parsing the neural correlates of moral cognition: ALE meta-analysis on morality, theory of mind, and empathy”, **Brain Structure and Function**, 217, 783-796. Doi: 10.1007/s00429-012-0380-y
- CALDWELL-
HARRIS, C. L.,
AYÇİÇEĞİ, A. :
2006 “When personality and culture clash: The psychologic distress of allocentrics in an individualist culture and idiocentrics in an collectivist culture”, **Transcultural Psychiatry**, 43/3, 331-361.

Doi:10.1177/1363461506066982

- CAPRARO, V. : 2013 **A solution concept for games with altruism and cooperation**, Cornell University. Doi: [arXiv:1302.3988](https://arxiv.org/abs/1302.3988)
- CAPRARO, V.,
RAND, D. G. : 2018 “Do the right thing: Experimental evidence that preferences for moral behavior, rather than equity or efficiency per se, drive human prosociality”, **Judgment and Decision Making**, 13/1, 99-111.
- CHEN, C. C., CHEN, X. P., MEINDL, J. R. : 1998 “How can cooperation be fostered? The cultural effects of individualism-collectivism”, **The Academy of Management Review**, 23/2, 285-304.
- CHOPIK, W. J.,
O'BRIEN, E.,
KONRATH, S. H. : 2017 “Differences in empathic concern and perspective taking across 63 countries”, **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 48/1, 23-38. Doi: 10.1177/0022022116673910
- CHUDEK, M.,
HENRICH, J. : 2011 “Culture-gene coevolution, norm-psychology and the emergence of human prosociality”, **Trends in Cognitive Sciences**, 15/5, 218-226. Doi: 10.1016/j.tics.2011.03.003
- COLBY, A.,
KOHLBERG, L.,
GIBBS, J.,
LIEBERMAN, M.,
FISCHER, K.,
SALTZSTEIN, H. D. : 1983 “A longitudinal study of moral judgment”, **Monographs of the Society for Research in Child Development**, 48/1-2, 1-124.
- COSMIDES, L.,
TOOBY, J. : 2005 “Neurocognitive adaptations designed for social exchange”, **The handbook of evolutionary psychology** (Ed., D. M. Buss), New York, Wiley, s. 584-627.
- COX, T. H., LOBEL, S. A., MCLEOD, P. L. : 1991 “Effects of ethnic group cultural differences on cooperative and competitive behavior on a group task”, **Academy of Management Journal**, 34/4, 827-847.
- COYNE, J. A. : 2016 **Evrime neden gerçektir**, Çev. H. H. Başbüyük, Ankara, Palme Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2009)

- CURRY, O. S. : 2016 "Morality as cooperation: A problem-centred approach", **The Evolution of Morality** (Ed., T. K. Shackelford ve R. D. Hansen), Springer International Publishing, s. 27-51.
- CURRY, O. S., JONES CHESTERS, M. : 2012 "“Putting ourselves in the other fellow’s shoes’: The role of ‘theory of mind’ in solving coordination problems”, **Journal of Cognition and Culture**, 12, 147-159. Doi: 10.1163/156853712X633974
- CURRY, O. S., JONES CHESTERS, M., VAN LISSA, C. J. : 2019 "Mapping morality with a compass: Testing the theory of ‘morality as cooperation’ with a new questionnaire", **Journal of Research in Personality**, 78, 106-124. Doi: 0.1016/j.jrp.2018.10.008
- CURRY, O. S., JONES CHESTERS, M., VIDING, E. : 2011 "The psychopath’s dilemma: The effects of psychopathic personality traits in one-shot games", **Personality and Individual Differences**, 50, 804-809. Doi:10.1016/j.paid.2010.12.036
- CURRY, O. S., MULLINS, D. A., WHITEHOUSE, H. : 2019 "Is it good to cooperate? Testing the theory of morality theory of morality-as-cooperation in 60 societies", **Current Anthropology**, 60/1, 47-69. Doi: 10.1086/701478
- DEUTSCH, M. : 2006 "Cooperation and competition", **The handbook of conflict resolution: Theory and practise** (2. Baskı), (Ed., M. Deutsch, P. T. Coleman ve E. C. Marcus), Wiley Online Library, s. 23-43.
- DECETY, J., COWELL, J. M. : 2014 "The complex relation between morality and empathy", **Trends in Cognitive Sciences**, 18/7, 337-339. Doi: 10.1016/j.tics.2014.04.008
- DEMİR, Y., ATLI, A., KIS, A. : 2016 "Empathy based on gender in dissertations submitted in Turkey: A meta-analysis study", **Eurasian Journal of Educational Research**, 64, 69-90.
- DEUTCHMAN, P., SULLIVAN, J. : 2018 "The dark triad and framing effects predict selfish behavior in a one-shot Prisoner's Dilemma", **PLoS ONE**, 13/9, 1-15. Doi: 10.1371/journal.pone.0203891
- DE WAAL, F. B. M. : 2006 "Morally evolved: Primate social instincts, human morality, and the rise and fall of 'Veneer Theory'", **Primates and**

- philosophers** (Ed., S. Macedo ve J. Ober), Princeton, Princeton University Press, s. 1-58.
- DE WAAL, F. B. M. : 2008 “Putting the altruism back into altruism: The evolution of empathy”, **Annual Review of Psychology**, 59, 279-300. Doi: 10.1146/annurev.psych.59.103006.093625
- DE WAAL, F. B. : 2014 “Natural normativity: The ‘is’ and ‘ought’ of animal behavior”, **Behaviour**, 151, 185-204. Doi: 10.1163/1568539X-00003146
- DELOACHE, J. S., LOBUE, V. : 2009 “The narrow fellow in the grass: Human infants associate snakes and fear”, **Developmental Science**, 12/1, 201-207. Doi: 10.1111/j.1467-7687.2008.00753.x
- DOEBELI, M., HAUERT, C. : 2005 “Models of cooperation based on the Prisoner’s Dilemma and the snowdrift game”, **Ecology Letters**, 8, 748-766. Doi: 10.1111/j.1461-0248.2005.00773.x
- DUNBAR, R. I. M. : 2004 “Gossip in evolutionary perspective”, **Review of General Psychology**, 8/2, 100-110. Doi: 10.1037/1089-2680.8.2.100
- EARLEY, P. C. : 1993 “East meets West meets Mideast: Further explorations of collectivistic and individualist work groups”, **Academy of Management Journal**, 36, 319-348.
- EKŞİ, H., SAYIN, M., ÇELEBİ, Ç. D. : 2016 “Üniversite öğrencilerinin özgecilik ve otantiklik seviyeleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, 14/32, 79-102.
- ERTEKİN, P. Ş. VE YILDIRIM, G. : 2020 “Öğrenci ebelerde empatik eğilim ve özgeciliğin incelenmesi”, **Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 10, 263-270. Doi:10.33631/duzcesbed.553332
- ERZİ, S. : 2018 “Zararına sevinme (schadenfreude) ve yardım davranışlarının karanlık üçlü; benlik saygısı, empati ve bakış açısı alma bakımından incelenmesi”, **Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi**, 10/1, 1-23. Doi:10.23863/kalem.2020.142
- EVANS, D., ZARATE, O. : 2004 **Evrimsel psikolojiye giriş**, Çev. H. Çetinkaya, Ankara, Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

- FESSLER, D. M.,
HALEY, K. J. : 2003 “The strategy of affect: Emotions in human cooperation”, **The Genetic and Cultural Evolution of Cooperation** (Ed., P. Hammerstein), MIT Press, s. 7-36.
- FOSTER, J. D.,
CAMPBELL, W. K.,
TWENGE, J. M. : 2003 “Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world”, **Journal of Research in Personality**, 37, 469-486. Doi: [10.1016/S0092-6566\(03\)00026-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00026-6)
- FURNHAM, A.,
RICHARDS, S. C.,
PAULHUS, D. L. : 2013 “The dark triad of personality: A 10 year review”, **Social and Personality Psychology Compass**, 7/3, 199-216. Doi: 10.1111/spc3.12018
- GAARDER, J. : 2004 **Portakal kız**, Çev. E.G. Tabar, İstanbul, Pan Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2003)
- GLASSMAN, L. R.,
ALBARRACIN, D. : 2006 “Forming attitudes that predict future behavior: A meta-analysis of the attitude-behavior relation”, **Psychological Bulletin**, 132, 788-822.
- GLENN, A. L.,
IYER, R., GRAHAM,
J., KOLEVA, S.,
HAIDT, J. : 2009 “Are all types of morality compromised in psychopathy?”, **Journal of Personality Disorders**, 23, 384-398. Doi: 10.1521/pedi.2009.23.4.384
- GÖREGENLİ, M. : 1995 “Kültürümüz açısından bireycilik - toplulukçuluk eğilimleri: Bir başlangıç çalışması”, **Türk Psikoloji Dergisi**, 10/35, 1-14.
- GÖREGENLİ, M. : 1997 “Individualist-collectivist tendencies in a Turkish sample”, **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 28, 787-794.
- GRAHAM, J.,
HAIDT, J.,
KOLEVA, S.,
MOTYL, M., IYER,
R., WOJCIK, S.,
DITTO, P. H. : 2013 “Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism”, **Advances in Experimental Social Psychology**, 47, 55-130.
- GRAHAM, J.,
NOSEK, B. A.,
HAIDT, J., IYER, R.,
KOLEVA, S., “Mapping the moral domain”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 101, 366-385. Doi: [10.1037/a0021847](https://doi.org/10.1037/a0021847)

DITTO, P. H. : 2011

GRAHAM, J.,
HAIDT, J., NOSEK,
B. A. : 2009
“Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 96/5, 1029-1046. Doi: 10.1037/a0015141

GREENE, J. D. :
2015
“The rise of moral cognition”, **Cognition**, 135, 39-42. Doi: [10.1016/j.cognition.2014.11.018](https://doi.org/10.1016/j.cognition.2014.11.018)

GUNNTHORSDOTT
IR A., MCCABE K.,
SMITH V. : 2002
“Using the Machiavellianism instrument to predict trustworthiness in a bargaining game”, **Journal of Economic Psychology**, 23/1. 49-66.

GÜL, H., ÜNLÜ, Y.,
PEKEL, A. : 2017
“Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluş ile empatik eğilim düzeyleri arasındaki ilişki”, **Journal of Social and Humanities Sciences Researches**, 4/25, 1861-1865.

GÜNEY, Ş.,
BAHÇEKAPILI, H.
G. : 2010
“İnsanlarda özgeci işbirliğinin psikolojik ve beyinsel temelleri”, **Türk Psikoloji Yazıları**, 13/25, 29-38.

HAIDT, J. : 2001
“The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment”, **Psychological Review**, 108/4, 814-834. Doi: 10.1037//0033-295X. 108.4.814

HAIDT, J. : 2003
“The moral emotions”, **Handbook of affective sciences** (Ed., R. J. Davidson, K. R. Scherer ve H. H. Goldsmith), Oxford, Oxford University Press, s. 852-870.

HAIDT, J. : 2007
“The new synthesis in moral psychology”, **Science**, 316, 998-1002. Doi: 10.1126/science.1137651

HAIDT, J. : 2008
“Morality”, **Perspectives on Psychological Science**, 3/1, 65-72. Doi: [10.1111/j.1745-6916.2008.00063.x](https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2008.00063.x)

HAIDT, J.,
GRAHAM, J. : 2007
“When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize”, **Social Justice Research**, 20, 98-116. Doi: 10.1007/s11211-007-0034-z

HAIDT, J., JOSEPH,
C. : 2004
“Intuitive ethics: How innately prepared intuitions generate culturally variable virtues”, **Daedalus: Special Issue on Human Nature**, 133/4, 55-66.

HAIDT, J., JOSEPH,
“The mind: How five sets of innate intuitions guide the

- C. : 2008 development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules”, **The innate mind** (Ed., P.S Carruthers, S. Laurence ve S. Stich), New York, Oxford University Press, s.367-392.
Doi:10.1093/acprof:oso/9780195332834.003.0019
- HAMILTON, W. D. : “The genetical evolution of social behaviour I and II”, 1964 **Journal of Theoretical Biology**, 7, 1-52.
- HANEY, C.,
BANKS, C.,
ZIMBARDO, P. : “A study of prisoners and guards in a simulated prison”, 1973 **Naval Research Review**, 9, 1-17.
- HARE, R.D.,
NEUMANN, C.S. : “Psychopathy as a clinical and empirical construct”, 2008 **Annual Review of Clinical Psychology**, 4, 217-246.
- HAUERT, C.,
DOEBELI, M. : 2004 “Spatial structure often inhibits the evolution of cooperation in the snowdrift game”, **Nature**, 428, 643-646.
- HENRICH, J.,
MUTHUKRISHNA,
M. : 2020 “The origins and psychology of human cooperation”, **Annual Review of Psychology**, 72, 207-240. Doi: [10.1146/annurev-psych-081920-042106](https://doi.org/10.1146/annurev-psych-081920-042106)
- HOFFMAN, M. L. : “Development of prosocial motivation: Empathy and guilt”, 1982 **The development of prosocial behavior** (Ed., N. Eisenberg), s. 281-338. Doi: 10.1002/cd.23219821605
- HOFFMAN, M. L. : **Empathy and moral development: Implications for caring and justice**, New York, Cambridge University Press. 2000
- HOFFMAN, M.,
YOELI, E.,
NAVARRETE, C. D. : 2016 “Game theory and morality”, **The Evolution of Morality** (Ed., T. K. Shackelford ve R. D. Hansen), Springer International Publishing, s. 289-316.
- HU, L., BENTLER,
P. M. : 1999 “Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives”, **Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal**, 6/1, 1-55.
- IYER, R., KOLEVA,
S. P., GRAHAM, J., “Understanding libertarian morality: The psychological roots of an individualist ideology”, **PLoS One**.

- DITTO, P. H.,
HAIDT, J. : 2010
Doi:[10.2139/ssrn.1665934](https://doi.org/10.2139/ssrn.1665934)
- İMAMOĞLU, E. O.,
KARAKİTAPOĞLU
AYGÜN, Z. : 2004
“Self-construals and values in different cultural and socioeconomic contexts”, **Genetic, Social, and General Psychology Monographs**, 130/4, 277-306. Doi: 10.3200/MONO.130.4.277-306
- JOLLIFFE, D.,
FARRINGTON, D. P. : 2006
“Development and validation of the basic empathy scale”, **Journal of Adolescence**, 29/4, 589-611. Doi: [10.1016/j.adolescence.2005.08.010](https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.08.010)
- JONASON, P. K., LI,
N. P., WEBSTER, G.
D., SCHMITT, D. P. : 2009
“The dark triad: Facilitating a short-term mating strategy in men”, **European Journal of Personality**, 23, 5-18. Doi: 10.1002/per.698
- JONASON, P. K.,
STROSSER, G. L.,
KROLL, C. H.,
DUINEVELD, J. J.,
BARUFFI, S. A. : 2015
“Valuing myself over others: The dark triad traits and moral and social values”, **Personality and Individual Differences**, 80, 102-106. Doi: [10.1016/j.paid.2014.10.045](https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.10.045)
- JONES, D. N.,
PAULHUS, D. L. : 2011
“Differentiating the dark triad within the interpersonal circumplex”, **Handbook of Interpersonal Psychology** (Ed., L. M. Horowitz ve S. Strack), New York, Guilford, s. 249-269.
- JONES, D.L.,
PAULHUS, D.L. : 2014
“Introducing the short dark triad (SD3): A brief measure of dark personality traits”, **Assessment**, 21, 28-41. Doi: [10.1177/1073191113514105](https://doi.org/10.1177/1073191113514105)
- JORDAN, J.,
MULLEN, E.,
MURNIGHAN, J. K. : 2011
“Striving for the moral self: The effects of recalling past moral actions on future moral behavior”, **Personality and Social Psychology Bulletin**, 37/5, 701-713. Doi: [10.1177/0146167211400208](https://doi.org/10.1177/0146167211400208)
- JOST, J. T.,
GLASER, J.,
KRUGLANSKI, A.
W., SULLOWAY, F.
“Political conservatism as motivated social cognition”, **Psychological Bulletin**, 129/3, 339-375. Doi: [10.1037/0033-2909.129.3.339](https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339)

J. : 2003

KAĞITÇIBAŞI, Ç. : 1997 “Individualism and collectivism”, **Handbook of crosscultural psychology: Social behavior and applications** (Ed., J. W. Berry, M. H. Segall ve Ç. Kağıtçıbaşı), (2. Baskı), Boston: Allyn & Bacon, s.1-49.

KHALINBAYLI, K., TAŞ, B. : 2019 “Üniversite öğrencilerinde özgecilik ve mükemmeliyetçilik anlayışı arasındaki ilişkinin incelenmesi”, **OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, 14/20, 1564-1593. Doi: 10.26466/opus.580182

KIM, K. R., KANG, J-S., YUN, S. : 2012 “Moral intuitions and political orientation: Similarities and differences between South Korea and The United States”, **Psychological Reports: Sociocultural Issues in Psychology**, 111/1, 173-185. Doi:10.2466/17.09.21.PR0.111.4.173-185

KOHLBERG, L. : 1975 “The cognitive-developmental approach to moral education”, **The Phi Delta Kappan**, 56/10, 670-677.

KOHLBERG, L. : 2008 “The development of children’s orientations toward a moral order: I. sequence in the development of moral thought”, **Human Development**, 51, 8-20.

KOHLBERG, L., HERSH, R. H. : 1977 “Moral development: A review of the theory”, **Theory Into Practice**, 16/2, 53-59.

KOVALSKI, C. M., VERNON, P. A., SCHERMER, J. A. : 2019 “The dark triad and facets of personality”, **Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues**, Advance online publication. Doi: 10.1007/s12144-019-00518-0

KUHN, S. : 2019 “Prisoner’s Dilemma”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Summer 2019 Edition), (Ed., E. N. Zalta), (Çevrimiçi) <https://plato.stanford.edu/entries/prisoner-dilemma/>, 12 Aralık 2018.

LAMPRIDIS, E., PAPASTYLIANOU, D. : 2014 “Prosocial behavioral tendencies and orientation towards individualism-collectivism of Greek young adults”, **International Journal of Adolescence and Youth**, 22/3, 268-282. Doi: [10.1080/02673843.2014.890114](https://doi.org/10.1080/02673843.2014.890114)

- LAPIERE, R. T. : 1934 "Attitudes vs. actions", **Social Forces**, 13, 230-237.
- LEHMANN, L., KELLER, L. : 2006 "The evolution of cooperation and altruism: A general framework and a classification of models", **Journal of Evolutionary Biology**, 19, 1365-1376. Doi: 10.1111/j.1420-9101.2006.01119.x
- LEWIS, G. J., KANAI, R., BATES, T. C., REES, G. : 2012 "Moral values are associated with individual differences in regional brain volume", **Journal of Cognitive Neuroscience**, 24/8, 1657-1663. Doi: 10.1162/jocn_a_00239
- LIEBERMAN, D., TOOBY, J., COSMIDES, L. : 2003 "The evolution of human incest avoidance mechanisms: An evolutionary psychological approach", **Evolution and the moral emotions: Appreciating Edward Westermarck** (Ed., A. Wolf ve J. P. Takala), Stanford, CA, Stanford University Press.
- LIM, L. Y. : 2016 "Cross-cultural generalizability of psychopathic personality disorder: Differences between individualistic versus collectivistic cultures". **Yayımlanmamış doktora tezi**, Melbourne University, Melbourne.
- LOIS, J. : 1999 "Socialization to heroism: Individualism and collectivism in a voluntary search and rescue group", **Social Psychology Quarterly**, 62/2, 117-13.
- LU, S., AU, W-T, JIANG, F., XIE, X., YAM, P. : 2012 "Cooperativeness and competitiveness as two distinct constructs: Validating the cooperative and competitive personality scale in a social dilemma context", **International Journal of Psychology**, 1-13. Doi:10.1080/00207594.2012.743666
- MALESZA, M. : 2018 "The effects of the dark triad traits in Prisoner's Dilemma game", **Current Psychology**, 1-8. Doi: 10.1007/s12144-018-9823-9
- MARCUS, J., LE, H. : 2013 "Interactive effects of levels of individualism-collectivism on cooperation: A meta-analysis", **Journal of Organizational Behavior**, 34, 813-834. Doi:10.1002/job.1875

- MARWELL, G.,
AMES, R. E. : 1981 "Economist free ride: Does anyone else? Experiments on the provision of public goods, IV", **Journal of Public Economics**, 15/3, 295-310. Doi: [10.1016/0047-2727\(81\)90013-X](https://doi.org/10.1016/0047-2727(81)90013-X)
- MEDEDOVIC, J.,
PETROVIC, B. :
2016 "Can there be an immoral morality? Dark personality traits as predictors of moral foundations", **Psihologija**, 49/2, 185-197. Doi: 10.2298/PSI1602185M
- MILGRAM, S. : 1963 "Behavioral study of obedience", **Journal of Abnormal and Social Psychology**, 67, 371-378.
- MOLL, J.,
KRUEGER, F.,
ZAHN, R., PARDINI,
M., OLIVEIRA-
SOUZA, R.,
GRAFMAN, J. : 2006 "Human fronto-mesolimbic networks guide decisions about charitable donation", **Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America**, 103/42, 15623-15628.
- MUNROE, R. L. :
2018 "Altruism and collectivism: Exploratory study in four cultures", **Cross-Cultural Research**, 52/3, 334-345. Doi:10.1177/1069397117733450
- NİSAN, M.,
KOHLBERG, L. :
1982 "Universality and variation in moral judgment: A longitudinal and cross-sectional study in Turkey", **Child Development**, 53/4, 865-876.
- NOWAK, M. A. :
2006 "Five rules for the evolution of cooperation", **Science**, 314/5805, 1560-1563. Doi: 10.1126/science.1133755
- NOWAK, M. A.,
SIGMUND, K. : 1993 "A strategy of win-stay, lose-shift that outperforms tit-for-tat in the Prisoner's Dilemma game", **Nature**, 364/6432, 56-58. Doi: [10.1038/364056a0](https://doi.org/10.1038/364056a0)
- NOWAK, M. A.,
SIGMUND K. : 1998 "Evolution of indirect reciprocity by image scoring", **Nature**, 393, 573-575.
- NOWAK, M.A.,
SIGMUND, K. : 2004 "Evolutionary dynamics of biological games", **Science**, 303, 793-799.
- NOWAK, M. A.,
SIGMUND, K. : 2005 "Evolution of indirect reciprocity", **Nature**, 437, 1291-1298.

- OYSERMAN, D. : 2005 **Individualism and collectivism measures**, (Çevrimiçi) <https://dornsife.usc.edu/daphna-oyserman/measures/>, 12 Şubat 2019.
- OYSERMAN, D., COON, H. M., KEMMELMEIER, M. : 2002 “Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses”, **Psychological Bulletin**, 128/1, 3-72. Doi: 10.1037//0033-2909.128.1.3
- OYSERMAN, D., LEE, S. : 2007 “Priming “culture”: Culture as situated cognition”, **Handbook of Cultural Psychology** (Ed., S. Kitayama ve D. Cohen), New York, Guilford Press, s. 255-279.
- ÖZDELİKARA, A., BABUR, S. : 2020 “Hemşirelik öğrencilerinin merhamet düzeyi ve empatik eğilim ilişkisi”, **ACU Sağlık Bilimleri Dergisi**, 11/2, 342-349. Doi: 10.31067/0.2020.271
- ÖZTÜRK, E. B., KILIÇASLAN GÖKOĞLU, S., KÜTAHNECİOĞLU İNAN, N. : 2019 “Bireycilik ve toplulukçuluk ölçeğinin Türkçe geçerlemesi”, **Ege Akademik Bakış**, 19/1, 1-14. Doi:10.21121/eab.2019148771
- ÖZSOY, E. : 2019 “Yöneticilerin karanlık kişilik özelliklerinin çalışanların tükenmişlik düzeylerine etkisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 22/1, 194-203.
- PARMAKSIZ, İ. : 2020 “İyimserlik, özgecilik ve medeni durumun psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkileri”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 48, 285-302. Doi: 10.9779/pauefd.576186
- PATTON, C. L., SMITH, S. F., LILIENFELD, S. O. : 2017 “Psychopathy and heroism in first responders: Traits cut from the same cloth?”, **Personality Disorders: Theory, Research and Treatments**, 1-15. Doi: 10.1037/per0000261
- PAULHUS, D. L., WILLIAMS, K. M. : 2002 “Dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy”, **Journal of Research in Personality**, 36/3, 556-563. Doi: [10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- PETROVIC, B. : 2019 “(Im)moral aspects of attitudes towards immigrants: The role of the Dark Tetrad and Moral Foundations”,

- PISOR, A. C.,
GERVAIS, M. M.,
PURZYCKI, B. G.,
ROSS, C. T. : 2020 "Preferences and constraints: The value of economic games for studying human behavior", **Royal Society Open Science**, 7, 192090. Doi: 10.1098/rsos.192090
- PIZARRO, D. : 2000 "Nothing more than feelings? The role of emotions in moral judgment", **Journal for the Theory of Social Behavior**, 30, 354-375.
- PREACHER, K. J.,
HAYES, A. F. : 2008 "Contemporary approaches to assessing mediation in communication research", **The SAGE Sourcebook of Advanced Data Analysis Methods for Communication Research** (Ed., A. F. Hayes, M. D. Slater ve L. B. Snyder), The United States of America, Sage Publications, Inc., s. 13-54.
- PREMACK, D.,
WOODRUFF, G. :
1978 "Does the chimpanzee have a 'Theory of mind'", **The Behavioral an Brain Sciences**, 4, 515-526.
- PRINZ, J. J. : 2011 "Is empathy necessary for morality", **Empathy: Philosophical and psychological perspectives** (Ed., P. Goldie ve A. Coplan), Oxford University Press, s. 1-20.
- PRINZ, J. J.,
NICHOLS, S. : 2010 "Moral emotions", **The moral psychology handbook** (Ed., J.M. Doris), Oxford University Press, s. 111-146.
- RAI, T. S., FISKE, A.
P. : 2011 "Moral psychology is relationship regulation: Moral motives for unity, hierarchy, equality and proportionality", **Psychological Review**, 118/1, 57-75.
- RAND, D. G.,
NOWAK, M. A. :
2013 "Human cooperation", **Trends in Cognitive Sciences**, 17/8, 413-425. Doi: [10.1016/j.tics.2013.06.003](https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.06.003)
- REALO, A., LUIK,
M. : 2002 "On the relationship between collectivism and empathy in the context of personality traits", **TRAMES**, 6-56/51/3, 218-233.

- RICHERSON, P.J.,
BOYD, R. : 2005
Not by genes alone: How culture transformed human evolution, Chicago, University of Chicago Press.
- ROZIN, P.,
LOWERY, L.,
IMADA, S., HAIDT, J. : 1999
“The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity)”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 76/4, 574-586.
- SACHS, J. L.,
MUELLER, U. G.,
WILCOX, T. P.,
BULL, J. J. : 2004
“The evolution of cooperation”, **The Quarterly Review of Biology**, 79/2, 135-160.
- SAKMAN, E.,
ALPER, S. : 2016
“Gruplar arası ilişkiler için kritik bir değişkenin bireysel yordayıcıları: Kolektif narsisizm ve bölme savunma mekanizması”, **1. Sosyal Psikoloji Kongresi’nde sunulmuş sözlü bildiri**, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- SATICI, S. A.,
KAYIŞ, A. R.,
YILMAZ, M. F.,
ERASLAN-ÇAPAN, B. : 2019
“Üniversite öğrencilerinde karanlık üçlü kişilik özellikleri ile dürtüsellik ve heyecan arama davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi”, **Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, 9/54, 857-881.
- SCHUMANN, K.,
ZAKI, J., DWECK, C. S. : 2014
“Addressing the empathy deficit: Beliefs about the malleability of empathy predict effortful responses when empathy is challenging”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 107/3, 475-493. Doi:10.1037/a0036738
- SHWEDER, R. A.,
MUCH, N. C.,
MAHAPATRA, M.,
PARK, L. : 2003
“The “Big three” of (autonomy, community, and divinity) morality and the “Big three” explanations of suffering”, **Why do men barbeque?: Recipes for cultural psychology**, Cambridge, Harvard University Press, s. 74-133.
- SINGER, T.,
SEYMOUR, B.,
O'DOHERTY, J. P.,
STEPHAN, K. E.,
DOLAN, R. J.,
FRITH, C. D. : 2006
“Empathic neural responses are modulated by the perceived fairness of others”, **Nature**, 439, 466-69. Doi: [10.1038/nature04271](https://doi.org/10.1038/nature04271)

- SINN, J. S., HYES, M. W. : 2018
“Is political conservatism adaptive? Reinterpreting right-wing authoritarianism and social dominance orientation as evolved, sociofunctional strategies”, **Political Psychology**, 39/5, 1123-1139. Doi: 10.1111/pops.12475
- SMITH, P. B., SCHWARTZ, S. H. : 1997
“Values”, **Handbook of crosscultural psychology: Social behavior and applications** (2. Baskı), (Ed., J. W. Berry, M. H. Segall ve Ç. Kağıtçıbaşı), Boston, Allyn & Bacon, s. 77-118.
- SOYLU, Y., KAĞNİCI, D. Y. : 2015
“Evlilik uyumunun empatik eğilim, iletişim ve çatışma çözme stillerine göre yordanması”, **Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal**, 5/43, 44-54.
- STAUB, E., VOLLHARDT, J. : 2008
“Altruism born of suffering: The roots of caring and helping after victimization and other trauma”, **American Journal of Orthopsychiatry**, 78/3, 267-280. Doi: 10.1037/a0014223
- SZE, J. A., GYURAK, A., GOODKIND, M. S., LEVENSON, R. W. : 2012
“Greater emotional empathy and prosocial behavior in late life”, **Emotion**, 12/5, 1129-1140. Doi: 10.1037/a0025011
- ŞANLI, A. G., KOÇ, B. : 2019
“Her özgeci birey özgeci davranır mı? Otantiklik ve dindarlığın özgecilik üzerindeki rolü”, **Middle Black Sea Journal of Communication Studies**, 4/2, 104-114.
- TABACHNIK, B. G., FIDELL, L. S. : 2007
Using multivariate statistics, Boston, Allyn and Bacon.
- TARAS, V., SARALA, R., MUCHINSKY, P., KEMMELMEIER, M., SINGELIS, T. M., AVSEC, A. ... SINCLAIR, H. C. : 2014
“Opposite ends of the same stick? Multi-method test of the dimensionality of individualism and collectivism”, **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 45/2, 213-245. Doi: 10.1177/0022022113509132
- TOMASELLO, M., VAISH, A. : 2013
“Origins of human cooperation and morality”, **Annual Review of Psychology**, 64/1, 231-255.

Doi:10.1146/annurev-psych-113011-143812

- TOPÇU, Ç., ERDUR-BAKER, Ö., ÇAPA-AYDIN, Y. : 2010 “Temel empati ölçeği türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması”, **Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, 4/34, 174-182.
- TRIANDIS, H. C. : 1995 **Individualism and collectivism**, New York, Westview Press.
- TRIANDIS, H.C. : 1999 “Cross-cultural psychology”, **Asian Journal of Social Psychology**, 2, 127-143.
- TRIANDIS, H. C. : 2001 “Individualism-collectivism and personality”, **Journal of Personality**, 69/6, 907-924.
- TRIANDIS, H. C., GELFAND, M. J. : 1998 “Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 74/1, 118-128. Doi: 10.1037//0022-3514.74.1.118
- TRIVERS, R. L. : 1971 “The evolution of reciprocal altruism”, **The Quarterly Review of Biology**, 46/1, 35-57.
- TUNA ORAN, N., KURUL, Ş. : 2019 “Ebelik öğrencilerinin empatik eğilim ve empatik beceri düzeyleri”, **Archives of Health Science and Research**, 6/1, 42-50. Doi: 10.17681/hsp.407313
- TUTAREL KIŞLAK, Ş., ÇABUKÇA, F. : 2002 “Empati ve demografik değişkenlerin evlilik uyumu ile ilişkisi”, **Aile ve Toplum**, 2/5, 1-7.
- TÜRK DİL KURUMU : B.T. “İşbirliği tanımı”, (Çevrimiçi) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gt_s&kelime=i%C5%9F%20birli%C4%9Fi&guid=TDK.GTS.5223b323782d00.38698360, 3 Mart 2020.
- WAGNER, J. A. : 1995 “Studies of individualism-collectivism: Effects on cooperation in groups”, **The Academy of Management Journal**, 38/1, 152-172.
- WAI, M., TILIOPOULOS, N. : 2012 “The affective and cognitive empathic nature of the dark triad of personality”, **Personality and Individual Differences**, 52/7, 794-799.

- WASTI, A., ERDİL, S. E. : 2007 “Bireycilik ve toplulukçuluk değerlerinin ölçülmesi: Benlik kurgusu ve indcol ölçeklerinin Türkçe geçerlemesi”, **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 7/1-2, 39-66.
- WEST, S. A., GRIFFIN, A. S., GARDNER, A. : 2007 “Evolutionary explanations for cooperation review”, **Current Biology**, 17, 661-672. Doi:10.1016/j.cub.2007.06.004
- WICKER, A. W. : 1969 “Attitudes versus actions: The relationship of verbal and overt behavioral responses to attitude objects”, **Journal of Social Issues**, 25, 41-78.
- WILSON, D. S., NEAR, D., MILLER, R. R. : 1996 “Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures”, **Psychological Bulletin**, 119, 285-299.
- WINSTON, R. : 2016 **İnsan içgüdüsü** (3. Baskı), Çev. S. Köseoğlu, Ankara, Say Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2002)
- XIE, X., YU, Y., CHEN, X., CHEN, X. : 2006 “The measurement of cooperative and competitive personality”, **Acta Psychologica Sinica**, 38/1, 116-125. Doi:10.1080/00207594.2012.743666
- YALÇINDAĞ, B., ÖZKAN, T., CESUR, S., YILMAZ, O., TEPE, B., PIYALE, Z. E., BITEN, A. F., SUNAR, D. : 2019 “An investigation of moral foundations theory in Turkey using different measures”, **Current Psychology**, 38, 440-457. Doi: 10.1007/s12144-017-9618-4
- YERLİKAYA, Y. G., DOĞRUYOL, B. : 2020 “İşbirliği ölçeği: Kültürel adaptasyon”, **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, 8, 350-363. Doi: 10.21733/ibad.730704
- YEŞİLKAYA, M. : 2018 “Özgeci davranış olgusuna ilişkin epistemolojik sorunlar üzerine bir inceleme: Siyah, beyaz ve gri”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7/4, 469-489.
- YOUNG, L., CUSHMAN, F. A., HAUSER, M. D., SAXE, R. : 2007 “The neural basis of the interaction between Theory of Mind and moral judgment”, **Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America**,

104, 8235-8240. Doi: 10.1073pnas.0701408104

- YILDIRIM, E. A.,
KAŞAR, M.,
GÜDÜK, M., ATEŞ,
E.,
KÜÇÜKPARLAK, İ.,
ÖZALMETE, E. O. :
2011
- “Gözlerden zihin okuma testi’nin Türkçe güvenirlik çalışması”, **Türk Psikiyatri Dergisi**, 22/3, 177-186. Doi: 10.5080 / u6500
- YILMAZ, O.,
BAHÇEKAPILI, H.
G. : 2016
- “Supernatural and secular monitors promote human cooperation only if they remind of punishment”, **Evolution and Human Behavior**, 37, 79-84.
- YILMAZ, O.,
HARMA, M.,
BAHÇEKAPILI, H.
G., CESUR, S. : 2016
- “Validation of the moral foundations questionnaire in Turkey and its relation to cultural schemas of individualism and collectivism”, **Personality and Individual Differences**, 99, 149–154.
- YILMAZ, O.,
HARMA, M.,
DOĞRUYOL, B. :
2021
- “Validation of morality as cooperation questionnaire in Turkey, and its relation to prosociality, ideology, and resource scarcity”, **European Journal of Psychological Assessment**, 37/1,1-12. Doi: 10.1027/1015-5759/a000627
- YILMAZ, O.,
SARIBAY, A. : 2017
- “Activating analytic thinking enhances the value given to individualizing moral foundations”, **Cognition**, 165, 88-96. Doi: [10.1016/j.cognition.2017.05.009](https://doi.org/10.1016/j.cognition.2017.05.009)
- YÖNTEM, M. K.,
İLHAN, T. : 2013
- “Benlik kurguları ve otantikliğin özgecilik üzerindeki yordayıcı gücünün incelenmesi”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 8/8, 2291-2302.
- ZHAO, X., LYNCH,
J. G., CHEN, Q. :
2010
- “Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis”, **Journal of Consumer Research**, 37, 197-206. Doi: 10.1086/651257

EKLER

EK 1 : Demografik Form

Yaş: _____

Cinsiyet: ☐ Kadın ☐ Erkek

Kendinizin (veya ailenizin) gelir düzeyi nedir?

☐ Çok iyi ☐ İyi ☐ Orta ☐ Düşük ☐ Çok düşük

En uzun süreyle yaşadığınız yer:

☐ Büyükşehir ☐ Şehir ☐ İlçe/Belde ☐ Köy

Eğitim:

☐ Üniversite öğrencisi ☐ Yüksek lisans öğrencisi ☐ Doktora öğrencisi

Dini inanç:

☐ Tanrı'ya inanmam ☐ Tanrı'ya inanıyor ama bir dini tercih etmiyorum

☐ Müslümanım ☐ Diğer _____

Kendinizi dindar/inanan biri olup olmama açısından derecelendiriniz:

Hiç dindar değilim			Orta		Çok dindarım	
1	2	3	4	5	6	7

Politik görüşünüzü nerede konumlandığınızı belirtiniz:

Aşırı sol			Orta		Aşırı sağ	
1	2	3	4	5	6	7

Politik görüşünüzü nasıl ifade edersiniz:

EK 2: Kültürel Ön Hazırlık

PROJEKTİF YAŞAM TUTUMLARI DEĞERLENDİRMESİ

Aşağıdaki sorulara vereceğiniz yanıtlar, kişiliğinizin bazı boyutlarını değerlendirmek için analiz edilecektir. Lütfen, söz konusu maddeleri tam olarak cevaplayınız.

1. Lütfen, kendinizi tarif eden üç cümle yazın.

2. Diğer insanlardan ne bakımlardan farklı olduğunuzu anlatan üç cümle yazın.

3. Diğer insanlar arasından öne çıkıp kendini göstermenin neden avantajlı olabileceğiyle ilgili üç cümle yazın.

PROJEKTİF YAŞAM TUTUMLARI DEĞERLENDİRMESİ

Aşağıdaki sorulara vereceğiniz yanıtlar, kişiliğinizin bazı boyutlarını değerlendirmek için analiz edilecektir. Lütfen, söz konusu maddeleri tam olarak cevaplayınız.

1. Ait olduğunuz grupları tarif eden üç cümle yazın.

2. Diğer insanlara ne bakımlardan benzediğinizi anlatan üç cümle yazın.

3. Diğer insanlarla kaynaşp onların arasına karışmanın neden avantajlı olabileceğiyle ilgili üç cümle yazın.

EK 3: Ahlaki Temeller Ölçeği

Bir şeyin doğru veya yanlış olup olmadığına karar vermenizde aşağıda verilen düşünceler ne derecede etkilidir? Lütfen cevaplarınızı aşağıdaki skalayı kullanarak derecelendiriniz.

0...Hiçbir şekilde alakalı değildir (Bu düşünce doğru ve yanlış yargılarımla hiçbir şekilde alakalı değildir)

1...Pek alakalı değildir

2...Biraz alakalıdır

3...Orta derecede alakalıdır

4...Çok alakalıdır

5...Kesinlikle alakalıdır (Bu düşünce bir şeyin doğru veya yanlış olduğuna karar verirken dikkat ettiğim en önemli faktörlerden biridir)

1. Birisinin duygusal olarak acı çekip çekmediği	0	1	2	3	4	5
2. Birilerinin diğerlerine göre farklı muamele görüp görmediği	0	1	2	3	4	5
3. Birisinin eyleminin ülkesi için sevgi göstergesi olup olmadığı	0	1	2	3	4	5
4. Birisinin otoriteye saygısızlık edip etmediği	0	1	2	3	4	5
5. Birisinin namus ve edep konusundaki normları ihlal edip etmediği	0	1	2	3	4	5
6. Birisinin matematiğinin iyi olup olmadığı	0	1	2	3	4	5
7. Birisinin güçsüz ve incinebilir olan birini koruyup korumadığı	0	1	2	3	4	5
8. Birisinin adaletsiz davranıp davranmadığı	0	1	2	3	4	5
9. Birisinin grubuna ihanet edecek bir şey yapıp yapmadığı	0	1	2	3	4	5
10. Birisinin toplumun geleneklerine uyup uymadığı	0	1	2	3	4	5
11. Birisinin iğrenç bir şey yapıp yapmadığı	0	1	2	3	4	5
12. Birisinin zalim olup olmadığı	0	1	2	3	4	5
13. Birinin haklarının elinden alınmış olup olmadığı	0	1	2	3	4	5
14. Birisinin sadakatsizlik gösterip göstermediği	0	1	2	3	4	5
15. Bir eylemin kaosa ya da düzensizliğe neden olup olmadığı	0	1	2	3	4	5
16. Birisinin Tanrı'nın onaylayacağı bir şekilde davranıp davranmadığı	0	1	2	3	4	5

Lütfen aşağıdaki cümleleri okuyunuz ve bunlara katılıp katılmadığınızı belirtiniz.

- 0...Kesinlikle katılmıyorum
1...Katılmıyorum
2...Pek katılmıyorum
3...Biraz katılıyorum
4...Katılıyorum
5...Kesinlikle katılıyorum

1. Acı çekenlere şefkat duyabilmek en önemli erdemdir.	0	1	2	3	4	5
2. Hükümet kanun yaparken teminat altına alınması gereken ilk kural herkese adil davranılmasıdır	0	1	2	3	4	5
3. Ülkemin tarihiyle gurur duyarım.	0	1	2	3	4	5
4. Otoriteye saygı bütün çocukların öğrenmesi gereken bir şeydir	0	1	2	3	4	5
5. Hiç kimseye zarar vermese de insanlar iğrenç şeyler yapmamalıdır	0	1	2	3	4	5
6. İyi olanı yapmak kötü olanı yapmaktan daha iyidir	0	1	2	3	4	5
7. Birisinin yapabileceği en kötü şeylerden biri savunmasız bir hayvana zarar vermektir	0	1	2	3	4	5
8. Adalet bir toplum için en önemli gereksinimdir.	0	1	2	3	4	5
9. İnsanlar, aile üyeleri yanlış bir şey yapmış olsa dahi onlara karşı sadık olmalıdırlar.	0	1	2	3	4	5
10. Erkeklerin ve kadınların toplum içinde farklı rolleri vardır.	0	1	2	3	4	5
11. Bazı hareketleri doğal olmadıkları için yanlış olarak nitelendiririm	0	1	2	3	4	5
12. Bir insanı öldürmek hiçbir zaman haklı bir hareket olamaz.	0	1	2	3	4	5
13. Bence fakir çocuklar miras olarak hiçbir şey alamazken zengin çocukların miras olarak çok para almaları ahlaki olarak yanlıştır.	0	1	2	3	4	5
14. Bir takım oyuncusu olmak birisinin kendisini bireysel olarak ifade etmesinden daha önemlidir	0	1	2	3	4	5
15. Eğer bir asker olsaydım ve komutanımın emirleriyle aynı fikirde olmasaydım, yine de itaat ederdim çünkü bu benim görevimdir	0	1	2	3	4	5
16. İffet çok önemli ve değerli bir erdemdir.	0	1	2	3	4	5

EK 4: İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği

Bir şeyin doğru veya yanlış olup olmadığına karar vermenizde aşağıda verilen düşünceler ne derecede etkilidir?

Lütfen cevaplarınızı yandaki skalayı kullanarak derecelendiriniz

(1-6; hiç bir şekilde alakalı değildir, pek alakalı değildir, biraz alakalıdır, orta derecede alakalıdır, çok alakalıdır, kesinlikle alakalıdır).

	1 – Hiçbir şekilde alakalı değildir	2 – Pek alakalı değildir	3 – Biraz alakalıdır	4 – Orta derecede alakalıdır	5 – Çok alakalıdır	6 – Kesinlikle alakalıdır
1.Birisinin ailesini korumak için hareket edip etmediği...						
2.Birisinin ailenin bir üyesine yardım edip etmediği...						
3.Birisinin hareketinin ailesine olan sevgisini yansıtıp yansıtmadığı...						
4.Birisinin kendi grubuna yardımcı olacak bir şekilde davranıp davranmadığı...						
5.Birisinin kendi grubunun bir üyesine yardım edip etmediği...						
6.Birisinin bir topluluğu birleştirmek için çalışıp çalışmadığı...						
7.Birisinin daha önceden yapmayı kabul ettiği bir şeyi yapip yapmadığı...						
8.Birisinin verdiği sözü tutup tutmadığı...						
9.Birisinin güvenilebilecek biri olduğunu kanıtlayıp kanıtlamadığı...						
10.Birisinin kahramanca davranıp davranmadığı...						
11.Birisinin sıkıntılı bir durum karşısında cesaret gösterip göstermediği...						
12.Birisinin cesur olup olmadığı...						
13.Birisinin otorite sahibi kişilere saygı gösterip göstermediği						
14.Birisinin emirlere itaatsizlik edip etmediği...						
15.Birisinin otoriteye saygı gösterip göstermediği...						
16.Birisinin en iyi parçayı kendisi için ayırıp ayırmadığı...						
17.Birisinin kayırmacılık yapip yapmadığı...						
18.Birisinin diğerlerinden daha fazla alıp almadığı...						
19.Birisinin başka birinin malına zarar verip vermediği...						
20.Birisinin kendisine ait olmayan bir şeyi alıp almadığı...						
21.Birisinin mülkiyetinin zarar görüp görmediği...						

Lütfen aşağıdaki cümleleri okuyunuz ve **bunlara katılıp katılmadığınızı** yandaki skalayı kullanarak belirtiniz.

(1-5; kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, ne katılıyorum ne katılmıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum).

	1 – Kesinlikle katılmıyorum	2 – Katılmıyorum	3 – Ne katılıyorum ne katılmıyorum	4 – Katılıyorum	5 – Kesinlikle katılıyorum
1. İnsanlar ailesinin bir üyesine yardım etmek için her şeyi yapmaya istekli olmalıdır.					
2. Ailene her zaman sadık olmalısın.					
3. Her zaman önce ailenin çıkarlarını gözetmelisin.					
4. İnsanlar her zaman grubunun üyelerine yardım etmekle yükümlüdürler.					
5. Bireylerin gruplarında aktif bir role sahip olmaları önemlidir					
6. Topluma yararlı biri olmak için çaba sarfetmelisin.					
7. Sana yardım edenlere yardım etmekle yükümlüsün.					
8. Yanlış yaptığınız şeyleri her zaman telafi etmelisiniz.					
9. Mümkünse her zaman size yapılan bir iyiliğe karşılık vermelisiniz.					
10. Sıkıntılı bir durum karşısında cesaret göstermek en takdire değer özelliktir.					
11. Toplum, kahramanlarını onurlandırmak için daha fazlasını yapmalıdır.					
12. Ülken için canını feda etmeye istekli olmak cesurluğun en yücesidir.					
13. İnsanlar her zaman üstlerine (amirlerine) saygı göstermelidir.					
14. İnsanlar otoriteye daha fazla itaat etselerdi toplum daha iyi olurdu.					
15. Senden yaşça büyük olanlara saygı göstermelisin.					
16. Herkesin aynı şekilde muamele görmesi gerekir.					
17. Herkesin hakları eşit derecede önemlidir.					
18. Toplumdaki mevcut eşitsizlik düzeyi adil değildir.					
19. Eğer açıktan ölüyorsan yemek çalmak kabul edilebilirdir.					
20. Sahibini bulmaya çalışmak yerine bulduğunuz değerli bir eşyayı kendinize ayırmakta yanlış bir şey yoktur.					
21. Bazen başkalarından istediğiniz şeyleri almaya hakkınız vardır.					

EK 5: Gözler Testi

Her bir çift göz için, resimdeki kişinin düşündüğü veya hissettiğini en iyi tarif eden kelimeyi seçin ve yuvarlak içine alın. Birden fazla kelimenin uygun olduğunu hissedebilirsiniz ancak lütfen sadece en uygun olduğunu düşündüğünüz tek bir kelimeyi seçin. Seçiminizi yapmadan önce 4 kelimeyi de okuduğunuzdan emin olun. Testi olabildiğince çabuk yapmaya çalışın fakat zaman tutulmayacaktır. Bir kelimenin anlamını tam olarak bilmiyorsanız kelime açıklama broşüründe arayabilirsiniz.

Örnek Madde

Ö.

- a) Kıskanç
- b) Paniklemiş
- c) Kibirli
- d) Nefret dolu

Ana Maddeler

1.

- a) Neşeli
- b) Teselli eden
- c) Rahatsız
- d) Sıkılmış

2.

- a) Korkmuş
- b) Üzüntülü
- c) Kibirli
- d) Kızgın

3.

- a) Şakacı
- b) Telaşlı
- c) Arzulu
- d) İkna olmuş

4.

- a) Şakacı
- b) Israrcı
- c) Keyifli
- d) Gevşemiş

5.

- a) Rahatsız
- b) İğneleyici
- c) Endişeli
- d) Arkadaş canlısı

6.

- a) Donakalmış
- b) Hayal kuran
- c) Sabırsız
- d) Diken üstünde

7.

- a) Özürlü dileyen
- b) Arkadaş canlısı
- c) Tedirgin
- d) Şevksiz

8.

- a) Kötümser
- b) Rahatlamış
- c) Utangaç
- d) Heyecanlı

9.

- a) Kızgın
- b) Düşmanca
- c) Dehşete düşmüş
- d) Zihni meşgul

10.

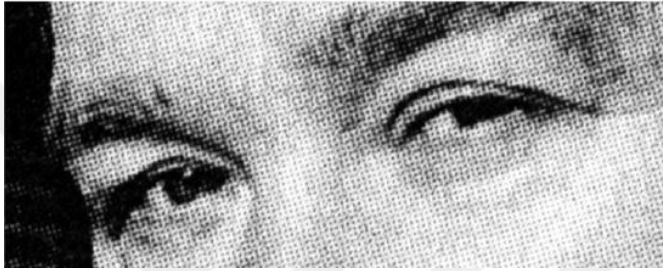
- a) Temkinli
- b) Israrcı
- c) Sıkılmış
- d) Donakalmış

11.

- a) Korkmuş
- b) Keyifli
- c) Pişman
- d) İşveli

12.

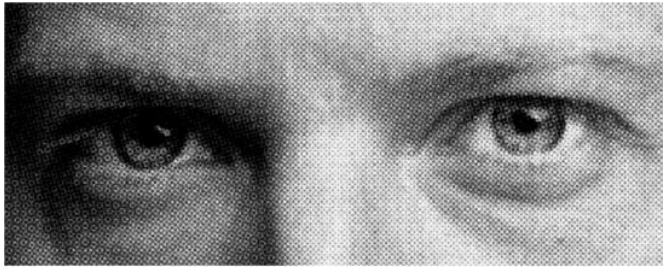
- a) Aldırmaz
- b) Mahcup
- c) Şüpheli
- d) Şevksiz

13.

- a) Kararlı
- b) Bekleyen
- c) Tehditkâr
- d) Utangaç

14.

- a) Rahatsız
- b) Hayal kırıklığına uğramış
- c) Keyifsiz
- d) Suçlayıcı

15.

- a) Mütfeffkir/dalgın
- b) Telaşlı
- c) Cesaret veren
- d) Keyifli

16.

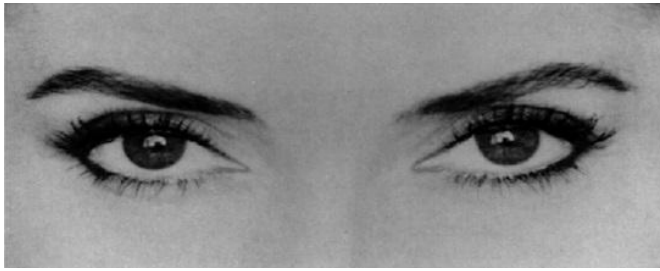
- a) Rahatsız
- b) Düşünceli
- c) Cesaret veren
- d) Cana yakın

17.

- a) Şüphelenmiş
- b) Şefkatli
- c) Neşeli
- d) Donakalmış

18.

- a) Kararlı
- b) Keyifli
- c) Donakalmış
- d) Sıkılmış

19.

- a) Baskın
- b) Arkadaş canlısı
- c) Suçlu
- d) Dehşete düşmüş

20.

- a) Zihni meşgul
- b) Minnettar
- c) Israrcı
- d) Yalvaran

21.

- a) Memnun
- b) Özür dileyen
- c) Küstah
- d) İlgili

22.

- a) Tereddütlü
- b) Rahatsız
- c) Heyecanlı
- d) Düşmanca

23.

- a) Diken üstünde
- b) Utangaç
- c) Düşmanca
- d) Gergin

24.

- a) Şakacı
- b) Temkinli
- c) Kibirli
- d) Güven verici

25.

- a) Merak eden
- b) Şakacı
- c) Şefkatli
- d) Memnun

26.

- a) Sabırsız
- b) Donakalmış
- c) Rahatsız
- d) Dalgın

27.

- a) Minnettar
- b) İşveli
- c) Düşmanca
- d) Hayal kırıklığına uğramış

28.

- a) Utanmış
- b) Kendinden emin
- c) Şakacı
- d) Şevksiz

29.

- a) Ciddi
- b) Utanmış
- c) Şaşırmış
- d) Diken üstünde

30.

- a) Mahcup
- b) Suçlu
- c) Hayal kuran
- d) Kaygılı

31.

- a) Donakalmış
- b) Hayrete düşmüş
- c) Güvenilmez
- d) Korkmuş

32.

- a) Utanmış
- b) Sinirli
- c) Kuşkucu
- d) Kararsız

Gözler Testi Cevap Anahtarı

(Koyu renkli yanıtlar doğrudur)

Ö kıskanç	paniklemiş	kibirli	nefret dolu
1 neşeli	teselli eden	rahatsız	sıkılmış
2 korkmuş	üzüntülü	kibirli	kızgın
3 şakacı	telaşlı	arzulu	ikna olmuş
4 şakacı	ısrarcı	keyifli	gevşemiş
5 rahatsız	iğneleyici	endişeli	arkadaş
6 donakalmış	hayal kuran	sabırsız	canlısı
7 özür dileyen	arkadaş canlısı	tedirgin	diken
8 kötümser	rahatlamış	utangaç	üstünde
9 kızgın	düşmanca	dehşete düşmüş	şevksiz
10 temkinli	talepkar	sıkılmış	heyecanlı
11 korkmuş	keyifli	pişman	zihni
12 aldırılmaz	mahcup	şüpheli	meşgul
13 kararlı	bekleyen	tehditkar	donakalmış
14 rahatsız	hayal kırıklığına uğramış	keyifsiz	işveli
15 mütefekkir	telaşlı	cesaret veren	şevksiz
16 rahatsız	düşünceli	cesaret veren	utangaç
17 şüphelenmiş	şefkatli	neşeli	suçlayıcı
18 kararlı	keyifli	donakalmış	keyifli
19 baskın	arkadaş canlısı	suçlu	cana yakın
20 zihni meşgul	minnettar	ısrarcı	donakalmış
21 memnun	özür dileyen	küstah	sıkılmış
22 tereddütlü	rahatsız	heyecanlı	dehşete
23 diken üstünde	utangaç	düşmanca	düşmüş
24 şakacı	temkinli	kibirli	yalvaran
25 merak eden	şakacı	şefkatli	meraklı
26 sabırsız	donakalmış	rahatsız	düşmanca
27 minnettar	işveli	düşmanca	gergin
28 utanmış	kendinden emin	şakacı	güven
29 ciddi	utanmış	şaşırmış	memnun
30 mahcup	suçlu	hayal kuran	dalgın
31 donakalmış	hayrete düşmüş	güvenilmez	hayal
32 utanmış	asabi	kuşkucu	kırıklığına
			uğramış
			şevksiz
			diken
			üstünde
			kaygılı
			korkmuş
			kararsız

EK 6: Prososyal Niyet Anketi

Lütfen bir dahaki ay içinde faaliyette bulunma ihtimalinize göre aşağıda verilen aktiviteleri derecelendiriniz.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

**Faaliyette bulunmam
hiç olası değil**

Nötr

**Faaliyette bulunmam
çok olasıdır**

1. Geçen hafta kavga ettiğiniz yakın bir arkadaşınızın kendi evinde bir parti düzenlediğini varsayın. Katılma ihtimaliniz nedir?	1	2	3	4	5	6	7
2. Üniversitenizde babası iflas eden bir öğrencinin olduğunu varsayın. Bu öğrencinin üniversite masraflarına katkıda bulunmak için bağış yapma ihtimaliniz nedir?	1	2	3	4	5	6	7
3. İstanbul'u da etkileyen Marmara Denizi merkezli bir deprem olduğunu varsayın. Kızılay'a kendi isteğinizle gidip kan verme ihtimaliniz nedir?	1	2	3	4	5	6	7
4. Bir alışveriş merkezinden yabancı bir ülkeye tatil kazandığınızı varsayın. Kabul edip bu tatile gitme ihtimaliniz nedir?	1	2	3	4	5	6	7
5. Mahallenizdeki insanların sokak sokak dolaşarak aç sokak hayvanlarına yemek dağıtma projesi düzenlediğini varsayın. Bu projeye katılma ihtimaliniz nedir?	1	2	3	4	5	6	7
6. Beklediğiniz bir filmin sinemaya geldiğini varsayın. Önemli bir sınav öncesi bu filme gitme ihtimaliniz nedir?	1	2	3	4	5	6	7

EK 7: Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği

Lütfen aşağıda verilen ifadelere ne kadar katılıp katılmadığınızı yandaki skaladan faydalanarak işaretleyiniz.

1 = Kesinlikle katılmıyorum

7 = Kesinlikle katılıyorum

	1	2	3	4	5	6	7
1. Sırlarını söylemek akıllıca bir şey değildir.	1	2	3	4	5	6	7
2. Kendi istediğimi yaptırmak için zekice manipülasyonlar kullanırım.	1	2	3	4	5	6	7
3. Birçok grup faaliyeti bensiz sıkıcı olur.	1	2	3	4	5	6	7
4. İnsanlar sıklıkla kontrolden çıktığımı söyler.	1	2	3	4	5	6	7
5. İleride insanlara karşı kullanabileceğin bilgileri bir köşede tutmak akıllıcadır.	1	2	3	4	5	6	7
6. Bana bulaşanlar her zaman bundan pişman olur.	1	2	3	4	5	6	7
7. Beni ünlü insanlarla karşılaştırırlar.	1	2	3	4	5	6	7
8. Planlarının başkasına değil, sana yarar sağladığından emin ol.	1	2	3	4	5	6	7
9. İnsanların çoğu manipüle edilebilir/ kullanılabilir.	1	2	3	4	5	6	7
1. İnsanlar beni doğal bir lider olarak görür.	1	2	3	4	5	6	7
2. Tehlikeli durumlardan kaçınırım.	1	2	3	4	5	6	7
3. Ne pahasına olursa olsun, önemli insanları kendi tarafına çekmen gerekir.	1	2	3	4	5	6	7
4. İnsanlarla doğrudan çatışmaktan kaçının çünkü gelecekte işinize yarayabilirler.	1	2	3	4	5	6	7
5. Önemli insanlarla ahablık kurmayı severim.	1	2	3	4	5	6	7
6. Biri beni övdüğünde utanırım.	1	2	3	4	5	6	7
7. İtibarımı korumak için diğer insanlardan saklaman gereken şeyler vardır.	1	2	3	4	5	6	7
8. İsteddiğimi elde etmek için her şeyi söylerim.	1	2	3	4	5	6	7
9. Neredeyse hiç tanımadığım insanlarla seks yapmaktan hoşlanırım.	1	2	3	4	5	6	7
1. Yetkili insanlardan (otoritelerden) intikam almak isterim.	1	2	3	4	5	6	7
2. İlgi odağı olmaktan nefret ederim.	1	2	3	4	5	6	7
3. Öç, hızlı ve acı bir şekilde alınmalı.	1	2	3	4	5	6	7
4. Özel olduğumu biliyorum çünkü herkes bana hep öyle olduğumu söylüyor.	1	2	3	4	5	6	7
5. Başkalarına karşı kaba olabildiğim doğrudur.	1	2	3	4	5	6	7
6. Birilerinden intikam almak için doğru zamanı beklemelisin.	1	2	3	4	5	6	7
7. Kanunlarla başım hiç derde girmedi.	1	2	3	4	5	6	7
8. Ortalama bir insanım.	1	2	3	4	5	6	7
9. Hak ettiğim saygıyı görmek için ısrar ederim.	1	2	3	4	5	6	7

EK 8: Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu

Bu anketi doldurduğunuz için istediğiniz herhangi bir derste kullanılmak üzere ek puan alacağınızı düşünün.

Bu puanla ilgili olarak şunlar bilinmektedir:

- Alınacak puanın miktarı, rastlantısal olarak seçilen bir diğer öğrenciyle oyunda yapılan tercihlerin eşleştirilmesi ile belli olacaktır ve bu öğrenciler birbirlerinin kim olduklarını bilmeyeceklerdir.
- Oyunun sonucunda 10, 5 veya 0 puan alma ihtimali bulunmaktadır.

Aşağıda açıklanan oyunu dikkatli şekilde okuyup tercihinizi yapınız:

- İki öğrenci için ortada 10 puan bulunmaktadır.
- Bu puanla ilgili iki karar verilebilir; *BÖLÜŞ* veya *AL*.
- BÖLÜŞ*; puanı karşı tarafla bölüşmeyi, *AL* ise tüm puanı kendine almayı simgelemektedir.
- Eğer iki oyuncu da *BÖLÜŞ*'ü seçerse, kişiler puanın yarı yarıya bölüştürülmüş miktarını alacaklardır (5'er puan).
- Eğer iki oyuncu da *AL*'ı seçerse, iki taraf da hiç puan alamayacaktır (0 puan).
- Eğer bir oyuncu *BÖLÜŞ*'ü seçer ve diğer oyuncu *AL*'ı seçerse; *AL*'ı seçen oyuncu puanın tamamını alacak (10 puan), dolayısıyla *BÖLÜŞ*'ü seçen oyuncu hiç puan alamayacaktır (0 puan).

1. Oyuncu

		BÖLÜŞ	AL
2. Oyuncu	BÖLÜŞ	5 - 5	10 - 0
	AL	0 - 10	0 - 0

- Taraflar oyundan önce veya sonra birbirlerinin kararlarından haberdar olmayacak ve diğer tarafın kim olduğunu hiçbir zaman öğrenmeyeceklerdir. Öğrenciler tarafından çoktan yapılmış olan seçimlerin rastlantısal olarak eşleştirilmesi ile sonuçlar belli olacaktır.

Bu bilgiler ışığında kararınız hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

BÖLÜŞ

x

AL

Bu oyunu yeni bir kişiyle tekrar oynadığınızı düşünün.
Seçiminiz bu ikinci oyunda hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

BÖLÜŞ

x

AL

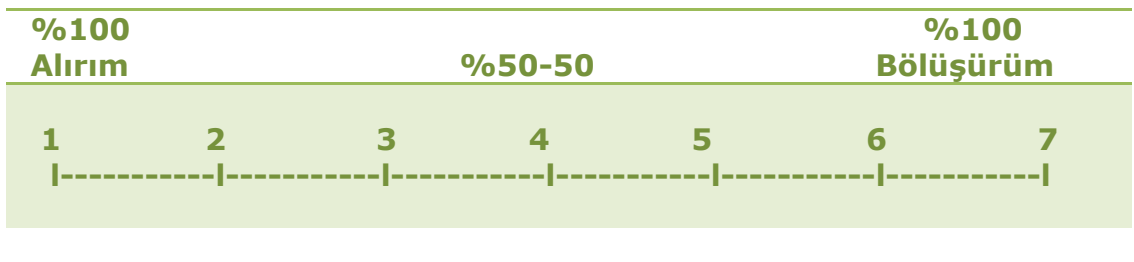
Bu oyunu yeni bir kişiyle tekrar oynadığınızı düşünün.
Seçiminiz bu üçüncü oyunda hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

BÖLÜŞ

x

AL

Bu oyunu da düşünerek, muhtemel benzeri birtakım durumları genel olarak değerlendirseniz, kendi eğiliminizi nereye yerleştirirsiniz?

EK 9: Alternatif Kar Yığını Oyunu

Ortalama notlara sahip olduğunuz bir ders için internet üzerinden tamamlanmak üzere bir ödev verildiğini düşünün:

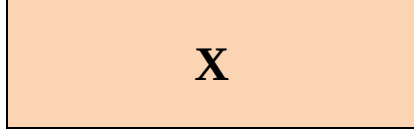
- ✚ Çevrimiçi ortamdaki özel bir program vasıtasıyla tamamlanacak ödev iki kişilik olup; sınıftaki her öğrenci rastlantısal şekilde bir diğer öğrenciyle eşleşecektir.
- ✚ Ödev tek başına bilgisayar ortamında yapılacak ve aynı göreve katkı sağlayan bu iki öğrenci birbirlerinin kim olduğunu bilmeyecektir.
- ✚ Ödevin başlaması ve sürdürülmesiyle ilgili bir ön oyun söz konusudur ve önce bununla ilgili bir tercih yapılması gerekmektedir.
- ✚ Buna göre; açılış ekranında görüntülenen iki seçenekten biri seçilecektir:
 - X** (işbirliği kurmak) veya **Y** (işbirliği kurmamak).
 - **X**, ödevde katkıda bulunmak ve ödevi birlikte yapmak anlamına gelirken; **Y**, ödevi bireysel olarak yapmamak ve kaçmak anlamına gelmektedir.
 - Öğrenciler birbirinden habersiz olarak aynı anda bu iki seçenekten birini tercih edeceklerdir ve yapılan tercihler geriye alınamayacaktır.
 - İki öğrenci de **X**'i seçerse, ikisi birden ilerleyen saatler boyunca ödevi tamamlayacaklardır.
 - Öğrencilerden biri **Y**'yi ve diğeri **X**'i seçerse; **X**'i seçen öğrenci tek başına ödevi tamamlayacak ve diğeri ödevle ilgili hiçbir şey yapmayacaktır. Sonucunda alınan not her iki öğrenci için de geçerli olmuş olacaktır; yani kaçan kişinin yerine diğeri ödevi yapmış olacaktır.
 - İki öğrenci de **Y**'yi seçerse, ödevi kimse yapmayacak ve öğrenciler bu durumda not alamayacaklardır.

1. Öğrenci

2. Öğrenci

	X	Y
X	İkisi de ödevi yapacak	Ödevi 2. öğrenci yapacak
Y	Ödevi 1. öğrenci yapacak	Ödevi kimse yapmayacak

Bu bilgiler ışığında kararınız hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

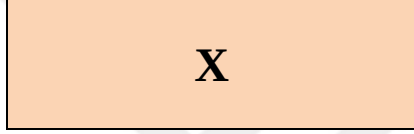

x

Bu oyunu başka bir dersin ödevi için ve yeni bir eşleşmeyle tekrar oynadığınızı düşünün.

Seçiminiz bu ikinci oyunda hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

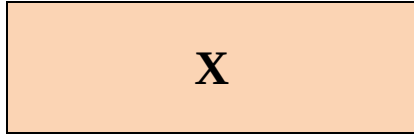

x

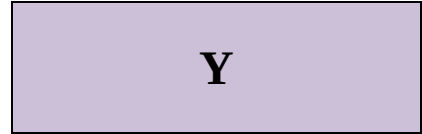

Bu oyunu başka bir dersin ödevi için ve yeni bir eşleşmeyle tekrar oynadığınızı düşünün.

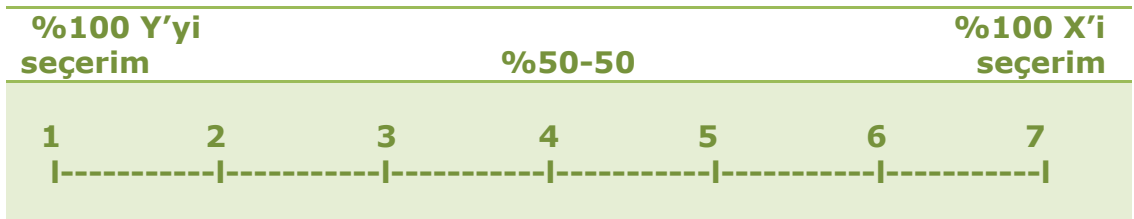
Seçiminiz bu üçüncü oyunda hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

x

Bu oyunu da düşünerek, muhtemel benzeri birtakım durumları genel olarak değerlendirseniz, kendi eğiliminizi nereye yerleştirirsiniz?

EK 10: İşbirliği Ölçeği – Adaptasyon Öncesi

Bir grup insan olarak bir iş üzerinde çalıştığınızı düşünün. Buna, bir grup ödevi yapmak, birlikte yemek yapmak, iş yerinde bir iş üzerinde çalışmak, bir proje yetiştirmek gibi çeşitli örnekler verilebilir.

Böyle bir iş ile ilişkili olarak aşağıdaki cümlelere ne kadar katılıp katılmadığınızı değerlendiriniz. (1 = Kesinlikle katılmıyorum; 5 = Kesinlikle katılıyorum)

1. Üzerinde çalışılan işte başarı sağlayabilmek için grup üyeleri iş birliği içerisinde olmalıdır.	1	2	3	4	5
2. Grup içinde rekabete girmek yerine iş birliği kurmak, üzerinde çalışılan işteki performansı artırır.	1	2	3	4	5
3. Rekabet içeren bir ortamda yumuşak meydan okumalar eşliğinde çalışmak, bir yarışmaya katılmak gibi olacağından eğlencelidir.	1	2	3	4	5
4. Üzerinde çalışılan işin iyi sonuçlanacağını öne sürerken birlikte çalışılan grup üyelerinin katkılarına güvenirim.	1	2	3	4	5
5. İş üzerinde tek başıma çalışmaktansa başkalarıyla iş birliği içerisinde çalışmayı tercih ederim.	1	2	3	4	5
6. Ortak bir iş üzerinde grupça çalışırken kişi elinden gelenin en iyisini yapmalı ve diğerlerinden her zaman daha başarılı olmalıdır.	1	2	3	4	5
7. Ortak başarı sağlamak için bir grup olarak çalışmak bana keyif verir.	1	2	3	4	5
8. İnsanlarla iş birliği kurarak hem kendimizin hem de onların iyiliği için çalışmak en iyisidir.	1	2	3	4	5
9. Grup içinde kimin daha iyi çalıştığı veya daha çok iş yaptığına odaklanmak yerine, birlik ve beraberliği yüreklendirmek en mantıklısıdır.	1	2	3	4	5
10. Aynı gruptaki diğer üyelerin kişiden daha iyi performans sergilemeleri ve takdir edilmeleri sinir bozucudur.	1	2	3	4	5
11. Grup çalışmasıyla bir iş yürütmektense tek başıma olmayı tercih ederim.	1	2	3	4	5
12. Başkalarıyla rekabet içerisinde olmak insanın kendi potansiyelini gerçekleştirmesi açısından önemlidir.	1	2	3	4	5
13. Bir iş üzerinde çalışırken diğerleriyle iyi bir ortaklık ve iş birliği kurmak, rekabete girip yalnız çalışanlardan daha başarılı olmayı sağlar.	1	2	3	4	5
14. İş üzerinde çalışırken, diğer grup üyelerinin fikirleri ve istekleri en az benimkiler kadar önemlidir.	1	2	3	4	5
15. “Bir elin nesi var, iki elin sesi var” atasözü çok doğru bir noktaya değinmektedir.	1	2	3	4	5
16. İçerisinde bulunduğum grubun çalıştığı işte başarısız olması, herkesin eşit hatası olsa bile en çok beni üzer.	1	2	3	4	5

EK 11: İşbirliği Ölçeği - Adaptasyon

Bir grup insan olarak bir iş üzerinde çalıştığınızı düşünün. Buna, bir grup ödevi yapmak, birlikte yemek yapmak, iş yerinde bir iş üzerinde çalışmak, bir proje yetiştirmek gibi çeşitli örnekler verilebilir.

Böyle bir iş ile ilişkili olarak aşağıdaki cümlelere ne kadar katılıp katılmadığınızı değerlendiriniz. (1 = Kesinlikle katılmıyorum; 5 = Kesinlikle katılıyorum)

1. Üzerinde çalışılan işte başarı sağlayabilmek için grup üyeleri iş birliği içerisinde olmalıdır.	1	2	3	4	5
2. Grup içinde rekabete girmek yerine iş birliği kurmak, üzerinde çalışılan işteki performansı artırır.	1	2	3	4	5
3. Üzerinde çalışılan işin iyi sonuçlanacağını öne sürerken birlikte çalışılan grup üyelerinin katkılarına güvenirim.	1	2	3	4	5
4. İş üzerinde tek başıma çalışmaktansa başkalarıyla iş birliği içerisinde çalışmayı tercih ederim.	1	2	3	4	5
5. Ortak başarı sağlamak için bir grup olarak çalışmak bana keyif verir.	1	2	3	4	5
6. İnsanlarla iş birliği kurarak hem kendimizin hem de onların iyiliği için çalışmak en iyisidir.	1	2	3	4	5
7. Grup içinde kimin daha iyi çalıştığı veya daha çok iş yaptığına odaklanmak yerine, birlik ve beraberliği yüreklendirmek en mantıklısıdır.	1	2	3	4	5
8. Grup çalışmasıyla bir iş yürütmektense tek başıma olmayı tercih ederim.	1	2	3	4	5
9. Bir iş üzerinde çalışırken diğerleriyle iyi bir ortaklık ve iş birliği kurmak, rekabete girip yalnız çalışanlardan daha başarılı olmayı sağlar.	1	2	3	4	5
10. İş üzerinde çalışırken, diğer grup üyelerinin fikirleri ve istekleri en az benimkiler kadar önemlidir.	1	2	3	4	5
11. “Bir elin nesi var, iki elin sesi var” atasözü çok doğru bir noktaya değinmektedir.	1	2	3	4	5

EK 12: Alternatif Tutsak İkilemi Oyunu -Yanıltma

Bu anketi doldurduğunuz için, belirlenen dersinizde kullanılmak üzere ek puan alacaksınız.

Alacağınız puanın miktarını, şimdi okuyacağınız oyunun kurallarına göre vereceğiniz karar belirleyecektir.

Lütfen dikkatle okuyun ve doğru anlayıp anlamadığınızdan emin olduktan sonra kararınızı belirtin.

Ders notunuza eklenecek puanla ilgili olarak şunlar bilinmektedir:

- Alınacak puanın miktarı, rastlantısal olarak seçilen bir diğer öğrenciyle oyunda yapılan tercihlerin eşleştirilmesi ile belli olacaktır ve bu öğrenciler birbirlerinin kim olduklarını bilmeyeceklerdir.
- Oyunun sonucunda 10, 6 veya 1 puan alma ihtimali bulunmaktadır.

Aşağıda açıklanan oyunu dikkatli şekilde okuyup tercihinizi yapınız:

- Alınacak puanla ilgili iki karar verilebilir; *BÖLÜŞ* veya *AL*.
- BÖLÜŞ*; puanı karşı tarafla bölüşmeyi, *AL* ise tüm puanı kendine almayı simgelemektedir.
- Eğer iki oyuncu da *BÖLÜŞ*'ü seçerse, kişiler 6'şar puan alacaklardır.
- Eğer iki oyuncu da *AL*'ı seçerse, iki taraf da 1 puan alacaktır.
- Eğer bir oyuncu *BÖLÜŞ*'ü seçer ve diğer oyuncu *AL*'ı seçerse; *AL*'ı seçen oyuncu puanın tamamını alacak (10 puan), dolayısıyla *BÖLÜŞ*'ü seçen oyuncu hiç puan alamayacaktır (0 puan).

1. Oyuncu

		BÖLÜŞ	AL
2. Oyuncu	BÖLÜŞ	6 – 6	10 – 0
	AL	0 - 10	1 – 1

- Taraflar oyundan önce veya sonra birbirlerinin kararlarından haberdar olmayacak ve diğer tarafın kim olduğunu hiçbir zaman öğrenmeyeceklerdir.
- Öğrenciler tarafından çoktan yapılmış olan seçimlerin rastlantısal olarak eşleştirilmesi ile sonuçlar belli olacaktır.

Bu bilgiler ışığında kararınız hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

BÖLÜŞ

x

AL

Tercihinizi yaptığınız için teşekkür ederiz.

Şimdi sizden aynı duruma yönelik iki tercih daha yapmanız beklenmektedir. İlk tercihinizle beraber toplamda üç adet olacak seçimlerinizden raslantısal olarak belirlenecek herhangi biri diğer öğrencilerin herhangi bir seçimiyle eşleştirilecek ve puanınız belirlenecektir.

Bu oyunu tekrar oynadığınızda;

Seçiminiz bu ikinci oyunda hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

BÖLÜŞ

x

AL

Bu oyunu tekrar oynadığınızda;

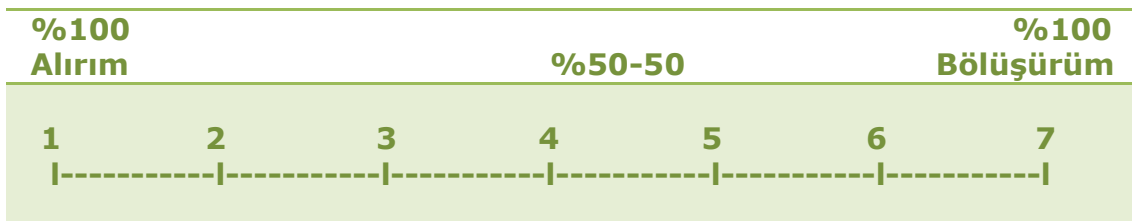
Seçiminiz bu üçüncü oyunda hangisidir? Lütfen işaretleyiniz.

BÖLÜŞ

x

AL

Bu oyunu da düşünerek, muhtemel benzeri birtakım durumları genel olarak değerlendirseniz, kendi eğiliminizi nereye yerleştirirsiniz?

EK 13: Bilgilendirme

Sevgili öğrencimiz;

Önceki sayfada size oynatılan oyunda “Yanıltma” tekniği kullanılmıştır.

Sosyal psikoloji deneylerinde zaman zaman kullanılan bu tekniğin amacı, katılımcıların gerçek ve doğal davranışlarını ve seçimlerini gözlemektir. Kişilerin tutumlarının veya hayali bir durum karşısında ortaya çıkaracakları tahmini davranışlarının öğrenilmesinin yanı sıra, gerçeğe en yakın davranışın gözlemlenmesi önemlidir. Bunun için de yanıltma tekniği ile katılımcıların, araştırılmak istenen konunun dışında bir senaryo ile ortada olmayan bir durumu düşünmeleri sağlanabilmektedir.

Dolayısıyla önceki sayfada sizlere verilen “Dersinize ek olarak alacağınız puanın miktarı yapacağınız seçim ile belirlenecektir” bilgisi tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır.

Bu çalışmaya katılımınız sonucu alacağınız puanı dersinizi veren akademisyen belirleyecektir ve puanlar her öğrenci için eşit olacaktır.

Bir süre sizlere gerçeği yansıtmayan bir bilgiyi düşündürerek verdiğimiz sıkıntıdan dolayı özür diler; anlayışınız için teşekkür ederiz.

EK 14: Bireycilik ve Toplulukçuluk Ölçeği

Aşağıdaki ifadeleri size uygunluk durumuna göre değerlendiriniz.

	Hiç Katılmıyorum	Pek katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
1. Kendi kişisel tarzımı geliştirmek benim için önemlidir.							
2. Sosyal ve duygusal yardım almak için sıklıkla ailemle görüşürüm.							
3. Kendi ailemin geleneklerini, göreneklerini ve değerlerini öğrenmek benim için önemlidir.							
4. Diğer insanlar ile ortak noktam olsa da beni ben yapan benim kişisel özelliklerimdir.							
5. Ailemin benim hayatımda kilit bir rolü vardır.							
6. Ailemin bana her zaman yardım edeceğini bilirim.							
7. Ailem tarafından verilen kararlara saygı göstermek benim için önemlidir.							
8. Diğer insanlardan farklı olmayı tercih ederim.							
9. Ben herkesten farklıyım, özelim.							
10. Ailem benim için her şeyden daha önemlidir.							
11. Birçok açıdan diğer insanlardan farklı ve özel olmak hoşuma gider.							
12. Benim kendim olmak önemlidir.							
13. Benim için çok çalışmak ve kişisel kararlılık hayatta başarının anahtarlarıdır.							
14. Benim gerçekten kim olduğumu bilmek için başarılarıma ve yaptıklarıma bakmanız lazım.							
15. Benim hangi gruplara üye olduğumu bilerseniz, benim kim olduğumu da bilirsiniz.							
16. Karakterli biri kendi amaçlarına ulaşmaya çalışandır.							
17. Ne zaman ailemin yardıma ihtiyacı olsa yardım etmeye çalışırım.							
18. Benim gerçekten kim olduğumu bilmek için beni kendi grubumun içinde görmeniz gerekir.							

19. Kişisel başarılarımı hatırlamak ve kendim için yeni hedefler koymak hoşuma gider.							
20. Başkalarının düşüncelerindense kendi düşüncelerimin peşinden gitmek benim için daha iyidir.							
21. Benim kişisel mutluluğum her şeyden daha önemlidir.							
22. Kişisel mutluluk ve ona ulaştıracak olan özgürlük benim benim olmamda kilit rol oynar.							
23. Benim diğer kişilerle olan ilişkilerim benim kim olduğum ile yakından ilişkilidir.							
24. Ait olduğum dini, ulusal veya etnik grubun tarihi ve mirası benim önemli bir parçamdır.							
25. Karakterli biri her şeyden önce kendi dini, ulusal veya etnik grubuna yardım eder.							
26. Benim kişisel başarılarım ve yaptıklarım benim kim olduğum ile ilgili çok önemlidir.							
27. Diğer insanları dinlemek yerine, eğer kendi tercihlerimi yaparsam çok daha mutlu olurum.							
28. Ait olduğum dini, ulusal veya etnik grubun liderlerine saygı gösteririm.							
29. Benim mutluluğum çevremdekilerin mutluluğuna bağlıdır.							
30. Kendimi ait olduğum dinin, ulusal veya etnik grubun bir üyesi olarak görmek benim için önemlidir.							
31. Kişisel hedeflerimin en yüksek önceliğe sahip olduğunu hatırlamak benim için önemlidir.							
32. Bazı açılardan bakıldığında beni ben yapan şey ilişkilerimdir.							
33. Çoğunlukla kendi kişisel tercihlerim vardır.							
34. Eninde sonunda insan kendisini ait olduğu dini, ulusal veya etnik grubun üyelerine karşı en yakın hisseder.							
35. Kendi kişisel çıkarımı ait olduğum grubun yararı için feda ederim.							
36. Bir olay ile ilgili herhangi bir şey duyduğumda, bunun ait olduğum dini, ulusal, ya da etnik grubum için iyi mi yoksa kötü mü olacak diye düşünürüm.							

EK 15: Temel Empati Ölçeği

Aşağıdaki ifadeleri size uygunluk durumuna göre değerlendiriniz.

	Kesinlikle	Katılmıyorum	Ne katılıyorum ne	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1. Arkadaşımlın duyguları beni pek etkilemez.					
2. Üzgün olan bir arkadaşımınla vakit geçirdikten sonra genellikle üzgün hissederim.					
3. Arkadaşımlın başarılı olduğunda onun ne kadar mutlu olduğunu anlayabilirim.					
4. İyi bir korku filmindeki karakterleri izleyince korkarım.					
5. Başkalarının duygularından hemen etkilenirim.					
6. Arkadaşımlarımın korktuğunu anlamakta güçlük çekerim.					
7. Başka insanları ağlarken gördüğümde üzülmem.					
8. Başka insanların ne hissettikleri beni çok fazla ilgilendirmez.					
9. Birisi kendini kötü hissettiğinde onun neler hissettiğini genellikle anlayabilirim.					
10. Arkadaşımlarımın korktuğunu genellikle anlarım.					
11. Televizyonda ya da filmlerde üzüntülü bir şeyler izlerken çoğunlukla ben de üzülürüm.					
12. İnsanların ne hissettiğini çoğunlukla onlar bana söylemeden anlayabilirim.					
13. Kızgın birini görmek hislerimi etkilemez.					
14. İnsanların neşeli olduğunu genellikle anlarım.					
15. Bir şeylerden korkmuş arkadaşlarımla birlikteyken ben de korkarım.					
16. Arkadaşımlın kızgın olduğunu genellikle hemen fark ederim.					
17. Arkadaşımlarımın hissettiklerine çoğunlukla kendimi kaptırırım.					
18. Arkadaşımlın mutsuzluğu bana hiçbir şey hissettirmez.					
19. Arkadaşımlın hissettiklerinin genellikle farkında değilimdir.					
20. Arkadaşımlarımın mutlu oldukları anları anlamakta zorlanırım.					

EK 16

Aracı Değişkenler ve Tüm Boyutları Arası Korelasyonlar

	Ö	E	E-B	E-D	B	B-B	B-Ön	B-Ör	T	T-A	T-İ	T-K	KÜ	N	P	M
Ö	1															
E	.23***	1														
E-B	.26***	.74***	1													
E-D	.16***	.91***	.39***	1												
B	.19***	.12***	.25***	.00	1											
B-B	.21***	.12**	.17***	.05	.83***	1										
B-Ön	.18***	.14***	.28***	.01	.84***	.51***	1									
B-Ör	.05	.03	.18***	-.08*	.80***	.47***	.60***	1								
T	.27***	.25***	.15***	.25***	.29***	.38***	.23***	.06	1							
T-A	.27***	.23***	.18***	.20***	.27***	.30***	.23***	.09*	.82***	1						
T-İ	.18***	.29***	.15***	.30***	.21***	.31***	.13***	.03	.69***	.37***	1					
T-K	.20***	.12***	.06	.13***	.23***	.31***	.18***	.02	.88***	.58***	.43***	1				
KÜ	-.09**	-.23***	-.07*	-.27***	.40***	.30***	.38***	.33***	.04	-.04	.07*	.05	1			
N	.05	-.10**	.07*	-.18***	.45***	.34***	.45***	.33***	.10**	.07*	.09**	.09*	.73***	1		
P	-.14***	-.28***	-.18***	-.27***	.12***	.06	.12***	.14***	-.12***	-.20***	.01	-.08*	.80***	.37***	1	
M	-.12**	-.19**	-.07*	-.21***	.38***	.30***	.33***	.31***	.09**	.03	.08*	.11**	.86***	.42***	.57***	1

Ö: Özgeciliği; E: Empati; E-B: Bilişsel empati; E-D: Duygusal empati; B: Bireyselci kültür boyutu; B-B: B başarı;

B-Ön: B özgünlük; B-Ör: B özgürlük; T: Toplulukçu kültür boyutu; T-A: T aile; T-İ: T ilişkiler; T-K: T

kadercilik; KÜ: Karanlık üçlü; N: KÜ narsisizm; P: KÜ psikopati; M: KÜ Makyavelizm.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

EK 17

ATK ve İOAK Boyutları ile Aracı Değişkenler ve Boyutları Arası Korelasyonlar

	BZ	AH	Sİ	OY	KB	Aile	Grup	Karş.	Kahr.	İtaat	Ada.	Mülk.
Ö	.24***	.18***	.24***	.11**	.10**	.18***	.30***	.19***	.16***	.11**	.16***	.20***
E	.32***	.22***	.13***	.03	.04	.14***	.24***	.21***	.12**	.02	.21***	.18***
E-B	.25***	.22***	.10**	.00	-.03	.12**	.22***	.21***	.07*	-.01	.21***	.19***
E-D	.28***	.16***	.11**	.04	.07*	.13***	.20***	.15***	.12**	.04	.16***	.14***
B	.21***	.24***	.28***	.25***	.16***	.28***	.32***	.30***	.34***	.25***	.21***	.06
B-B	.20***	.22***	.33***	.31***	.22***	.31***	.36***	.33***	.37***	.32***	.18***	.09**
B-Ön	.19***	.20***	.23***	.19***	.13***	.23***	.24***	.23***	.26***	.17***	.17***	.03
B-Ör	.13***	.15***	.10**	.09**	.00	.14***	.15***	.16***	.17***	.08*	.17***	.01
T	.24***	.12***	.65***	.65***	.59***	.58***	.53***	.39***	.47***	.61***	.14***	.22***
T-A	.21***	.09**	.51***	.50***	.45***	.60***	.42***	.30***	.31***	.47***	.13***	.23***
T-İ	.20***	.13***	.37***	.33***	.31***	.30***	.41***	.31***	.31***	.32***	.14***	.07*
T-K	.18***	.08*	.64***	.67***	.61***	.46***	.45***	.32***	.49***	.62***	.07*	.22***
KÜ	-.09**	-.04	.12***	.14***	.04	.17***	.06	.09*	.18***	.15***	.01	-.21***
N	.01	-.02	.14***	.10**	.06	.19***	.11**	.07	.20***	.13***	.02	-.10**
P	-.15***	-.06	-.02	-.02	-.09**	.02	-.05	-.02	.04	-.01	-.03	-.30***
M	-.07*	-.02	.15***	.23***	.12**	.18***	.08*	.14***	.17***	.23***	.02	-.12***

BZ: ATK bakım/zarar; AH: ATK adalet/hilekârlık; Sİ: ATK sadakat/ihanet; OY: ATK otorite/yıkım; KB: ATK kutsallık/bozulma; Karş: İOAK karşılıklılık; Kahr: İOAK kahramanlık; Ada: İOAK adalet; Mülk: İOAK mülkiyet; Ö: Özgecilik; E: Empati; E-B: Bilişsel empati; E-D: Duygusal empati; B: Bireyselci kültür boyutu; B-B: B başarı; B-Ön: B özgünlük; B-Ör: B özgürlük; T: Toplulukçu kültür boyutu; T-A: T aile; T-İ: T ilişkiler; T-K: T kadercilik; KÜ: Karanlık üçlü; N: KÜ narsisizm; P: KÜ psikopati; M: KÜ Makyavelizm.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Yağmur Gözde Yerlikaya

Öğrenim Durumu:

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Psikoloji	Ege Üniversitesi	2006-2011
Yüksek Lisans	Klinik Psikoloji	Doğuş Üniversitesi	2012-2015
Doktora	Sosyal Psikoloji	İstanbul Üniversitesi	2016-2021

ULUSAL HAKEMLİ DERGİLERDE YAYIMLANAN MAKALELER

Yerlikaya, Y. G. ve Doğruyol, B. (2020). İşbirliği Ölçeği: Kültürel adaptasyon. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 350-363. Doi: 10.21733/ibad.730704

Yerlikaya, Y. G. (2020). Namus kültürü ve araştırmaları. *Atlas Journal: International Refereed Journal on Social Sciences*, 6 (28), 432-439. Doi: 10.31568/atlas.447

KİTAP ve KİTAP BÖLÜMLERİ

Yerlikaya, Y. G. (baskıda). Duygulara evrimsel bakış. G. Malkoç, U. Dural ve F. Girgin Kardeş (Ed.), *Güdülenme ve Duygular: Bio-Psiko-Sosyal Yaklaşımlar*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık

ÖDÜLLER

TÜBİTAK - 2211 Doktora Başarı Bursu, 2017-2020